

306

ÚJ FOLYAM XIV. 9-10. SZÁM BUDAPEST, 2005. OKTÓBER ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

*MIKOLA ISTVÁN: NÉPEGÉSZSÉG ÉS POLITIKAI FELELŐSSÉG
MELLÁR TAMÁS: A PIACI RENDSZER – CÉL VAGY ESZKÖZ?
BOTOS KATALIN: KERESZTÉNYSÉG ÉS GAZDASÁG – MOHÁS
LÍVIA: A NŐ KITELJESEDÉSE – LÁSZLÓFFY ALADÁR: NAGYON
FÁJ – SZŐCS GÉZA: AZ ORWELL-ÉLMÉNY – CZETTLER ANTAL:
MUSSOLINI BUKÁSA – SPEIDL BIANKA: A RADIKÁLIS
ISZLÁM – GRÓH GÁSPÁR ÉS RAPAICH RICHÁRD 1956-RÓL*

Bence

HÍREK. Megjelent a Szent István Terv második kiadása a Professzorok Batthyány Köre és a Magyar Szemle Könyvek kiadásában. Kapható a nagyobb könyvesboltokban. A könyv országos terjesztője a Lira és Lant Rt.

Megjelent a Magyar Szemle Könyvek legújabb kötete, Balla Bálint *Szociológia és kultúra* című esszégyűjteménye. A könyv nyilvános bemutatóját október 20-án csütörtökön tartjuk a Batthyány Lajos Alapítvány előadótermében (Budapest VI. Eötvös u. 24.).

A könyvek szerkesztőségünkben kedvezményes áron kaphatók. Lapunk ára az újságárusoknál és a könyvesboltokban 388 forint. Előfizetőink 288 forintért kapják meg a lapot. A lap előfizethető a szerkesztőségben (tel. 311 64 77) illetve a Magyar Postánál.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2004) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 7000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és csütörtökön 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány

OTP Bank Rt.

MOL Rt.

Richter Gedeon Rt.

Karsai Holding Rt.

Nemzeti Civil Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Gróh Gáspár, Kiss István, Mátis Livia*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XIV.	9–10. SZÁM	2005. OKTÓBER
GRÓH GÁSPÁR	<i>A besározott Csoda</i>	3
SÜMEGI GYÖRGY– RAPAICH RICHÁRD	<i>Fények és képek</i>	7
MIKOLA ISTVÁN	<i>Népegészség és politikai felelősség</i>	19
MELLÁR TAMÁS	<i>A piaci rendszer: cél vagy eszköz? A harmadik út védelmében II.</i>	29
BOTOS KATALIN	<i>Keresztény társadalmi tanítás – gazdasági valóság</i>	45
MOHÁS LÍVIA	<i>A nő kiteljesedése és az androgyn</i>	65
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>„Nagyon fáj”</i>	77
CZETTLER ANTAL	<i>Mussolini bukása I.</i>	81
TÖRÖK BÁLINT	<i>Három választás Magyarországon</i>	102
JOEL KOTEK– PIERRE RIGOULOT	<i>A táborok évszázada</i>	120
SPEIDL BIANKA	<i>Radikális iszlám – ellenség vagy szövetséges? I.</i>	134
1% METAFIZIKA	KOCSIS ISTVÁN: <i>A Szent Korona Tana</i> KÖRKÉP	153
SZÓCS GÉZA	<i>Orwell-élmény a diktatúrákban (Körmendy Zsuzsanna: Hódolat George Orwellnek)</i>	155
BALLA BÁLINT	<i>Márton Áronról</i>	161

SZAKOLCZAI GYÖRGY	<i>A magyarországi kereszténydemokrácia</i>	163
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Nagy vasútépítések Európában és Ázsiában</i>	165
TÓTH KLÁRA	<i>Nosztalgia és a régi fények: filmfesztivál Krakkóban</i>	172
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Arccal a voksok felé</i>	175
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Hurrikán, olajhiány, politika és más természeti csapások</i>	181
	<i>Summaries</i>	188
	<i>E számunk szerzői</i>	191

Ebben a számunkban Raphaich Richárd 1956-os rajzaiból és fotói alapján válogattuk képanyagunkat.

A fedélen a Váci utcai könyvesbolt, 1956. október 31.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

II. fokozat

X 93 : 1956

A BESÁROZOTT CSODA

1956. október 23. csodája negyvenkilenc évvel ezelőtt ragadta magával a magyar társadalmat.

1848. március 15. után ugyanennyi évvel 1897-ben járt az ország. Egy évvel a nagy millenniumi megemlékezések után, erőtől, optimizmustól duzzadó, dinamikus fejlődés közepette, rohamléptekkel közelítve a korábban reménytelen messzeségben távolodó Nyugathoz. Megjelenik az az elképzelés, hogy a dualista rendszer súlypontja akár Budapestre is kerülhetne, Bécs nemcsak utolérhetőnek, hanem megelőzhetőnek is látszik. Magyarország, a magyar nemzet a historizmus századának végén történelmére csodálkozik, és felfedezi magát, miközben nemcsak szavakban, hanem valóságosan is integrálódik Európába – olyannyira, hogy némely vonatkozásban előtte jár. A kort utólag változatos vádakkal szokás illetni, a magyar *Gloire* mindenképpen gyanús egy olyan világban, ahol a vereségek után nem az újjáépítés vágya jelenik meg, hanem az önvád hangja és bünbakképzés reflexe válik uralkodóvá.

A múlt századvég atmoszférájának alakításában a fél évszázaddal korábbi forradalom és szabadságharc mitológiája is szerepet kap, a nemzet öntudatában, önbecsülésében meghatározó szerepe van. Még élő hőseit ugyanúgy, ahogyan mártírjait, vagy az időközben eltávozottakat félistenként tisztelik, az iskolákban a forradalom és a szabadságharc (ne tagadjuk, alaposan felstilizált) története nemzeti vallásként tölti be az ifjú lelkeket. Mindebből most az az érdekes, hogy a korszakot megelőző, annak dinamiká-

mit tud kérdés a mai magyar
társadalom 16 önképeivel?

ját történetileg előkészítő események úgy kaphatnak meghatározó szerepet a közgondolkodás centrumában, hogy ugyanaz a Ferenc József az uralkodó, aki ellen a nemzet korábban háborúzott, s aki az akkoriban még példátlanul brutálisnak mondott megtorlást jóváhagyta. Szörnyű kimondani, de a száznál nem sokkal több áldozatot követelő terror kiváltotta felháborodás mértéke a felvilágosodott 20. század mártír millióinak nagyságrendje felől nézve már-már érthetetlennek tűnik. Azt viszont érthetővé teszi, hogy a napi gyakorlatban (48-as mitológia ide vagy oda) a századfordulón már jobbra csak a sörrel koccintás tilalma, a kártyázáskor sorolható „alsó, felső, király, disznó” lapsor, s a tanáraik által feltüzelt, igazgatójuk által somolygó elismeréssel büntetett diákok alkalmi abcúgolásai és macskazenéi őrizték az egykori konfrontáció emlékezetét.

De közel fél évszázad elteltével mit tud kezdeni a magyar társadalom 1956 emlékével? Miként van jelen öröksége mindennapjainkban, immár egy olyan korban, amely az egykori elnyomótól elszakadva, felhőtlen örömmel és büszkeséggel emlékezhetne arra a világtörténelmi hatású tetre, ami egy újabb nemzeti hősköltemény s a modern nemzeti érzés meghatározó eseménye lehetne?

Nos, általában véve '56 emlékének őrzése úgy aránylik 1848–49 századvégi kultuszához, ahogyan a mai Magyarország az akkorihoz. Ferenc József nem akarta meggyőzni a status quót elfogadó, annak előnyeit megragadó, a dualista rendszerben a nemzeti kibontakozás útját megtaláló társadalmat arról, hogy ő császárként is szívesebben lett volna márciusi ifjú, s nem kérdezte sóhajtva Batthyány Lajostól sírjánál, hogy a helyében ő most mit csinálna.

Félreértés ne essék: a kiegyezés kora, a Monarchia élete korántsem volt minden lehető világok legjobbika. De minden más akkor elképzelhető konstrukciónál sikeresebb volt, a társadalmi béke és a jólét növekedésének megfelelő keretet biztosított. Így a forradalom és a szabadságharc em-

lékének méltó őrzése nem gerjesztett súlyos feszültségeket, nem osztotta meg a nemzetet, a hatalom legitim lehetett úgy is, hogy nem akarta sem kisajátítani, sem elbirtokolni.

A mai magyar társadalom azonban nem tud mit kezdeni 1956 örökségével. Három és fél évtizeden át élt úgy, hogy a fölötte uralkodó hatalom a maga legitimitását nem teljesítményével, hanem az általa letiport szabadságharc gyalázásával akarta bebizonyítani. Kötelező hűségeskünek számított 1956 „le-ellenforradalmazása”. Enélkül senki előtt nem nyílt szabad pálya. A forradalom megvallása bűncselekményszámba ment: ahhoz, hogy valaki ne szenvedjen üldöztetést, hallgatnia kellett. Így épült fel a hazugság vára, s ezért jelenthette a pártállam végét egy olyan tízperces rádióinterjú, ahol ország-világ előtt csak annyi hangzott el: 1956 népfelkelés volt.

A bejelentés súlyát az adta, hogy az új muszkavezetők pártjából való politikus tette meg. S hogy az akkor még minden hatalmat kezében tartó párt miként viszonyult e bejelentéshez, az abból látszik, hogy később, mikor legitimitását ehhez a mondathoz kötötte, ez a politikus kiesett belőle. E párt vezetői közt bőven voltak, akik (*tollal és fegyverrel*) népükkel szemben harcoltak, és még többen, akiket ezer eltéphetetlen szál kötött és köt azokhoz, akik a nemzet forradalmának, felkelésének, szabadságharcának megtagadását és gyalázását folytatólagosan gyakorolták.

Ennek feszültsége nemcsak azokra hat, akik történelmi vagy politikai okokból szemben állnak velük. Feszíti őket magukat is: nem tudják, mit akarnak. Ne vonjuk kétségbe, hogy szeretnének ettől a múlttól szabadulni, de ha őszintén szembenéznének vele, akkor identitásuk egy részétől is el kellene válniuk. Az ilyesfajta ön-élveboncolás kínját azonban nem vállalják. Minek is tennék? A társadalom jelentős része számára ez a probléma nem létezik, s ez ugyanúgy kettévágja, mint a pártállam idején. Sajnos Október 23. ma is csak a nemzet felének szívbéli ünnepe.

Fél évszázad nem volt elég ahhoz, hogy 1956 mindnyájunké legyen.

De nem is lehetett. Az idő ugyan eltelt, de harmincöt év elfojtás és aljas hazudozás után nehéz valamit újrakezdeni. Kényszerűség, de október 23-án nem csak a forradalomra, nem csak a mitikus sugárzású napokra, a sokszor emlegetett nagy lélegzetvételtre emlékezünk, hanem az utána következő bő három évtized gyalázatára is. 1956-ot nem lehet a kádárizmus mélységes és kategorikus elítélése nélkül őszintén ünnepelni. Ezért álságos az az érvelés, hogy a mai politikát már alapvetően azok reprezentálják, akik 1956-ban még meg sem születtek. De éltek akkor, amikor a forradalom gyalázása kötelező volt, s biztosak lehetünk abban, hogy ezt sokan buzgón teljesítették. Az 1956 emlékéhez való viszonyulás vízvázalstónak számított a rendszer hívei-kedvezményezettjei és elutasítói-kiszolgáltatottjai közt. 1989–90-től döntően az '56 gyalázó hatalom bizalmi emberei lettek a rendszerváltás gazdasági kedvezményezettjei. Profán dolog az ünnepen mondani, de megkerülhetetlen tény: így a privatizációé is, s ettől oly gyanús ma is ez a fogalom. Nemcsak a súlyos anyagi áldozatokat követelő átalakulás okán, hanem e kérdéskör elmaszatólása miatt is maradt el a rendszerváltás katarzisa.

Az október 23-i megemlékezések valójában ma is erről szólnak. A magyar társadalom jelentős része tudatosan és öntudatlanul is összeköti az emlékezést a maga életére való visszatekintéssel. Nemcsak az életüktől a szó brutális valóságának értelmében megfosztottak (mennyivel lágyabb kifejezés ez, mint az, hogy meggyilkoltak) emléke, a tragédiájukra való emlékezés ez, hanem az életük *tartalmától* megfosztottak csalódottsága határozza meg az emlékezés tartalmát.

Hirdethetünk megbocsátást és megbékélést. Megbocsáthatunk és megbékélhetünk. Az 1956-os seb úgy-ahogy, de jórészt talán beforrt. De az emlékéhez hűségesen ragaszkodók 1989-ig tartó nyomorgatásának emléke még sokáig kísértetni fog.

GRÓH GÁSPÁR

Sümei György

csin

FÉNYEK ÉS KÉPEK

egy

Rapaich Richárd 56-os élményeiről, képeiről

1. rész

2005. április 7-én egy 56-os dokumentumfilm forgatása-kor Franciaországban, lille-i műtermében beszélgettem Rapaich Richárd grafikus és textiltervező művésszel, aki fiatalon igen intenzíven élte át az 1956-os forradalmat.

Rapaich a forradalom alatt nemcsak rajzokat és fotókat készített, hanem 1956. október 25-én öt oldalon leírta mindazt, amit átélt a forradalom első két napjában, s lejegyezte az eseményekről alkotott véleményét, sajátos lelki-állapotát is.

– Magyarországon készült 56-os rajzait és 1957–58-ban a lille-i Képzőművészeti Főiskolán létrejött 56-os vázlatait, kompozícióterveit, plakátjait átnézve legelőször az a kérdés merül föl, hogy a forradalom melyik mozzanatát tartotta a vizuális rögzítés szempontjából a legfontosabbnak?

– Október 23-án este kikapcsolták a közvilágítást a Kossuth téren. Ez volt az első emlékképem arról a napról. Az emberek azonnal föltaalálták magukat: a náluk lévő újságot, papírt meggyújtották, ezek a fáklyák az egész teret kivilágították. Ezt megfestettem a következő évben, 1957-ben Franciaországban. Az emberek föltaalálták magukat. Kellett a fény. Ekkor visszaadták a világosságot, és megjelent Nagy Imre. Pontosan az erkélye alatt, a bal oldali oroszlánnál álltam, amikor elhangzott az a beszéd. Utána mondták, hogy „mindenki a Rádióhoz”. Akkor már lehetett tudni – még

nem is volt mobil telefon, mégis mindenki tudta –, hogy a Sztálin-szobrot le fogják dönteni. Az az egész nap annyira mozgalmas volt, hogy azt gondoltam: eddig ez már egy óriási esemény, és hazamentem kilenc óra felé. Meséltem édesapámnak, ő semmit nem tudott, mert a rádióban akkor még nem volt ilyenekről helyszíni közvetítés. Föl voltam dobva, hogy micsoda dolgok lesznek itt holnap. És akkor elkezdtek lövöldözni. Virrasztottunk a rádió mellett, s éreztük, hogy egyszerre megváltozott a világ. Hogy nemcsak békes tüntetés volt, hanem valami egészen más alakult ki.

– *Hogyan ment tovább az élet, s főleg ön hogyan mozgott benne ?*

– Másnap, október 24-én reggel korán keltünk, és még akkor, vagy már megint lövöldöztek. Az egész napot a szüleimnél, a Március 15-e téren, a Mátyás pince épületében, az ötödik emeleti albérleti szobájukban töltöttem. Onnan remekül lehetett látni messzire, a Petőfi-szoborig, még Budára is. S akkor elkezdtem rajzolni. Nem volt nálam fényképezőgép, az az albérleti szobámban maradt. Gondoltam, ilyen dolgokat soha nem fogok látni, ezt meg kell örökíteni. Elkezdtem rajzolni az ablakban, azzal, ami éppen nálam volt: fekete, piros és kék ceruzával. A két nap alatt keletkezett rajzsorozat ezzel a három színnel, tehát a lehető legminimálisabb eszközökkel készült. Papírt is csak olyant használhattam, amit a lakásban találtam.

Éreztem, hogy nagy fordulat történt, s nem maradhatok a lakásban tovább. Ki kell mennem az utcára, várnak a munkahelyemen is. Meg kellett alkudni az édesapámmal, s attól kezdve jártam a várost, november 4-ig. Mikor el tudtam menni az albérletembe, elhoztam a fényképezőgépet. Csak három tekercs filmem volt, tudtam, hogy azzal gazdálkodni kell : nem lehet mindent fotografálni, mert nem tudhatja az ember, hogy mi történik másnap. A filmmel való kényszerű takarékoskodás komoly nehézséget jelentett, mert nagyon sok mindent le kellett volna

fényképeznem. Az a három vagy négy nap, amit a fényképezőgéppel töltöttem, mint egy szükségesség alakult ki. Nem magamnak fotózok. Mindenki mondta nekem a házban is, meg ismerősök, akikkel találgoztam: „szerencséd van, hogy van egy fényképezőgéped, fiatal vagy, sose tudni, hogy mi lesz; amit most meg tudsz örökíteni, abból dokumentum válik”. Nem az a fontos, hogy szép, jó, de meg kell örökíteni, mert ezek a napok soha többé nem ismétlődnek. S aki ott van, az élje végig. Kezdő képzőművészként is hivatásként éltem meg azt, hogy meg kell örökíteni mindent. Ez akkor így alakult ki bennem. Sokat írtam is akkor, s az írásaimat végigolvasva, most engem lep meg leginkább, hogyan tudtam én akkor úgy gondolkodni. Hogyan lehettem 19 éves koromban ennyire felkavarva, ennyire spontán aktív, hogy ami történt, próbáltam megörökíteni. Amikor Franciaországba kijöttem, és sokat olvastam a történelekről, rájöttem, hogy ez egy közösségi esemény volt, s akik részt vettek benne, azok sorstársak, és aki nem volt ott, soha nem fogja tudni könyvből megtanulni.

Az elmúlt évtizedek tapasztalata és a nagyszámú visszaemlékező egybehangzóan erősíti azt a tételt, hogy az átélők, a benne lévők számára mást jelentett a forradalom, mint utókorának. Szerencse, hogy mi átéltük. Ez olyan örökség és emlék, amely az életemet teljes egészében megváltoztatta. Az, hogy én akkor elhagytam Magyarországot, teljes egészében beleszólt – a mai napig – a következő évtizedeim, közel 50 év történetébe, történéseibe.

– *Mi volt az oka, hogy eljött Magyarországról ?*

– Ezt vissza lehet vezetni az ötvenes évekre, amikor a családom kitelepítése miatt három évet elvesztettem. Valamennyi gimnazista barátom három évvel előttem főiskolára és egyetemre járt. Annak a három évnek az elvesztése nekem óriási hátrányt jelentett. Nem tudtam felfogni, miként fogom majd ezt behozni, különösen, mert 56 következménye nem lehetett nagyon pozitív egykori osztálylenség számára. Feltehetően 56 után sem lehettem volna otthon szerencsésebb helyzetben.

– *Hogyan történt a disszidálása, milyen módon hagyta el az országot?*

– Először november végén egy társasággal próbáltam átmenni a határon, akkor, amikor minden éjjel ötezer ember jutott át Ausztriába. Azon az estén húsz embert elfogtak az oroszok, engem is. Megálljt kiabáltak, lövöldöztek. Mellettünk néhányan még el tudtak menekülni. Ebből háromnapos veszteglés lett, éjjel ott tartottak bennünket, és átadtak a magyar határőröknek. Ők azt mondták: „Jaj fiúk, de nagy kár, hogy így történt. De nekünk alá kellett írniunk, hogy húsz embert átvettünk. Az oroszok ezt a létszámot velünk elszámoltatják”. Reggel a magyar rendőrség bevitt bennünket Mosonmagyaróvárra, majd Győrbe, és ott jegyzőkönyvet vettek föl. Olyan volt, mint az ötvenes években: jegyzőkönyv, anyja, apja neve, mindenféle kérdésre felelni kellett. Bekerültem egy dossziéba, készült egy irat rólam. Három nap

múlva hazaengedtek Pestre. Elmeséltem a szüleimnek a történeteket. Ők azt mondták, „most már nem tudsz itthon maradni, volt kitelepített, volt osztályellenség, disszidálást megpróbáló”. Kiderült az is, hogy az Ofotértnál a Forradalmi Bizottság tagjává választottak. Az volt a baj, hogy akkor már nem lehetett csak úgy nekiindulni a hátnak. Egy véletlen segített. Valaki felajánlotta, hogy hamis határsáv-belépési engedélyt ad a személyi igazolványomba, hivatalos pecséttel (ma is őrzöm!), ami pénzbe került. A szüleim azt mondták akkor, ők ugyan nem akarják, hogy elmenjek, de a történetek után nem mondják nekem, hogy menjek, de azt sem, hogy maradjak. Kivártam az alkalmas napot, és január elején indultam neki, amikor már szinte senki. Fordított volt a dolog: amikor már senki, mi hatan akkor mentünk ki. Egy véletlenül összerült csoporttal jutottam Ausztriába, és onnan elég hamar továbbutazhattam Franciaországba, ahol egy kezdeti nehéz fizikai munkavállalás után átértékeltek diákká, és Lille-ben kaptam egy tanulmányi ösztöndíjat.

– *Milyen motivációk segítették abban, hogy Franciaországot választotta ?*

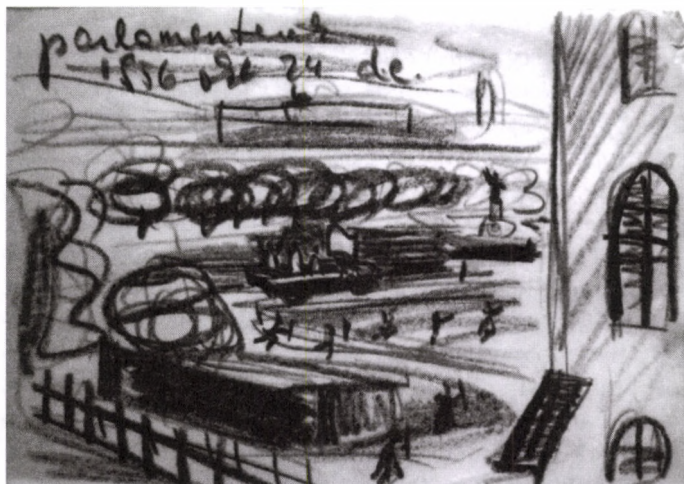
– A képzőművészet. De van más oka is a francia célpontnak, mégpedig az, hogy anyai ágon nekem francia őseim is vannak. Nem beszéltem akkor a nyelvet, de családi hazába érkeztem.

– *A műteremben van néhány 1957-ben készült plakátterve. Ezek már új, választott családi hazájában, Franciaországban készülhettek. Azt is jelzik egyúttal, hogy a forradalom első napjaiban Budapesten elkezdett rajzolása itt más szinten ugyan, de folytatódott, újabb művek születtek, amelyek a lezajlott eseményeket tanulságaikkal együtt próbálták vizuálisan megfogalmazni.*

– Ezek már itt készültek, azután, hogy bekerültem a főiskolára. Egyéni munkák, mert persze az nem szerepelt a főiskolai képzésben, hogy földolgozzuk a magyar forradalmat. Sok vázlatot csináltam akkor. Több füzetem volt, amelyekben a forradalmi tematikát dolgoztam föl. Amikor három napig, három filmtekercs erejéig fényképeztem a pesti utcákat, akkor – egyetlenegy személyt is bemutató képen kívül – hangulatokat akartam fényképezni, megörökíteni és nem tényeket. Én nem voltam bátor, mint egy haditudósító. Az ember látott 10–20–100 holttestet az utcákon. Minden ideiglenesen eltemetettet kiástak, és áthelyezték őket temetőbe. Akkor én nem fényképeztem ezeket az embereket. Most is úgy vagyok, hogy utazásnál sem szeretek senki elé odaállni, hogy lefényképezem, hacsak nem kérnek meg rá.

Egyedül egy felakasztott embert – akárki volt, szerencsétlenül végezte – fényképeztem, tehát csak egy ilyen képen van. Különben én utcákat és hangulatokat, és néha kimondottan képzőművészeti látószögből készített füst-fény-árnyék képeket csináltam.

– *Ezzel egybecseng, vagy éppen különös eltérés ettől, hogy az egyik festményén ablakon át, lakásból látjuk a pesti utcát, ahol arcra borult áldozat van vérnyomokkal. Fontos ez a képe azért is, mert egy másik festményével együtt 1957-ben szerepelt Párizs-*

ban a magyar menekült képzőművészek munkáit bemutató első kiállításon (Gare d'Orsay).

– Itt a főiskolán 1957–58-ban elkezdtem festeni, földolgozni 56-ot. Mindent megörökítettem, mit nem fényképeztem le, de láttam, és beleivódott az emlékezetembe.

Vannak képeim utcán fekvő, lelőtt emberekkel, ablakból kinézve. Megjelentek azok, akiket én élőben nem akartam, vagy nem mertem lefényképezni, mert nem illett, mert tartózkodás, valami szeméremérzés volt bennem. Utólag képzőművészeti témaként, nyersanyagként dolgoztam föl ezeket azzal a tanulsággal is, hogy mennyire tudott elfajulni a forradalmi hangulat. Ez nemcsak abból áll, hogy ablakok mögött valaki nyugodtan olvassa az újságot, vagy égetnek bizonyos könyveket, ami szintén nem egy hétköznapi, és meglehetősen vitatható dolog. Ez hozzátartozott annak a korszaknak a salakjához, mellékfejleményeihez. Mintha el kellett volna törölni azt, ami előtte már 10 éve az embereket elnyomta, megnyomta vagy megsértette.

– *A fotók között van egy mindenképpen emblematikussá nemesedett képe: egy ember ül a betört ablakú Emke kávéházban, és sugárzó nyugalommal olvassa az újságját. Olyasfajta elmélyültséggel, ami kikapcsolja a forrongó külvilágot, és az olvasót már-már egyfajta időnkívüliségbe emeli.*

– Ez a képem merült föl először az emlékezetemben, mint fontos jelkép egy kornak a rendkívüliségéről. Ezen a fotón fegyvert nem látni, nincs rajta sem tömeg, sem erőszakos mozdulat. Ezekkel ellentétben van egy magányos, nyugodt, higgadt ember, aki mintha ki volna kapcsolva abból a heves hangulatból, az őt körülvevő romokból. A szétlőtt Emkén van egy nagy, agresszív üvegtöredék, szúrós, hegyes, ami már-már pusztá grafikai elem a képen. Az a kalapos férfi pedig talán mint mindig, évek óta törzsvendégként beülhetett az asztalához, és nyugodtan olvas.

Ezt a képet 5–6 évvel ezelőtt vettem elő, és a könyvespolcon naponta látom. Bennem mindent összefoglal: azt, ahogy én láttam és éreztem és hallottam is. Minden érzékemmel végigéltem azt az időt. Lehetett érezni a füst, az égés szagát, hallani a lövéseket. De azt is, hogy ki hogyan lő. Hogyan lő a géppuska, hogyan a tank, az ágyú. Agresszív zene volt. Láttam, mi történik sötétben, éjjel, hajnalban, esőben. Ezeket észleli tehát a bőr, a szem, a fül, a száj, mert mindenki beszélt, ott nem volt telefon, de az utcán mindenki leállt a másikkal megosztani a híreket, élményeket. Kollektíven éltük végig, s ebben éppen ez volt az egyedülálló és felemelő. Azóta sem tudtam ezeket az élményeket senkivel megosztani. Ez egyedülálló dolog volt, nem kerestem, csak éppen ott voltam, viszont meghatározta a következő évtizedeimet.

– *Erről a meghatározó élményről nyilvánvalóan Franciaországba kerülve sem feledkezhetett el, bizonyosan beszélt róla. Hogyan fogadták 1957–58-ban a pesti forradalom híreit, az átélő hiteltel beszámolóit ?*

– Egy volt főiskolás társammal 1960 körül elveszítettük egymást, elköltözött, azóta nem voltunk kapcsolat-

ban. Most, pár hete megtalált. Először akar Magyarországra menni, s tőlem kérdezi, hogyan készüljön föl. Ő azt mondja, hogy két évig ültünk a főiskolán egymás mellett, reggeltől estig együtt voltunk, és szerinte én csak a forradalomról beszéltem. Ők, a francia középosztálybeli fiúk és lányok tátott szájjal hallgattak. A televízió még kezdeti volt akkor, nekik minderről nem volt, nem lehetett saját vizuális emlékü. Mi nemrég láttuk szeptember 11-ét a televízióban. Nem kellett New Yorkban lenni ahhoz, hogy a világon mindenki tudja, miként zajlott ez le percről percre, hogy ment rá a két repülő a tornyokra, azok hogyan omlottak össze.

Amit én meséltem akkor 56-ról, azt első kézből, első szájból hallották. A képi emlékeket úgy adtam elő, hogy rajzoltam. Csináltam festményeket, plakátokat, grafikákat, vázlatokat, és mutathattam fényképeket. A kis kontakt képeket látták az évfolyamtársaim, már a vége felé. Azt mondja ez az asszony most, hogy „nekem Budapest annyira a Te akkori 56-od, hogy szeretném tudni, ha én most, 2005-ben először

életemben elmegyek oda: mit fogok találni, mit fogok felismerni abból, amit én kívülről tudok azóta is az akkori elbeszéléseidből". Most két hete dolgozom neki, kis útikönyvet írok számára. Összehasonlíthatatlan az akkori és a mostani időszak, de javasolom neki, hogy menjen el egy-két helyre, pl. a Szentkirályi és Múzeum utca sarkáról készült fényképem helyszínére, amiről a 2004-es párizsi kiállításom kilenc ablaka szól. Az egy összelőtt homlokzat volt, az egész házat összelőtték, persze azóta fölépítették, de az eredetire nem hasonlít. Ott készült az a fotóm, nézze meg azt a házat.

Utólag derült ki tehát, hogy annyira benne éltem itt is az otthoni dolgokban, hogy nem is tudtam másról beszélni. Még nem tudtam eléggé franciául, de kézzel, lábbal el tudtam mondani sok mindent, és főleg le tudtam rajzolni. Ők utána elkezdtek tanulni, hogy mi volt 56. Hangulatban érezték, ismerték, hiszen mindenki adakozott, minden család küldött ruhát, adtak segélycsomagokat. Szimpátiából ők ezt végigasszisztálták: itt van egy eleven tanú, aki eljött onnan, most velük jár ugyanabba az iskolába, és két éven át a forra-

dalomról beszél. A tanárokkal is meg kellett állapodnom: hogy van az, hogy már megint ilyet rajzolok. Az egyik mondta: „Nem tudna valami mást csinálni? Holnap elmegyünk egy tanulmányi kirándulásra a bányavidékre, s képzelje el, hogy magyar bányászt rajzol, de ne csak 56-ról dolgozzon”.

Akkoriban ismerkedtem össze a feleségemmel, gyerekek születtek pár év múlva, s ez mintha elvágta volna a visszaemlékezéseket. Én mondtam: elég volt. Ez olyan, mint amikor egy nagy problémája van az embernek: ki kell beszélni. Ha kibeszélem, az megkönnyebbülés, megszabadulás.

– Mondhatjuk azt, hogy mintegy négy évtizeden át magában, belül őrizte – a forradalomra reflektáló, azt földolgozó művei mellett – az 1956-os forradalom emlékét?

– Öt évvel ezelőtt jött elő megint intenzív módon. Olyan korban vagyok, amikor már van egy visszapillantási jogom, és azzal élhetek is. Sokkal könnyebb most visszagondolni arra, hiszen a világ, én és minden körülmény megváltozott. Éreztem azt is, hogy Magyarországon nem-

csak az idő múlt el, hanem annyira megváltoztak a körülmények és az emberek, hogy valószínűleg politikai okokból szabadulni akarnak 56 emlékétől. Vagy közel álltak hozzá, vagy ellenségesek voltak, de ma bárki fölatalálja magát 56-tal szemben valamilyen szempontból. Ez engem nagyon zavar. Én nem élek a mai Magyarországon, közel vagyok hozzá, gyakran járok haza, de nem élek ott. Több generáció nőtt fel azóta. Nekem abból most azt kell kihozni, azt dolgozom fel, amiért az ott élő unokaöcsém, a családom előtt utólag is felelősséget tudok vállalni. Ami azt is mutatja, hogy én miként emésztettem meg 56-ot, és hogyan tudom azt továbbadni.

Most érkezett el az ideje, hogy az ötvenhatos fotóim alapján rajzokat, illetve festményeket készítsek. Amióta nyugdíjba vonultam, teljesen szabadnak érzem magam, és elsősorban képzőművészettel foglalkozom.

SÜMEGI GYÖRGY

X362.1

K Mikola István

5/4:

NÉPEGÉSZSÉG ÉS POLITIKAI FELELŐSSÉG

(Gondolatok Vizi E. Szilveszter írása nyomán)

Az ember egészsége, testi és szellemi jóléte a társadalmi, gazdasági haladás alapvető tényezője. A megtermelt nemzeti javak emberi szükségleteket figyelembe vevő okos újraelosztása az életminőség javulását, a humán erőforrás jó kondícióját, végső soron a gazdasági prosperitás fenntarthatóságát eredményezi. A vissza-visszacsatoló körforgás a jóléti rendszerek kiteljesedését segíti. Mindezekből következik, hogy a humán reprodukciós rendszereket nem a gazdaság határozza meg. Az összefüggés ennél a még ma is sokak által hangoztatott tételnél bonyolultabb.

Létező világunk két nagy rendszerre osztható. Egyik maga az ember, a másik pedig a környezete. Az ember az egészséges léte fenntartásához nélkülözhetetlen szükségleteit a környezetéből kell, hogy biztosítsa. Táplálkoznia kell, fűtenie kell a lakását, információkra van szüksége, például az egészsége megőrzéséhez, fejlesztéséhez, vagy ha éppen megbetegszik gyógyító szolgáltatásokat kell igénybe vennie. Mindezen szükségleteit lehetőleg úgy kell az őt körülvevő világból kinyernie, hogy közben a környezetét fenntarthatóság állapotában tartsa. A két rendszer közötti okos kommunikációval elérhető, hogy az emberi szükségletek kielégítése a folyamatosan fejlődő, gazdagodó környezetből egyre magasabb szinten történjék. Ennek eredménye az életminőség folyamatos javulása lehet.

Napjaink igazi válsága magában az emberben van. Minden további társadalmi, gazdasági, morális zavar innen eredeztethető. A politikának is be kell látnia, hogy a jelenlegi bajok a hagyományos módszerekkel már alig kezelhetők. Az egyre növekvő leszakadt embertömegek hovatovább a jó szándékú, szerencsétlen élethelyzetük javítására irányuló intézkedéseket sem képesek fogadni. Hiába nyílik a térségben, mondjuk egy új foglalkoztatási hivatal, a több éve munka nélkül tengődő ember a segíteni akaró hívásra sem megy oda. Lelki energiája annyira megcsappant, hogy a felkínált segítség igénybevétele is viselhetetlen stresszt okoz. Ha az embernek túl alacsony a frusztrációs toleranciaszintje, romboló hatásúnak élheti meg a normális körülmények között a személyiséget építő külső hatásokat, stresszhelyzeteket is. A jelenleg globalizálódó válság kezeléséhez tehát új, az emberi lélek mélységéig hatoló megközelítésre, társadalmi szinten paradigmászerű politikai szemléletváltásra van szükség.

Átgondolt orvoslás, oki terápia alkalmazása előtt a diagnózist fel kell állítani. A bökvers igaz: „Mielőtt megbotránkoznál a kokainistán, gondolkozz el az okain is tán!” Ez az anamnézis, a kórelőzmény tisztázása nélkül nem megy. Meg kell tudnunk állapítani a mára tömegessé vált frusztráció, a lelki és testi bajok tobzódása, a katasztrofális méreteket öltő nemzetfogyás, vagyis az élet kultúrájából egyre inkább a halál kultúrájába váltó állapotok történelmi, társadalmi, politikai eredőit. A magyarság történelme során Mohácstól Trianonig és Trianontól 2005. december 5-éig olyan traumákat szenvedett el, melyek elapasztották a pszichés energiáit, s ez súlyos helyzetet okoz a nemzeti kollektív tudattalanban. És mivel ez utóbbit amíg nem tudjuk pozitívrá váltani, addig nincs lehetőség új tudat – ennek részeként új egészségtudatosság – kialakítására. Marad a depresszió, a kicsinyhitűség, a kívülállóság érzése, a pesszimizmus, a „merjünk kicsik lenni” életérzés elfoga-

dása. „A magyar agora mítoszai rendíthetetlennek tűnnek” – ahogy Kodolányi Gyula mondja. A modern egészségtudományok már képesek analizálni a kollektív tudattalant, direkt terápiás beavatkozásra azonban ezen a szinten nincs lehetőség. De tudjuk kezelni az egyén frusztrációját, melynek háttere az egyéni tudattalan nemzeti tudattalانبól származtatható energiadeficitje. Beavatkozni az egyénnél lehet és kell.

A tudomány ma az *elvesztett pszichés energia pótlására* négy forrást ismer. Ezek: a nemzeti identitás, a társadalmi identitás, a család és a hit. A nemzeti együvé tartozás megélése, a tömeges kockázatvállalásra épülő társadalmi szolidaritás, a család intézményének sokoldalú védelme és támogatása, a jövőbe vetett offenzív optimista irányultság, az egyén létén túlmutató hit kialakítása mind életvédő program is egyben. Ezen rendszerek működtetése nélkül nincs új tudatformálás, nincs kilábalási lehetőség bajainkból. Az ember felelőssége generációs felelősség. A közöség, így a nemzet valójában a már elhunytak, az élők és a még meg sem születettek közössége. Az ember különleges, önmagát, mint cselekvő személyt észlelni képes biológiai lény. Felelős azért, amit tesz, így felelősséget visel a saját testi és lelki épségének a megőrzéséért is. De ha ez így van, akkor az embertársáért is felelősséget kell vállalnia, hiszen az „én”-t csak a „te” definiálhatja. Éppen ezért *a közösségépítés, az identitás életvédő program*. Az ember, mint komplex biológiai, szellemi, érzelmi és szociális lény élőhelye a család. Sajnálatos, hogy napjainkban az egyre jobban piacosodó külvilág, a korábban szinte tökéletes önellátásra és bővített önreprodukcióra képes komplex „család-üzem” egyre több funkcióját ragadja magához. A család hagyományos, mára háttérbe szoruló gazdasági, oktató, nevelő funkcióinak piacosítása, illetve állami hatókörbe vonása vissza aligha fordítható folyamat. A család sajnos egyre kevesebb szerepet kap a gyermekek képzésében, nevelésében. Sze-

kularizálódó társadalmunkban fontos hangsúlyozni a hit népegészségi jelentőségét. A hívő embereknek általában jobbak a népegészségügyi (megbetegedési, halálozási, születéskor várható élettartam) mutatói, mint a nem hívőknek. A fohász, az ima ugyanakkor – újabb stresszvizsgálatok mérhetően is bizonyítják – a sokszor megváltoztathatatatlannak vélt egyéni válságokban, sőt világfolyamatokba való beavatkozás lehetősége is.

A népegészségi és népesedési negatív trendek megfordításához politikai szemléletváltásra, új kormányzati módszerekre, új kormányzati struktúrára van szükség. Nem fogadható el az a napjainkban sokszor hangoztatott vélemény, miszerint a kibontakozó gazdasági, társadalmi, morális válság végképp lehetetlenné teszi a nagy léptékű, mélyreható változtatásokat. Sőt éppen a csödközeli helyzet teremt kényszert és egyben nagy mozgásteret az átalakításokkal kapcsolatban. Ilyenkor lehet szakítani korábbi beidegződésekkel, hagyományos struktúrákkal, módszerekkel. Itt az ideje a kormányzati szemléletváltásnak, a hagyományos magyarországi kormányzati beidegződések újragondolásának.

Az egészségügy helyzete a hagyományos kormányzati rendszerekben nemzetközi kitekintésben is reménytelen. A társadalmi, gazdasági bajok olyan mértékben „medikalizálódnak”, azaz válnak orvosi problémává, hogy az izolált ágazat ezt nem tudja kezelni. Gondoljunk csak a foglalkoztatási gondokra. Aki néhány évig munkanélküli, az előbb lelki, majd testi betegségekkel megjelenik az orvosi rendelőkben. A gyógyítás pedig nagyon nehéz, mert magunk a kiváltó okot nem tudjuk megszüntetni. A szocializációs problémák tömegével szülik a különböző, már-már klinikai entitásul szolgáló magatartászavarokat. Túl élénk a gyerekek az iskolában? Hiperaktivitás szindróma, nyugtatót kell

adni neki. Túl lusta? Egy kis pszichostimuláns segítene. Lassan ott tartunk, hogy a dysgráfia is orvosi diagnózissá avanzsál. És akkor még nem szóltunk a terjedő „szingli” életformáról, az embert nagyon sérülékennyé tévő önmegvalósító, lélekhámozott életstílusról, vagy éppen a „másság” vadhajtásairól, a közt sértő és az önromboló magatartásformákról. A nem mérséklődő drog-, alkohol-, cigarettaélvezet pedig egyenesen prolongált öngyilkosság-nak minősül, és óriási mértékben terheli az egészségügyi ellátórendszert.

De baj van Magyarországon a közteherviseléssel is. Egyre kevesebb ember fizet egészségbiztosítási járulékot, az igazán jómódúak gyakran minimálbér után fizetgetnek, vállalkozások százazrei élnek a sokszor bravúrként elismert költségelszámolási technikák szolidaritást csorbító ügyeskedéseivel. A politikai pártok egymással versengve csökkentenék a biztosítási járulékok mértékét, eltörölni igyekeznek az egészségügyi hozzájárulást. A végeredmény: az egészségügyi ágazatnak csökkenő forrásokból egyre nagyobb terheket kell viselnie.

A világ és ezen belül Európa egyre inkább szembesül a kihívással: hogyan kezelje a humán erőforrás jó kondíciójának biztosításához szükséges ágazatokat, a mindent elborító pénzügyi-gazdasági globalizáció és a politikai váltógazdaság sokszor hektikus fordulatai közepette. Hogyan képezzen közös nevezőket, egységes értékelési módszereket a politikai ciklusok időtartamait jócskán meghaladó nagy rendszerekben, amelyek egyrészt a szociális biztonság, másrészt a gazdasági prosperitás garanciáit jelentik. A fejlett világban terjed az irányzat, miszerint *egy kormányzat teljesítménye* leginkább azzal mérhető, mit és *mennyit tett a népegészségügyi helyzet javításáért*. A ciklusidőben nőtt-e a születéskor várható átlagos élettartam, csökkent-e a csecsemőhalandóság, javultak-e a megbetegedési és halálozási mutatók. Ma már léteznek indikátorrendszerek, melyek

az epidemiológiai adatok, trendek alakulásával képesek követni és értékelni egy adott kormányzat teljesítményét. Sőt napjainkban szerez polgárjogot az új tudományág, az „egészség hatás becslés”, mely az ember egészségének biztosításában megállapítja a multiszektoriális felelősséget, és előírja, hogy a magas szintű szabályozási, jogszabály-alkotási munkában érvényesíteni kell azt az elvárást, miszerint minden új kodifikációt, mielőtt hatályossá válnék, meg kell mérteni a várható népegészségügyi hozadék, a népességi szintű egészséggyarapodás szempontjából.

A népegészség javítása, a romló megbetegedési és halálozási trendek megváltoztatása Magyarországon prioritást kell élvezzen a kormányzati munkában. Az emberek testi és lelki egészségének megőrzése, javítása és fejlesztése multiszektoriális, összkormányzati feladat. A polgári kormány 2001-ben elkészítette az Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Programot, melyet a mostani kormány – más néven – folytat. Ennek végrehajtása esetén áttörést vihetünk végbe, és tíz év távlatában az Európai Unió sokkal jobb népegészségügyi mutatói közelébe kerülhetünk. Fentiek értelmében ennek gazdasági multiplikatív hatása is jelentős lenne. Ezt nagyban segítené egy olyan új kormányzati struktúra, ahol mindazok a hagyományos tárcák, melyek végső soron az ember kiteljesedését, egészségét, műveltségét szolgálják, egy nagy közös szerkezeti egységben állnának fel. A hagyományos határvonalak elmosásával válna lehetségessé például az iskolákban az egészségtan kötelező tantárgyként való oktatásának újra bevezetése, az identitás erősítése, az egymás iránti szolidaritás elmélyítése, a családok egészségének, szociális biztonságának védelme, az önpusztító káros szokások visszaszorítása. Ha egy-egy és erős egy kormányzat humán erőforrás pólusa, akkor nyer igazán nagy mozgásteret a másik nagy kormányzati tényező, a gazdasági-pénzügyi ágazatok képezte csúciszerv. Így lehetne leginkább kamatoztatni az emberi erőfeszítése-

ket a józan gazdasági patriotizmus eszközeivel a nemzeti piacterek fejlesztésére és védelmére. Ilyen *kétpólusú kormányzati struktúra* kialakítására napjainkban számos törekvést láthatunk a nemzetközi gyakorlatban.

A hazai egészségügyi ellátórendszer folyamatos megújításra szorul. A fentebb említett komplex humán erőforrás rendszerben a határterületek átjárhatósága új távlatokat nyit, a szociálpolitikával, az *oktatás- és kultúrpolitikával sokszoros hatékonyságú szinergikus együttműködést* tesz lehetővé. A magyar polgárok egészségügyi gyógyító-megelőző szolgáltatásokhoz való hozzájárásáról *az államnak kell gondoskodnia*. Ez az *alkotmányos kötelezettség* felhatalmazza, de felelőssé is teszi az államot a tényekre és adatokra alapozott egészségpolitika kialakítására, művelésére. Téves, hamis minden fanyalgás, ellenvetés, mely azt sugallja, hogy az állam eleve nem jó gazda, eleve nem képes racionálisan tervezni és működtetni egy olyan nagy rendszert, mint az egészségügy, hogy nem ért a piachoz, beleavatkozik a szabad verseny önszabályozó mechanizmusaiba, és ezzel lerontja a hatékonyságot. Nem támasztják alá az összehasonlítható nemzetközi példák, és gyakran önző anyagi érdekek, illetve számítások miatt hangzik el. Az egészségügyi ellátórendszerben az állami felelősségvállalást igenis erősíteni kell.

Ma már nincs és nem is lesz többé a világon olyan nemzetgazdaság, mely minden polgára számára a modern orvostudomány minden lehetőségét korlátozások nélkül, ráadásul az egyenlő hozzáférés esélyével nyújtani tudná. Az orvostudományok rakétasebességgel fejlődnek, sokszorosra nőtt kutatási és gyártási költséggel, a nemzetgazdaságok ugyanakkor jó esetben is csak lineáris fejlődési pályát írnak. Az orvosi lehetőségek és a gazdasági megengedhetőség között nő a feszültség, az olló nyílik. Egy új állami egészségpolitikának a népesség megbetegedési, halálozási adatait elemezve olyan prioritásrendet, fontossági sorrendet

kell felállítania, mely a rendelkezésre álló forrásokból a maximális népegészségügyi hozadékot, populációs szintű egészséggyarapodást biztosíthat. Tekintettel arra, hogy országon belül térségenként igen eltérőek a népegészségügyi mutatók, ezt a tényekre, adatokra alapozott egészségpolitikát regionális szinten kell felépíteni.

Meg kell őriznünk és tovább kell fejlesztenünk *a szolidaritási elven alapuló egységes társadalombiztosítási rendszert*. Ez ma Magyarországon a szociális biztonság bástyája. Ugyanakkor el kell érni, hogy minden biztosított mögött legyen a társadalombiztosítás egészségbiztosítási pénztárában járulékfedezet. Ebből működtethető a kötelező általános egészségbiztosítási szolgáltatásokat nyújtó intézményrendszer. Persze csak akkor, ha sikerül végre a működtetési forrásba beépítenünk az eszközviisszapótlás, az amortizáció fedezetét. Ez ugyanis a rendszer fenntartható működtetésének közgazdasági alapja, és a feltétele a rendszer piacgazdasági illeszkedésének, így a közhasznú típusú gazdasági társasági átalakulásnak feltétele. A *kötelező* gyógyító ellátásokat nyújtó állami és önkormányzati törzsvagyon *nyereségérdekelt privatizációja nem engedhető meg*, ezért ezeket a vagyontárgyakat „célvagyonná” kell nyilvánítani, és meg kell tiltani az elidegenítésüket.

Az egészségügyi szolgáltatásokkal szemben, mint minden más szolgáltatással szemben is, differenciált igények, elvárások mutatkoznak. Éppen ezért lehetőséget kell teremteni arra, hogy ha valaki a társadalmi közmegegyezésben rögzített szükségletalapú társadalombiztosítási ellátáson felül *extra szolgáltatásokat* akar igénybe venni, *kiegészítő biztosításokon keresztül*, vagy akár *direkt fizetés mellett* ezt is megtehesse.

Az Európai Unió országaihoz képest *Magyarország keveset költ az egészségügyre*. Az ágazat súlyosan forráshiányos. A jelenlegi rendszer folyamatos megújításához bővülő forrásokra van szükség. Az ágazat GDP-ből történő részesedését

a következő kormányzati ciklusban fokozatosan, legalább arányaiban európai mértékűre, 7–8%-ra kell növelni. Ezzel párhuzamosan célszerű átgondolni a finanszírozás jelenlegi technikáit. Mára kimondható, hogy a belső tagoltságában átjárhatatlanul heterogén, a direkt ráfordításoktól sokszor elrugaszkodott, indokolatlan többletteljesítési kényszert és így a díjtételek folyamatos devalvációját okozó, az epidemiológiai adatokat eltorzító ún. „teljesítményelvű” finanszírozás tarthatatlan, és mára az önálló intézeti gazdálkodás gátjává vált.

Mindezekre tekintettel be kell látnunk, hogy a népegészségi és népesedési helyzet javításához nem elég a jelenlegi struktúrák, szabályozások toldozgatása, foldozgatása. Mélyreható, az emberlélekig nyúló változtatásokra, újraépítkezésre, vagyis egy végigvitt „rendszerátváltásra” van szükség.

MIKOLA ISTVÁN

u Mella Tamás

X 338

Chw

A PIACI RENDSZER: CÉL VAGY ESZKÖZ? A HARMADIK ÚT VÉDELMEBEN

II. Chw

3. A gazdasági erőfölény politikai hatalommá válik

A piaci hibákkal foglalkozó irodalom jelentős teret szentel a monopol-, illetve oligopol-helyzetek leírásának. A sok, piaci erejét tekintve kicsinek számító versenyző csak együttesen tudja befolyásolni a piac működését (kereslet – kínálat – ármechanizmust), egyenként ehhez kevés az erejük. A nagyméretű (nagy piaci részesedéssel bíró), a piacot önállóan is befolyásolni képes (ármeghatározó) vállalkozások megjelenése jelentősen módosítja az ideális piaci működésről megrajzolt képet. A monopoláron történő tranzakciók már nem biztosítják az optimális erőforrás-allokációt, az árak szabad mozgásának akadályozása instabillá teszi a piaci működést, a nagyméretű gazdasági szereplők közötti kartellegezségek (összejátszás) jelentősen csökkentik a gazdasági hatékonyságot, a monopolhelyzetekből adódó extraprofitok pedig mélyen sértik a társadalmi igazságosság elvét.

Mindezeket a – standard közgazdasági elemzésekből jól ismert – kritikai észrevételeket elfogadva, e helyütt most mégsem ezek taglalásával foglalkozunk, hanem azokkal az újabb fejleményekkel, amelyekről nem nagyon akar tudomást venni a „mainstream” közgazdaság-tudomány. A világpiac ugrásszerű fejlődésével, a liberalizáció soha

nem látott mértékű kiterjedésével, valamint az információs gazdaság (ITC-szektor) hihetetlen gyors és kiterjedt növekedésével új helyzet állt elő. Szokták ezt az új helyzetet globalizációnak is nevezni, jóllehet annak valódi tartalmáról egyáltalán nincs konszenzus a kutatók között. A piaci működésre vonatkozó mondandónk szempontjából meghatározó jelentősége három elemnek van: egyrészt a szabad áru- és tőkeáramlásnak (érdemes azonban hangsúlyozni, hogy a munka mozgása továbbra is korlátozott), másrészt a nemzetközi gazdasági tranzakciók hallatlan gyors realizálódásának, harmadrészt pedig a multinacionális cégek jelentős térnyerésének. Az így kialakult helyzet fő jellemzőit a következőképpen lehetne összefoglalni.

1. *A nemzetközi pénzügyi rendszer instabilitása.* A nagy befektetők szabadon mozognak a világ különböző részein, döntéseiket nyilván csak a profitérdekek motiválják. Mivel igen gyorsan át tudják helyezni a tőkéjüket egyik helyről a másikra, és ez nagy mennyiséget jelent egy kis ország léptékével nézve, ezért ez a lehetőség már önmagában destabilizáló hatású. A kedvező befektetési lehetőségek egyes célországokban gyorsan odavonzzák a tőkét, az odavonzott tőke önmagában javítja a profitkilátásokat és további tőkét vonz, amely újabb kedvező várakozásokat indukál, és így tovább. A reálgazdasági működés által nem fedezett hozamvárakozások egy pénzügyi buborékot hoznak létre, amely bármikor szétbukkanhat, ha valamilyen kedvezőtlen információ jelenik meg, s erre néhány befektető elkezd kivonni a tőkéjét. A tőkekivonás szinte órák alatt végbemegy, és ezzel súlyos helyzetbe hozza az adott ország gazdaságát. S mindez úgy mehet végbe, hogy közben az adott ország reálgazdaságában semmilyen lényeges, számottevő változás nem történt. Az elmúlt két évtizedben folyamatosan, de különösen 1997–98-ban Dél-Ázsiában tanúi lehettünk az ilyenfajta pénzügyi válságoknak. A tőkebefektetők természetesen nem ostobák, tehát mind a befektetésnek, mind

a visszavonásnak megvolt a maga információs alapja, motívációja. De, s ezt fontos hangsúlyozni, ezek a tőke tranzakciók még elvételre sem álltak arányban az adott ország tényleges gazdasági állapotváltozásával, sem a pozitív, sem a negatív irányú mozgás során. Mindkét esetben a befektetői csordaszellem, pszichózis játszotta a meghatározó szerepet. Jól látható tehát, hogy milyen mértékben nőtt a *kis, nyitott országok kiszolgáltatottsága* a globalizált világban. S itt már nemcsak arról van szó, hogy a tőkeáramlás liberalizálása miatt ezek az országok nem alkalmazhatják egyszerre a monetáris és árfolyam-politikát, csak az egyiket a kettő közül, hanem arról, hogy az erőforrásaik egy jelentős részét arra kell tartalékolni, vagy folyamatosan fordítani, hogy az ilyen pénzügyi buborékok létrejöttét megakadályozzák (ha egyáltalán tudják), illetve ezek negatív következményeit felszámolják.

2. *A verseny korlátozása, a kis- és középvállalkozások térvesztése.* A tőkeerős, nagy cégek számára nyilván lehetővé válik a kisebb és gyengébb konkurensek kiszorítása tisztán gazdasági eszközökkel. Ennek a kiszorításnak az egyik legfontosabb eszköze az *árverseny* lehet. A hatalmas erőforrásokkal rendelkező nagyvállalat egy-egy piacon képes akár hosszabb időn keresztül is az *önköltség alatti árakkal* működni, mert az így elszenvedett veszteségeit más területekről, vagy a felhalmozott profitjából pótolja. A kis- és közepes vállalkozások azonban hosszú ideig nem bírják a nyomott árak melletti gazdálkodást, tehát tönkremennek. Ez történt az elmúlt években hazánkban a kiskereskedelmi egységekkel, a nagy világcégek dömpingárakkal csődbe kergették őket, és ezután a monopolhelyzetet kihasználva behajtják a korábban elhalasztott profitjaikat. Itt tehát nem arról van szó, hogy a nagy cégek a tömegtermelésből következő alacsony termelési költségek (skálahozadék) lehetőségeit, vagy a nagy tőkebefektetésből következő technikai-technológiai fölény nyújtotta előnyöket használják ki, ami

végző soron kedvező lenne a fogyasztóknak és így a társadalom nagy többségének is (leszámítva természetesen a kis, elmaradott vállalkozásokat). Nem, itt pusztán a nyers gazdasági erőfölény alkalmazása történik, amely az egész társadalom számára veszteséget jelent (leszámítva azokat, akik az extraprofitból részesednek).

3. *Áruimport, nem fair verseny.* A világgazdaság kiterjedésével olyan konkurensok bukkannak fel, többnyire a multinacionálisok kereskedelmi közvetítése révén, amelyek nem tekinthetők fair versenytársaknak. Azért nem, mert olyan országban termelték a termékeket, amelyekben szinte teljesen hiányzik a szociális-jóléti ellátás, és ebből következően a tevékenységeket nem terheli állami elvonás, és/vagy ahol az elmaradottság és a gyenge állami szabályozás miatt elterjedt az igen olcsó *gyermek- és rabszolgamunka*. Mindezen túl az alacsony minőségi színvonal is jellemző ezekre az importtermékekre, amelyet azonban a laikus fogyasztók nem tudnak megítélni, a fogyasztásvédelem pedig enyhén szólva nem áll a helyzet magaslatán. Van azonban egy ellenkező irányú nem igazságos verseny is a fejlett országok egyes (lásd pl. agrár)termékei vonatkozásában. Ezek olyan szektorok termékei, amelyek igen *magas állami támogatottságot* élveznek, s ezért mélyen a tényleges önköltségük szintje alá tudják szorítani az eladási árat. A magyar mezőgazdaságnak mind a két típusú, nem fair versennyel szembe kellett néznie az elmúlt évtizedben, és súlyos árat kellett fizetnie, a termelésének és exportjának drasztikus csökkenése révén, a túl gyors és túl széles körű liberalizáció miatt. Fontos hangsúlyozni, hogy a térvésztség mögött nem csak az munkált, hogy a világpiacon versenyben kiderült a magyar mezőgazdaság versenyképtelensége, hanem legalább ekkora szerepe volt a nem tisztességes, monopolisztikus versenynek is.

4. *A reklámok szerepe.* A fogyasztói igények kielégítése kapcsán nem lehet nem észrevenni azt a folyamatos, de mára már meghatározóvá váló befolyásoló szerepnöveke-

dést, amit a különféle reklámok jelentenek. Természetesen e területen is a multik járnak az élen, és a reklámkampanyok totálisak, kiterjednek minden médiumra és az egész országra. A fogyasztók manipulálása olyan kiterjedté vált, hogy illúzió ma már a fogyasztókban ébredt spontán szükségletek minél magasabb szintű kielégítéséről beszélni. A nemzetközi porondon egyeduralkodó, egyre uniformizáltabb termékek vonatkozásában sokkal inkább igaz az az elv, hogy a fogyasztók azt veszik, amit a termelők kitaláltak és előállítottak, s a reklám gondoskodik róla, úgy érezzék, valójában azt is akarták megvenni. Az intenzív reklám nemcsak a fogyasztást befolyásolja lényegesen, hanem az emberek életmódját is, hiszen csak így lehet egyre több és több vásárlásra buzdítani. A „mindig vedd az újabbat, a korszerűbbet, a régit pedig dobd el” életelv szuggerálása azonban *messze túlmutat a piaci tranzakciókon*, a társadalmakra és az egész civilizációra kiterjedő maradandó hatást gyakorol. A reklámok által sulykolt primitív szlogenek, az idealizált, egysíkú világ agymosás-jellegű propagálása egyenesen vezet az igénytelenséghez, az önálló gondolkodás és ítéletalkotás hiányához, a szellemi elsivárosodáshoz. Az intenzív termelés és fogyasztás pedig a szellemi környezetszennyezés mellett a valóságos környezet tönkretételéről is gondoskodik.

5. *A média ellenőrzése.* A kiterjedt és intenzív reklám átalakította a médiát is. A nézettség és hallgatottság arányában változó reklámbevétel lett a fő finanszírozási forrása a kereskedelmi rádió- és tv-csatornáknak, az írott és az elektronikus sajtónak. „A népszerűség növelése mindenáron” szelekciós elv szükségképpen eredményezte a minőség drasztikus romlását. A reklámok hatásossága erősen függ attól, hogy minél több helyről, minél többször ugyanazt hallja és látja a fogyasztó. Ez pedig koncentrált akciókat feltételez a médiában, ami egyenesen vezet a médiaszektor koncentrációjához és a nagyvállalatokkal való szoros (gyakran tulaj-

donosi) összefonódáshoz és együttműködéshez. Így alakul ki a *véleményformáló nagyüzem*, amely a befolyásos, nagy respektussal rendelkező értelmiségiek hadrendbe állítása révén soha nem látott manipulációs erőre tesz szert. S ez a nagy erő nem marad pusztán a gazdaság, a fogyasztási javak területén, hanem a *politikai nézetek manipulálására*, választások befolyásolására is sikerrel vállalkozik. Nemcsak azt lehet befolyásolni, hogy melyik mosóport használja a gyánútlan néző, hanem azt is, hogy melyik pártot és politikust szeresse. A nagy nemzetközi monopóliumok – ma már nem is titkoltan – jelentős anyagi hozzájárulással vesznek részt a pártok választási kampányainak finanszírozásában. S ez így már a demokrácia működését is illuzórikussá teszi. A parttalan és ellenőrizetlen piacgazdaság szükségképpen vezetett el a multinacionálisok térnyeréséhez, ami lehetővé tette a tömegméretű manipulációt, a politikai rendszer működésének befolyásolását. A diszfunkcionális piaci működés nemcsak a gazdasági viszonyokat, hanem a demokratikus politikai berendezkedést is megmértelyezte.

6. *Közvetlen politikai hatás.* A világméretű gazdasági folyamatok befolyásolására alkalmas nemzetközi nagyvállalatok olyan *nyomásgyakorló erővel* bírnak, amely lehetővé teszi az egyes államok és a nemzetközi intézmények közvetlen befolyásolását is. Közismert, hogy a nagy cégeket mindennél, de különösen a fejlődő országokban különleges elbánásban részesítik: adókedvezményeket kapnak, rájuk nem vonatkoznak olyan szigorúan a környezeti előírások, az általános szabályok alól időlegesen *mentességeket* kapnak stb. Ez többnyire érthető is, hiszen akkora cégekről van, amelyeknek az éves árbevétele megegyezik vagy meghaladja az ország GDP-jét. S az országon belüli aktivitás, beruházás, termelés különösen nagy előnyöket jelenthet. Ez az előny azonban rendszerint csak rövid távú, szerfelett bizonytalan és viszonylagos. Mivel a külföldi cégnek csak szűken értelmezett gazdasági érdeke fűződik az adott országban vég-

zett gazdasági tevékenységhez, ezért ha a kedvező ipartelepítési paraméterek (alacsony bérek, adókedvezmények stb.) romlani kezdenek, vagy valahol másutt a világban még kedvezőbb lehetőségek nyílnak meg, akkor szinte pillanatok alatt elhagyja az országot. S cseppet sem érdekli, hogy mennyivel emelkedik a munkanélküliek száma ennek következtében, vagy hogy az ő tevékenysége által tönkretett hazai vállalkozók tevékenységének megújítása mekkora ad-dicionális költségeket emészt fel. Az egész betelepülési-kivonulási akció (amely éppen a liberalizált piaci elvek alkalmazása révén vált lehetővé) végül is az általános *piaci szabályozás felpuhulását* eredményezi (a kedvezményes bánásmód miatt), miközben olyan helyzetet teremt, amelybe az államnak mindenképpen be kell avatkoznia a nagyobb társadalmi feszültségek elkerülése miatt. A politikusok sajnálatosan csak a rövid távú akciókban tudnak gondolkodni (maximum a következő választásig látnak előre), ezért szíves örömet mennek bele az ilyen konstrukciókba, mert a rövid távú népszerűség-növelő hatását learathatják, miközben a negatív hatásai a következő kormányra maradnak.

A multinacionálisok szerepe jól dokumentálható olyan nemzetközi intézmények vonatkozásában is, mint az IMF és a Világbank. A liberális doktrína, az abszolút szabadpiaci megoldások mindent felülíró alaptörvényként való elfogadtatása nagyban ezen intézmények tevékenységének köszönhető. Elég e helyütt csak a Washingtoni Konszenzus híres-hírheft téziseire utalni. Ezek a szabadpiaci megoldásokat favorizáló és az állami beavatkozásokat tiltó rendelkezések nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy szegény országok ugyanolyan szegények maradtak, mint voltak harminc évvel ezelőtt, miközben a gazdag országok egyre csak gyarapodtak. *

A liberális elvek ma úgy jelennek meg, mint a sikeres modernizációt gátló egyik legfontosabb tényező, a nagy-

* Lásd erről bővebben Stiglitz, J. *A globalizáció és visszásságai* című könyvét.

számú (bár nem kizárólagos) ilyen irányú tapasztalat alapján. Ellenérvként felvethető, hogy a Világbank és az IMF korábbi, ötvenes–hetvenes évek közötti, dirigista, az államokat középpontba állító, a támogatásokat szigorú gazdasági kritériumok nélkül adó gyakorlata sem volt eredményes. Ez így igaz, de ebből csak az következik, hogy sem a tiszta piaci, sem a központosított állami modell nem vezet eredményre. Valami *olyan fejlesztési modellre lenne szükség, amely a sajátos társadalmi viszonyokra reflektálva, a szerves fejlődés alapján* kísérelné meg a felzárkózást, amelyben nem segélyt adók gazdasági világképe (illetve az ezen alapuló egyen-formációhoz való mind szolgáltaibb hasonulás) lenne a döntő kritérium, hanem az eredményesség.

4. A piaci működés mint a társadalmi viszonyok lenyomata

A piacgazdaságok tanulmányozása során elég szembeötlő jelenség, hogy az egyes országokban mennyire másképpen működik a rendszer. A liberalizmus hívei szerint a különbözőség vagy nem lényeges, csupán a nemzeti karaktereket adja vissza, de a lényeg mindenhol ugyanaz, vagy pedig a piaci működést mesterségesen korlátozó szabályozás miatt alakulnak ki sajátos viselkedések. Véleményünk szerint azonban nem ez a helyzet: lényegében azonos működési szabályok mellett *egészen eltérő jellegű és tartalmú működések* valósulnak meg az egyes országokban. Nehezen hozható közös nevezőre például a dél-amerikai országok piacgazdasága a skandináv országok jóléti modelljével, vagy az angolszász liberális piaci modell a német szociális piacgazdasággal. Hogy olyan extremitásokról ne is essék szó, mint Oroszország vagy India, esetleg Japán gazdasága. Mire is gondolunk konkrétan? Lássunk néhány példát. Országonként (vagy nagyobb régióként) igen eltérő

- a munkamorál, pontosság, a határidők betartása, a munkaintenzitás, a minőségi munkavégzés,
- a foglalkoztatottság és a munkanélküliség mértéke, pontosabban annak átlagos (konjunktúrától és a külső vagy a gazdaságpolitikai sokkaktól független) nagysága,
- a törvények betartása, az adófizetési morál, a szerződési fegyelem, a korrupció mértéke,
- a feketegazdaság részesedése a gazdaság összeteljesítményéből.

A rendszerváltás után, a piacgazdaság bevezetésétől azt vártuk, hogy az egyértelmű érdekeltég és a gazdasági kényszer odahat majd, hogy jó minőségű termékeket vásárolhatunk, megbízható szolgáltatásokat vehetünk igénybe. A piaci verseny majd kiostálja az oda nem való termelőket, az A. Smith-i önérdék, a láthatatlan kéz mechanizmusán keresztül automatikusan gondoskodik a közjó biztosításáról. Ismét csak csalódnunk kellett. A mai építőipari magánvállalkozó (tisztelet a ritka kivételnek) éppoly rossz minőségben dolgozik, mint a szocialista nagyvállalati idők szakmunkása vagy maszekja, és pontosan ugyanannyi alkoholt fogyaszt a munkavégzés ideje alatt. Számlát is csak nagyon kivételes esetben kaphatunk, jelentős felár mellett. Vajon az ugyanilyen keretszabályozás mellett dolgozó német kőművesek miért dolgoztak és dolgoznak ma is összehasonlíthatatlanul jobb minőségben, mint a mieink? A jelentős bérkülönbség nem magyarázat erre, hiszen a magyar szakmunkások számára lehetőség volt és van folyamatosan a külföldi munkavállalásra, mégis csak igen kevesen élnek ezzel. Pontosán azok, akik mindig is (még a szocializmusban is) megbízható és magas minőségű munkát végeztek.

Az állami tulajdon részesedése 90%-ról 25%-ra csökkent az elmúlt másfél évtizedben, tehát uralkodó pozícióba került a magántulajdon. Rendelkezünk mindazokkal a törvényekkel és intézményekkel, amelyek a piacgazda-

ság zavartalan működéséhez szükségesek. Mégis továbbra is attól függ egy átlagos vállalkozás sikere, hogy mennyire tud jó kapcsolatokat kiépíteni a központi vagy a helyi kormányzat embereivel, mennyire tud rákapcsolódni az állami újraelosztás csatornáira. A gazdasági siker záloga Magyarországon nem a megfelelő piaci alkalmazkodás, hanem a mindenkori hatalommal való jó kapcsolatok ápolása. S ez már a kezdetektől így van, hiszen a külföldi befektetőket leszámítva a privatizáció áldásából elsődlegesen azok részesültek, akik jó kapcsolatokkal rendelkeztek az osztó hatalom felé. Talán ezért nem véletlen, hogy a száz leggazdagabb magyar vállalkozó listáján túlnyomó többségben a szocialista (előd- és utód-) párthoz szorosan kötődő emberek találhatók meg. A kapcsolatok nélküli, kismizett polgárok számára ugyanaz a lehetőség maradt, mint a szocializmusban: a kényszervállalkozás. Mikro-vállalkozóként élni a nagyvállalkozások árnyékában, kihasználni az adódó lehetőségeket, vegetálni máról holnapra, a növekedés minden esélye nélkül, lehetőleg elkerülni az adófizetést, létezni a legalitás és illegalitás határán.

Mindez a változtathatatlanak tűnő magatartás honnan táplálkozik? Kézenfekvőnek tűnik a válasz, a történelmi tapasztalatokból, a nemzeti karakterből, a ránk jellemző sajátos attitűdökből. A társadalom mély rétegeiben kialakult kapcsolatok, beidegződések rövid távon döntő jelentőségűek, s csak igen hosszú idő alatt képesek lényegesen megváltozni. A Horthy-korszak modus vivendi, a dzsentroid magatartás, az uram-bátyám világ, a panamázás tovább élt a szocializmusban, ahol a főispán helyét a megyei párttitkár, az arisztokráciáét pedig az MSZMP felsőszintű vezetőrétege vette át. A vadászatok kiemelt kaderszervező szerepe szinte sértetlenül túlélte

LENIN KÖRÚT (ERZSÉBET KÖRÚT) – RÁKÓCZI ÚT SAROK
(SZEMBEN AZ EMKE KÁVÉHÁZ), 1956. OKTÓBER 30. ➤

a nagy politikai fordulatokat. Nem kell tehát csodálkozni, hogy ugyanezek a magatartásminták a rendszerváltás után a piacgazdaság és a demokrácia játékszabályai között ismét meghatározó szerephez jutottak. Ennek az ellenkezőjét lenne nehéz megmagyarázni. S itt sajnos az időtényező sem segít. Tizenöt esztendő biztos nem elég a kardinális társadalmi változások végigviteléhez, a híres társadalomtudós, Dahrendorf szerint ehhez legalább két emberöltőre van szükség. Tegyük hozzá: jó esetben, amikor az irányító hatalom felül tud emelkedni a saját rövid távú érdekein, és a különböző elitekkel összefogva konzekvensen tud munkálkodni az új normák kialakításán. A mai gazdasági és társadalmi viszonyok azonban nem a változás irányába, hanem a meglévő, hibás normák megerősödése irányába hatnak.

Mi következik ebből a piacgazdaságra vonatkozóan? Mindenekelőtt az, hogy a piacgazdaság (és a demokrácia) intézményrendszerének bevezetése önmagában nem garantálja a megfelelő működést. Ezek csak kereteket jelölnek ki a működés szervezésére. A történelmi tapasztalatok bizonyították, hogy a piac megfelelő kereteket biztosíthat az eredményes, jó gazdasági működéshez. Főként ott, ahol egészséges társadalom (törvénytisztelő, szorgalmas, megtakarító, befogadó stb.) alakult ki a megelőző időszakban. De azt is bizonyította, hogy ez önmagában nem elégséges, bár elengedhetetlenül szükséges. Azok az antidemokratikus viszonyok között hosszabb időt eltöltött országok, ahol az állam (az uralkodó) rátelepedett a társadalmi lét szinte minden színterére, szinte bizonyosan nem képesek a piacgazdaság és a demokrácia kínálkozó lehetőségeit azonnal megragadni. Sőt ellenkezőleg, az elnyomó hatalom megszűnése miatt szinte akadálytalanul burjánzani kezd a nem-demokratikus, nempiaci módszerek alkalmazása. Mindez elfogadható lenne akkor, ha biztosak lehetnénk abban, hogy ez csak átmeneti jelenség, és az új társadalomszerveződési elvek majd szükség-

szerűen kikényszerítik az új, konform viselkedési formákat. A tapasztalatok sajnos arra figyelmeztetnek, hogy távolról sincs így. Sokkal valószínűbb, hogy a hibás viselkedési normák rögzülnek, megerősödnek, és kiüresítik az önmagában jó intézményi formákat. A gazdasági fejlődésben hosszú időre perifériára szorult, vagy ott ragadt országok történelme meggyőzően bizonyítja ennek a lehetőségnek a magas bekövetkezési valószínűségét. Mindazonáltal a sikeres felzárkózásra is találhatunk példát, bár jóval kevesebbet, mint a sikertelenre, de ez mégis némi optimizmussal tölthet el bennünket.

5. A harmadik út létjogosultsága

A megelőző részekből remélhetőleg egyértelműen kiviláglott, hogy sem a tiszta, korlátozásmentes piaci működést, sem a piacot kikapcsoló központi, állami irányítást nem tekintjük megfelelő megoldásnak. Ebből azonban még nem következik a harmadik utas megoldás szükségessége. A gazdaságpolitikával foglalkozó alaptankönyvek ugyancsak elismerik mind a piaci hibákat, mind a kormányzati hibákat, és ezért törnek lándzsát a vegyes gazdaság mellett, amelyben a kétféle gazdaságsszervező elv párhuzamosan (a feltételezett remények szerint egymást kiegészítő és nem a hibákat felerősítő jelleggel) működik, és nem rontják le egymás hatását. Mindazonáltal az együttműködésre az a jellemző, hogy a piac az alapvető koordináló eszköz, amelyet kiegészít és módosít az állami beavatkozás. Ennek a gondolatmenetnek a létjogosultságát nem vonva kétségbe azonban mi ennél többre gondolunk, amikor a harmadik út létjogosultságát taglaljuk.

A liberalizmus és a központi irányítású (totalitárius) rendszerek közötti különbségek, és bármilyen furcsán hangzik is, a hasonlóságok még erőteljesebben jelölik ki

azt a teret, amelyben a harmadik utas gondolatok létjogosultságot nyerhetnek. A két rendszer közötti különbségek aprólékos leírására nincs szükség, hiszen a közgondolkodásban jól ismert, egymással antagonisztikus ellentétben lévő dolgokról van szó. A piac és a magántulajdon, valamint az egyének, mint alapegységek az egyik oldalon, az állami irányítás (koordináció), állami tulajdon és az állam, mint nagy közösség a másik oldalon. Továbbá demokratikus játékszabályok, törvényesség a piacgazdaság oldalán és nem-demokratikus uralmi rendszer a másik oldalon. Már ebből a néhány alapelemből is kitűnik, hogy az optimális megoldást nem a kettő között, a kettő valamilyen kombinációjában érdemes keresni, hanem valahol azon kívül. Segítségünkre lehet ebben az, ha számba vesszük *a liberalizmus és az államgazdaság (totalitárius rendszerek) hasonlóságait*. Első hallásra természetesen igen szokatlannak tűnhet még a felvetés is, de rögtön meglátjuk, vannak érintkezési pontok. Nézzük tehát pontokba szedve:

- Mind a két rendszer kizárólagosságra törekszik, nem akar megtérni maga mellett más gazdaságsszervező elveket és intézményeket (persze ezt egyiknek sem sikerült soha tökéletesen elérni).
- Mind a két rendszer döntő jelentőségűnek tekinti a tulajdonviszonyokat, ebből véli levezetni a gazdasági működés jellegét, és ezért teljesen anyagelvű, nem enged teret a társadalom magasabb létformáinak, az erkölcsnek, a kultúrának, (ezeket determinálnak, vagy lényegtelennek tartják).
- Mind a két rendszer modernizációs modellként (sőt csodaszerként) is szolgált. Külső eszközként átvéve, alkalmazva, amely majd szinte automatikusan biztosítja a sikeres felzárkózást, függetlenül a konkrét induló helyzettől. Elterjesztésükben nem riadtak vissza az erőszaktól sem (vö. a korábbi szovjet és mai amerikai hegemon törekvéseket).

- Mindkét rendszer az ígéretek szerint humánus és a többség akaratát érvényre juttató, de teljes kiépítésük után erősen korlátozzák az egyének és a közösségek szabad akaratát és választását (jóllehet az egyik finomabb, manipulatív eszközökkel, míg a másik durvább, erőszakos eszközökkel operált).

A harmadik utas megközelítés lényege nem az, hogy a piac valamilyen mértékű és jellegű állami korlátozását tűzi ki célul, annak érdekében, hogy csökkentse a piaci működés hibáit. Nyilván persze ez is fontos, de nem ez a döntő momentum. Sokkal inkább az, hogy más dimenziót nyisson meg a problémákról való gondolkodás számára. Így tehát a következő megfontolásokat tehetjük:

1. Nem külső modernizációs modell átvétele kell, hanem a saját szerves fejlődés elősegítése, annak jó irányba fordítása. Sem a liberális, sem a szocialista modell elvont sémái nem kecsegtetnek sikerrel. Nekünk kell megtalálni a helyes utat, kiizzadni a sikert (ezt tették a finnek és az írek is).

2. A kisközösségek szerepe fontos, ne csak az atomizált egyénre vagy az államra koncentráljunk. A hatékony közösségek építése elengedhetetlen fontosságú, ugyanis ez véd meg a piaci manipuláció és az állami beavatkozás önkényével szemben. Ráadásul az erkölcsi alapok megtartása, újraképzése csak ebben a körben lehetséges.

3. Igen fontos a viselkedési normák megváltoztatása. Ehhez is persze kellene a kisközösségek, de a jó minőségű oktatás elengedhetetlen. Az oktatás és kultúra terjesztése, a tudatállapot fejlesztése, az igényesség megteremtése, a Németh László által megfogalmazott minőség forradalma program megvalósítása. Ebben a munkában a nemzet iránt elkötelezett értelmiségieknek kiemelten fontos szerepet kellene vinniük.

4. Az állam szerepének (a klasszikus piaci hibák kezelésén túl) új elemekkel kell bővülnie: védelem a multikkal

szemben, a piaci verseny megteremtése, fenntartása (ma ezt nálunk nem végzi el), a kisvállalkozások támogatása, új együttműködési formák kialakítása (kisvállalkozások önkéntes együttműködése termelésre, értékesítésre, beszerzésre). Kisközösségek (kisfalvak) fokozott támogatása – a kisfalvak finanszírozása nem lehet szűk értelemben vett gazdaságossági kérdés.

Az ország, a nemzet és az együtt élő társadalom alapvető célja a fennmaradás, a boldogulás, a fejlődés, az életminőség javítása. Ehhez a feladathoz kell adekvát eszközöket keresni, és nem az eszközöket céllá tenni. A külső minták, a vegyítiszta formák és sémák szolgálai átvétele nem vezet sehova. A saját lehetőségeink és adottságaink pontos számbavétele elengedhetetlenül fontos. *A piacgazdaság és a demokrácia, mint gazdaság- és társadalomszervező eszköz alkalmazása megkerülhetetlen, de a lényeg a felhasználás, az adaptálás mikéntjében van.*

MELLÁR TAMÁS

Felhasznált irodalom

Deepak Lal: *The Challenge of Globalization: There is No Third Way*. in: Global Fortune (ed. by Ian Vásquez), CATO Institute, Washington, 2000.

Friedman, Milton: *Kapitalizmus és szabadság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.

Hayek, Friedrich von: *Út a szolgásgba*.

Lindsey, Brink: *Against the Dead Hand* (The Uncertain Struggle for Global Capitalism), John Wiley and Sons, Inc. New York, 2002.

Röpke, Wilhelm: *Emberséges társadalom – Emberséges gazdaság* (tanulmányok, válogatta: J. Horváth Tamás), Aula Kiadó, Budapest, 2000.

Soros György: *A nyílt társadalom (avagy a globális kapitalizmus megreformálása)*. Scolar Kiadó, Budapest, 2000.

Stiglitz, Joseph: *A globalizáció és visszasságai*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.

V Botas Katalin

338

322

cr'u

KERESZTÉNY TÁRSADALMI TANÍTÁS - GAZDASÁGI VALÓSÁG

A társadalomtudományok esetében magától értetődően vetődik fel a kérdés: befolyásolják-e világnézeti kérdések a tudományterület elméletét – és legfőképp, gyakorlatát? De van-e keresztény közgazdaságtan? S ha igen: megvalósítható-e abból valami korunk farkastörvényű kapitalizmusában?

Az első kérdésre az a válasz adható, ami arra, vajon van-e keresztény irodalom? *Irodalom van.* És vannak keresztény világnézetet valló írók, költők. Jó írónak kell lenni – és jó kereszténynek. Érteni kell a szakmához – jó közgazdásznak kell lenni. És jó kereszténynek... A közgazdaságtan nem természettudomány. Vannak matematizálható tételei, de emberek hozzák a döntéseket, amelyeknek nem csak gazdasági, hanem társadalmi következményei is vannak. Ráadásul a gazdasági döntések jelentős részét nem is a piaci vállalkozók hozzák meg, hanem politikai testületek, amelyek a gazdasági hasznon kívül számos egyéb szempontot is figyelembe vesznek. (Ezzel egyébként számottevően befolyásolják a piacon tevékenykedőket.)

A bő két évszázadra visszatekintő kapitalizmus, amely a társadalmi és egyéni érdek harmonizálására a legjobb eszköznek a piacot tekintette, hatalmas társadalmi változásokat, s ezzel együtt járó társadalmi-gazdasági problémákat hozott magával. Ezekre elméleti és gyakorlati válaszokat kellett találni, többek között a katolikus egyháznak is.

Kérdések és válaszok

A közgazdaságtan klasszikus liberális vonulata abból indult ki, hogy az *igazi, torzítatlan piac a problémákat magától megoldja*. A Nagy Válság csattanós választ adott erre a feltételezésre. A gazdasági összeomlás elkerülhetetlenné tette az állami beavatkozást. Megszületett a keynesi közgazdaságtan, és valamennyi fejlett országban alkalmazták is bizonyos válfajait.

A másik válasz a szovjet modell volt: a tervgazdálkodás, amely a magántulajdon csaknem teljes megszüntetésével – és mellékhatásként – politikai diktatúrával járt. Ez a modell a II. világháború után a világ egyhatodában „kísérletezett” a teljes foglalkoztatás és a hatékony gazdasági növekedés módszereinek megtalálásával.

Mindkét megoldás végleges vagy átmeneti kudarcot vallott.

A 70-es évek közepétől nagy erővel jelentkező gazdasági problémák, a „stagnáció” általánossá válása miatt ismét előtérbe került az állami szerepvállalás visszaszorítása. A szabad piacba vetett hit újfent a gazdaságpolitikák alapjává vált.

A kommunista válasz is csődöt mondott. 1990-ben összeomlott a szovjet kísérlet. Azonban az újraéledő neokonzervatívizmus olyan társadalmi feszültségeket eredményezett az átalakuló gazdaságokban – de magukban a fejlett országokban is –, hogy azt nem hagyhatja szó nélkül a szellemi elit. Nem is szólva a fejlett–fejlődő világ között tátongó szakadékról, valamint az emberiség jövőjét fenyegető súlyos környezeti ártalmakról.

Nyugodt szívvel mondhatjuk, hogy az elmúlt évszázadban a katolikus egyház társadalmi-gazdasági tanítása *ésszerű válaszokat adott* a felmerült kérdésekre. (A. Anzenbacher, 2001) Helyére tette a tőke és munka viszonyát, megfogalmazta a vállalkozók és az állam felelősségét, le-

szögezte az alapelvet, hogy *a gazdaság van az emberért, és nem fordítva*. Olyan *gazdasági alkotmányt* tartott kidolgozandónak, amely a piac szereplőinek jogait és kötelezettségeit világosan megfogalmazza, a munka elsődlegessége alapján. Az emberi méltóság hangsúlyozása azon szociálliberális elvekkel is összhangban van, amelyek az emberjogi megközelítés alapján keresik a nagyobb társadalmi igazságosságot. A II. világháború után több országban, így mindenekelőtt a Németország nyugati felében többé-kevésbé ezen elvek alapján rendezkedett be a társadalom, s ez a gazdasági élet hatalmas fellendülését vonta maga után.

Az ezredforduló azonban minden szempontból jelentős változást hozott. *Kialakult a globális világgazdaság*. Felmerült a kérdés, hogy ebben az új környezetben vajon a keresztény társadalmi tanítás hogyan érvényesíthető.

Az egyház szociális tanítása

Az egyház mindenkor hangsúlyozta, hogy a gazdaságban nemcsak a hatékonyságnak, de – mindenekelőtt – az *igazságosságnak kell érvényesülnie*. Ebben az államnak nem kis szerepe van. Ezt hangsúlyozza valamennyi enciklika.

„Ha elhagyjuk az igazságosságot, mi mások az országok, mint nagy rablószövetkezetek?” (PT. 92.) (Szent Ágoston)

Ugyanakkor a katolikus szociális tanítás mindenkor reagált a konkrét gazdasági helyzetekből felvetődő kérdésekre is. Ebből a szempontból nagyon tanulságos II. János Pál pápa e téren kifejtett munkássága.

II. János Pál történelmileg igen mozgalmas időben került Szent Péter trónjára. A hetvenes évek vége határozottan új szakaszt jelentett a világgazdaságban. Felbomlott a Bretton-Woods-i dolláralapú valutarendszer, mert erős

versenytársai lettek a fejlett országok a korábban hegemon gazdasági hatalomnak, az USA-nak. Általános visszavonulást tapasztalhattunk a keynesiánus gazdaságfilozófia gyakorlatát illetően, élre tört a liberalizmus. Az USA deregulációs intézkedéseinek következtében a csillagos egekbe szökött a kamatláb, s ennek következtében (is) végzetesen eladósodott a fejlődő országok jelentős része – köztük a reformokkal kísérletező Magyarország is. Thatcher asszony, a brit miniszterelnök hatalomra kerülésekor új jelszót adott: Privatizáció! Az állam világszerte megkezdte kivonulását a tulajdonosi funkcióiból. Pénzügyi innovációk árasztották el a világot, a nemzetközi pénzügyi forgalom önálló életre kelt, erőteljesen elszakadt a reálgazdasági folyamatoktól. Reagan megindította a csillagháborús versengést a Szovjetunióval, igaz, hatalmas államadósság felhalmozása mellett. De az USA képes volt adósságait finanszírozni – a szovjet gazdaság viszont nem rendelkezett elég belső forrással, és hatékony külső forrásbevonásra sem volt képes. A szovjet csatlós államokban is egyre nőtt a feszültség, a lengyel politikai ellenállás nyíltan megszerveződött. A Szovjetunió már a 80-as évek elején sem volt abban a helyzetben, hogy megakadályozza a magyar és lengyel csatlakozást az IMF-hez. E két ország is jelentősen eladósodott. A Szovjetunió viszont nem tudott – és nem is akart – már ernyőt tartani a tábor országainak nemzetközi adósságai fölé.

Az IMF újdonsült tagjainál is az általános receptet alkalmazta, a radikális megszorítások politikáját, ami természetesen másra sem volt jó, mint a feszültség fokozására. Emellett sürgette az átfogó piaci reformokat. Magyarországon az évtized utolsó éveiben meg is kezdődtek bizonyos intézményi változások. (Ezért tekinti magát a mai „baloldal” egy része is rendszerváltónak.)

Ebben a gazdasági-társadalmi környezetben kezdte meg és folytatta a pápa több mint negyedszázados munkásságát. A Rerum Novarum enciklika kerek évfordulóí al-

kalmával – elődeihez hasonlóan – újra megfogalmazta a katolikus társadalmi gazdasági tanítás aktuális gondolatait. (Laborem Excersens, LE, 1981., Centesimus Annus, CA, 1991) A LE kiemelten foglalkozott a munka, a munkás méltóságával.

Az enciklika úgy fogalmazott: *a létező kapitalizmus ridge kapitalizmus*. (LE67). Az intézmények csak annyiban képviselik a munka érdekeit, amennyiben ez a tőke érdekeit nem sérti. A transznacionális vállalatok vitathatatlanul kizsákmányolóként lépnek fel a fogadó országokban (LE, 78), de a tőke a fejlett országokban is csak a munka gazdasági rendeltetését nézi, az *ökonimizmus tévedésébe esik*. (LE, 59). Leszögezi ugyanakkor, hogy erre nem „gyógyír” a kollektívizmus. A szocializmus valójában államkapitalizmus, éppúgy kizsákmányolja az egyént, mint a „vadkapitalizmus”. Az egyház társadalmi tanítása már korábban is világossá tette: a magántulajdon felváltása a kollektív tulajdonnal nem vezet célra. Gazdátlanságot, pazarlást eredményez, a társadalmi hatékonyságot rontja. Nem esik azonban a szociális tanítás abba a hibába, amelybe a korabeli gazdaságpolitikusok, akik ekkor már mereven elleneznek mindenfajta állami tulajdont. Az enciklika nem zárja ki a közösségi tulajdonlást sem, ha az a célravezető. A tulajdonjog ugyanis nem abszolút, alá van rendelve a javak egyetemes rendeltetésének. Nem dogma a termelőeszközök magántulajdona, lehetséges a köztulajdoni forma hatékony működtetése is. (LE, 63)

A munka – mint azt a nagy elődök is tanították – részvétel Isten teremtmény, alkotó tevékenységében. Az összes többi tőkét, termelőeszközt – az Istentől ajándékba kapott természeti kincsek kivételével (LE, 53) – a munka hozta létre. Ezért *a munka elsődlegessége a tőkével szemben* elvitathatatlan. (LE, 51) A munka méltóságát a munkaadóknak biztosítaniuk kell, a méltányos bért és a munkakörülményeket is beleértve.

Könnyű ezt kimondani, de hogyan lehet érvényre juttatni? A pápai tanítás azokhoz a szakmai érvekhez nyúl, amelyeket a laikus világ is felismert: meg kell valósítani a munkások részesedését a vállalkozásokban, a participációt az üzleti folyamatok menetében. (LE, 63) Hiszen, ahogy azt a modern menedzsmenttudomány tanítja, a stakeholderek köre jóval bővebb, mint a shareholderské, azaz a vállalkozás sikerességében való érdekeltség szélesebb, mint pusztán a tulajdonosi kör. A munkás-alkalmazott maga is érdekelt vállalata versenyképességében, hiszen csak ez biztosíthatja számára is tartósan a munkalehetőséget. A participáció egyik formája, hogy az üzemi tanácsokat, érdekképviseleteket bevonják a stratégiai kérdések megvitatásába. A másik lehetőség, hogy a munkásokat is tulajdonossá tesszük saját vállalatuk, vagy más vállalkozások részvényeinek birtokosaként. Ha másként nem, hát olyan formában, hogy a nyugdíjalapok, befektetési alapok révén közvetetten ők is „tőkésekké” válnak.

A fejlett világra valóban az a jellemző, hogy a lakosság széles köre vált ilyen formában tulajdonossá, az USA-ban több, mint ötven százaléká. (Izgalmas kérdés – erre nem tért ki az enciklika, hiszen ez napjaink legfrissebb fejleményei közé tartozik –, hogy hogyan élhetnek vissza a menedzserek, a nagytulajdonosok képviselői a kistulajdonosi érdekekkel... Itt is a morális kérdések játszanak kulcsszerepet, ezt aligha lehet vitatni.)

Ugyanakkor a pápa felhívta a figyelmet arra, hogy a közvetlen munkaadókon kívül a *közvetett munkaadók szerepe* még fokozottabb. (LE, 76) Közvetett munkaadón értendőek mindazok a személyek és intézmények, amelyek befolyásolhatják a közvetlen munkaadó döntéseit. Ezek közül is kiemelkedően fontos az állam feladata, hogy etikai szempontból kifogástalan munkapolitikát lehessen megvalósítani. Az egyház társadalmi tanítása korábban is hangsúlyozta, hogy a kormányok feladata egyrészt a fog-

lalkoztatási lehetőségek bővítése, másrésről a megfelelő munkaügyi szabályozás kialakítása. Az igazságos bérek kialakítása a rendszer sarokpontja. (LE, 89) Nem csak szociális feladata van az államnak – a munkanélküliek támogatása (LE, 81) –, hanem a tanuláshoz való jog biztosítása is, mint ami a modern világban a megfelelő munkához jutás alapvető feltétele. (LE, 93)

Különösen megható, hogyan a pápa – elődeihez hasonlóan – a paraszti munka méltóságáról ír. Hangsúlyozza, hogy ez a tevékenység minden földrészre, minden fejlettségű társadalomra jellemző, alapvető jelentőségű feladat. (LE, 100) Mégis, e sok fizikai fáradsággal járó, kimerítő munkát gyakran „lekezelően értékeli”, az ezt végzőket „a társadalom másodrendű polgárainak tekintik” (LE, 101), holott „a földművelés – és a földet művelő ember – ... (munkája) az egészséges gazdasági élet alapja”. (LE, 102) Pedig már XXIII. János pápa így írt a paraszti munkáról: „...a munka, amit ők végeznek, a legmagasabb rendű munka, mert mintegy a világ legtágasabb szentélyében, a természetben végzik, az állatokkal és a növényekkel, amelyeknek élete a teremtés végtelenségének a jele, tiszta formában mutatja fel a törvényeket, ezzel hív újra újra a teremtő és gondviselő Isten közelébe.” (MM, 144)

Hadd idézzük a Laborem Excersens enciklika szavait is még bővebben:

„Keményen végigdolgozott, hosszú napokat nevetséges összegekkel fizetnek ki (a mezőgazdasági munkavállalónak). Művelésre alkalmas földeket a tulajdonosok elhagynak, ugyanakkor kis földdarabok tulajdonosainak, akik évek óta dolgoznak földjükön, törvényes jogait semmibe veszik, vagy alig védik meg egyesek, vagy hatalmasabb csoportok 'földéhségével' szemben... (...). Ezért tehát hirdetni kell, és elő kell mozdítani a munka méltóságát, minden munkáét, de különösen a paraszti munkáét, amelyben az ember oly ékesszólóan 'leigazza' az Istentől ajándékba kapott földet, és megvalósítja 'uralmát' a látható világban”. (LE, 101–102)

Mindezt olvasni egyenesen szívszorító 2005-ben, a mai Magyarországon, ahol soha nem látott szélesre nyílt az agráröllő, ahol 100 hektáros gabonatermelő területen nincs tőkefelhalmozási képesség, ahol a kistulajdonosok sorra hagyják műveletlenül a földjeiket, ahol a gazdaságpolitika „leírja” a mezőgazdaságot, mint amely ágazat csak kis mértékben járul hozzá a GDP-hez.

A 80-as években egyre tovább éleződött a szegény és gazdag országok fejlettségi különbsége. Súlyos, világméretű recesszió és adósságválság bontakozott ki. A nemzetközi intézmények tevékenysége nem jelentett kibontakozást: az IDA (Nemzetközi Fejlesztési Ügynökség) által nyújtott, segélyjellegű források a legszegényebb országoknak csak azt biztosították, hogy vissza tudták fizetni az IMF rövidebb lejáratú kölcsöneit... „Több világ” jött létre, a fejlett országok és a szocialista országok csoportja mellett a harmadik, sőt, a véglegesen leszakadó, reménytelen szegénységben vergődő negyedik világ, a legszegényebb fejlődő országok csoportja. Magyarország, bár lakói akkor ebből még keveset éreztek, ugyancsak vergődött az eladósodottság szorításában. A lengyelek és románok viszont saját bőrükön, rendkívül alacsony életszínvonalukon tapasztalták meg a szegénység súlyos terheit. Nem csoda, hogy a pápa a 80-as évtized végén újra foglalkozott a szociális kérdéssel. A *Sollicitudo Rei Socialis* című enciklikájában egyre mélyebbre merült bele a nemzetközi aránytalanságok okainak elemzésébe.

A világgazdaság problémáinak gyökerét a „bűn struktúráiban” látta. A személyes bűneink, amelyek mindig konkrét tettekhez és mulasztásokhoz kapcsolódnak, forrásává lesznek további bűnöknek. A profit és a hatalom utáni kizárólagos vágy, amely a módszereket tekintve nem válogat, s minden áron célt akar érni, elválaszthatatlanul összekapcsolódik egymással. Személyek és embercsoportok, hatalmi tömbök szembeállítását eredményezi, amiben gyakorlati-

lag a modern bálványimádás formái rejlenek: a pénzé, az osztályideológiáé, a technológiáé (SRS, 37)

A pápa úgy látta, hogy a fenti morálteológiai megközelítés alapján jól megérthető, hogy automatizmussá váló társadalmi mechanizmusok jönnek létre, amiből az egyén rendkívül nehezen tudja kiszakítani magát. Mind az egyes gazdaságokon belül, mind világméretekben olyan mechanizmusok működnek, amelyek a gazdagot még gazdagabbá, a szegényt még szegényebbé teszik. A nemzetközi tőkeáramlás példának okáért, amelyet a problémák megoldására szántak, ellenkező hatást eredményezett: még súlyosabb elmaradást eredményezett számos országban. Ezek az automatizmusok elfogadhatatlanok és mégis bennük élünk. Észak és Dél, Kelet és Nyugat áll szemben egymással, s az utóbbi esetben a katonai konfliktus veszélye is fennáll. Azonban nem magyarázata az észak–déli ellentétnek: a pápa helyesen látta, hogy *a differenciáló erők magának a farkastörvényű kapitalizmusnak a lényegét képezik*. Ide sorolható az a kártékony magatartás is, amelyet az emberi mohóság a természet pusztításában mutat. *A természet kincsei korlátozottak, a környezetszennyezés, a mértéktelen iparosítás a jövő generációk életesélyeit csökkenti*. (SRS, 26, 34) A Teremtőtől kapott hatalommal élni kell, de nem szabad vele visszaélni. Határozottan demagógiának nevezte a fejlődésnek olyan jelszavait, amelyek a környezet épségének feláldozásával jártak és járnak. Rámutatott, hogy „együgyű optimizmus” (SRS, 27) azt hinni, hogy az általános fejlődéssel mintegy „kinövünk” a problémákból. Az elmaradottság és a túlfejlettség, a népességrobbanás és a népességcsökkenés egymás mellett létezik a világban, s ez olyan strukturális problémákra utal, amelyeket csak a személyes megtérésen alapuló, szolidáris, világméretben kooperatív emberi magatartással lehet megoldani. A pápa sorait áthatotta „az egész emberiség végső sorsáért való aggodás” (SRS, 27) Nyilván nem volt

ismeretlen számára az ez idő tájt keletkezett *Brundtland-jelentés*, amely a *fenntartható fejlődés* feltételeit jellemezte.

A Rerum Novarum százéves évfordulóját már a „nagy kísérlet” összeomlásának fényében lehetett megülni. A Centesimus Annus enciklikában (1991) tért ki újra II. János Pál a gazdaság morális dimenzióira. Ekkorra „váratlanul bekövetkezett és nagy reményekre jogosító események” (CA, 22) történtek. Összeomlott a szovjet birodalom. A keleti blokk összeomlásával a létező szocializmus útjának, a teljes államosításnak és az ún. tervgazdálkodásnak járhatatlansága bebizonyosodott. Nyilvánvalóvá lett a nem hatékony működés hatalmas ára is, hiszen – ahogy a Centesimus Annus fogalmaz – a transzformáció költségei akkorák voltak, mint a világháború okozta károk, vagy az újjáépítés terhei. (CA, 28)

A kommunizmus bukásával a *világ egypólusúvá vált*. Megszűnt a szovjet katonai fenyegetés, de ugyanakkor *kiéleződött a fejlett országok közötti gazdasági hatalmi harc*. Kialakult a három centrum: USA, Európa, Japán. (A versenyfutásban a mai napig az USA látszik győztesnek, mert sikeresen kiemelkedett a 80-as évek elején tapasztalt recesszióból, s majd két évtizeden át dinamikus növekedést mutatott, míg versenytársai stagnáltak, vagy szerényebb mutatókat értek el.)

Kelet-Európa – és így Magyarország – előtt pedig *kettős feladat* állt: visszaállítani a politikai demokráciát és a piaci gazdálkodást, s újra beilleszkedni, integrálódni az európai társadalmi-gazdasági közösségbe. A térség népei azt várták, sorsuk most fordul jobbra. Talán nem is érzékelték a régióbeli társadalom, hogy a fordulat ugyan nagy, de *csak része* a világ egészében zajló forradalmi változásoknak.

A szovjet blokk szétesése ugyan markáns világgazdasági jelenség volt, de a 80-as években már sorra omlottak

LENIN KÖRÚT (TERÉZ KÖRÚT) –
ARADI UTCA SARKA, 1956. OKTÓBER 31. ➤

össze a különböző latin-amerikai, afrikai és ázsiai diktatúrák is. Szerencsés volt, hogy a kelet-európai változások csaknem mindenütt vértelen forradalommal valósultak meg – holott a marxizmus azt tanította, hogy az ellentétek végletes kiéleződése elkerülhetetlen, s csak fegyveres konfliktussal oldódhatna meg. Az azonban aggodalomra adott okot, hogy *a piac mindenhatóságát hirdető ideológiák, s az azoknak megfelelő társadalmi formák jutottak uralomra Európa keleti felén.* A Centesimus Annus enciklika újfent leszögezi, hogy az egyház ugyan elismeri a haszon szabályozó szerepét – amennyiben az a vállalkozás jó működését jelzi (CA, 35) –, de a profitorientáció nem lehet kizárólagos. Ha a nagyobb hasznot hozó eljárások mélyen sértik az ember méltóságát, akkor azok nem elfogadhatóak. Mindenesetre a Centesimus Annus kimondja: nem „a gazdasági szerveződés egyetlen modellje” a kapitalizmus. (CA 35) Csak hát akkor mi a követendő modell? A szociális piacgazdaság gondolatát – legalább is Magyarországon – azzal vetették el, hogy a szociális nagyon hasonlatos szó, mint a szocialista. Abból meg elege volt a társadalomnak. Ez a közvélekedés megnyitotta az utat a kapitalizmus „vegytiszta” formái előtt. Ez a forma viszont súlyos kérdést vet fel a kelet-európaiak számára: vajon a *tényleges szabadság* érkezett-e el a rendszerváltással a közép-európai emberekhez? „Nem lehet szabad az ember, amíg csak azzal törődik, hogy birtokoljon és élvezzen.” (CA, 41) Márpedig a rendszerváltás után elemi erővel tört fel az igény a volt szocialista országok társadalmában: *behozni a fogyasztásban Nyugattól való lemaradást.* A fogyasztói társadalom reklámszakemberei ezt távolról sem ellenezték, sőt, a maguk részéről teljes gőzzel igyekeznek azóta is rávenni mindenkit a még több fogyasztásra. „A modern gazdaság mind a hét főbünt ünnepli, kivéve a lustaságot... Az ugyanis árt a forgalomnak...” (Lovins & Lovins)

Nem kerülhetjük meg, hogy még egy fontos kérdést ne idézzünk az egyház társadalmi tanításából, s ez az *eladó-*

sodás problémája. Az adósság visszafizetésének igénye jogos, ezt elismeri a szociális tanítás is, de hangsúlyozza: az adósságszolgálat nem vezethet embermilliók éhezéséhez. Márpedig, úgy tűnik, ez a helyzet. Megoldást kell találni az adósságválság kezelésére, mondja a pápa.

Az ezredforduló közeledtekor konkrétabb javaslatot is tett. „*A harmadik évezred küszöbén*” című apostoli levelében utalt II. János Pál arra az ószövetségi gyakorlatra, mely szerint a jubileumi esztendőkből az adósságok elengedésre kerültek, a javak visszakerültek eredeti gazdáikhoz. (Ez a gyakorlat megakadályozta az akkori zsidó közösség teljes vagyoni szétszakadását, s éppen ez által biztosította zsidó nép tartós fennmaradását.) Ha nem is dimenzionálhatjuk is túl a pápa sürgetésének hatását, és ha ez a tanítás nem is hozott gyökeres változást a világgazdaságban, azért a legszegényebb országok adósságkönnyítésében e szavaknak megvolt a maguk szerepe. Bizonyos engedményekre végül is sor került az ezredfordulón a nemzetközi pénzügyesek részéről.

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a *magyar példa* is igazolja: a pápa tisztán látta a rendszerváltozásból keletkező társadalmi-gazdasági problémákat. A munkaerő kiszolgáltatottsága, az állami feladatok szűkülése, a magántőke olykor szemet szűrő tarolása, a középosztályi rétegek leszakadása – ez mind a differenciáló automatizmusok eredménye. A számos kis egzisztencia, mikro vállalkozás messze nem a szabadság kiteljesedését jelenti a magyar társadalomban – mint ahogy azt az egyház társadalmi tanítása kívánatosnak tartja –, hanem a mindennapi létbizonytalanságot. S bár valóban megadatott a polgároknak bizonyos szabadság, ez nem teljes, hiszen számos modern bálványimádás rabjaivá lettünk. Javult a telekommunikáció, de nem igazán kerültek közelebb az emberek egymáshoz. Terjed a szinglilit, a társas magány, s előregszik a társadalom. Árad az információ, de vele együtt a döbbenetes hatású az agymosás is,

a fogyasztói példák sulykolása, az emberek fogyasztásfüggővé tétele. S az ország egésze determinált kényszerpályán mozog, a jelentős – egyszer ugyan már visszafizetett, de újra keletkezett – külföldi eladósodás miatt...

Rendkívül modern módon foglalkozott a pápa az úgynevezett „humánökológia” kérdéskörével is. Ez a téma ugyancsak aktuális hazánkban. Nem csupán a teremtett környezet, a tárgyi és élővilág védelme feladatunk, de magát az embert is ajándékba kaptuk Istentől, a benne rejlő struktúrákkal együtt. Ezeket is óvnunk kell. A humánökológia első és alapvető struktúrája a család, ahol az ember megszerzi a jó és rossz megkülönböztetésének első leckéit – ahogy a Centesimus Annus fogalmaz –, „megtanulja, mit jelent szeretni, s hogy őt szeretik”. Ez a szocializáció szükséges ahhoz, hogy megértsük, mit is jelent e fogalom, hogy *személy*. *Szeretni egymást* nem lehet elvontan, csak *személyében, konkrétan*. Aki a szeretett lényre, mint birtokolandó tárgyra tekint, az elveszti az együttműködés képességét, ami az emberfaj fennmaradásának alapja. A család az élet kultúrájának a helye, ahol az Isten ajándéka, a gyermek, megfelelő fogadtatást és védelmet talál.

Modern közgazdaságtani szóhasználattal mondhatjuk azt is, hogy az élet minőségi újratermelése történik a családban. Ha nem családban nő fel az új nemzedék, akkor a szocializációja más lesz. Híján lesz olyan, a családból, mint rendszerből fakadóan automatikusan adódó készségeknek, amelyek a teljes személyiség kifejlődéséhez, képességei kibontakozásához szükségesek lennének. A gazdasági folyamatok szereplői ugyanis nem mint Pallas Athéné ugranak ki teljes fegyverzetben a munkaerőpiacra, hanem e gondos műhely, a család „aprómunkájával” tökéletesednek. Nem pusztán az iskolai oktatás minősége a fontos – bár az enciklika hangsúlyozza az oktatás jelentőségét –, hanem a nevelés is, hogy *érett, felelős, kooperatív és kreatív személyiséggé fejlődjön a gyermek*. Ennek pedig a leg-

jobb terepe éppen a család – lenne. Ha nem hatna annyi bomlasztó törekvés a modern társadalomban – gyakran éppen anyagi érdekektől motiváltan – a család szétbomlasztása irányában.

Igazságos bérek és az integráns személyiség

A modern élet számtalanszor veti fel a kérdést: kereshe-tünk-e igazságot a bérek alakulásában? Nem a piac az, amely meghatározza a maga keresletével és kínálatával a béreket? Lehet-e „felülírni” a piac döntéseit?

Érdekérvényesítők állnak egymással szemben: munkaadók és munkavállalók. Arról lehet ugyan beszélni, hogy kinek erősebb az érdekérvényesítése: a munkáltatóé vagy a szakszervezeteké, de az eredmény egy ár, a munkabér.

A bér azonban a professzor megfogalmazásában *egy viszony*: a munkaadó és a munkavállaló viszonya. Lényege éppen ebben a viszony-jellegben van. A keresztény megközelítés azt állítja, hogy a helyes viszony kialakításához munkásnak és menedzsernek, tulajdonosnak és alkalmazottnak egyaránt meg kell értenie: a munka sohasem egyszerűsíthető le pusztán arra a bérre, amit érte kapunk. A viszony tartalma ugyanis sokkal több. A professzor személyes példával érzékeltette állítását: Haldokló édesanyja egy amerikai kórházban egy Ruby nevű színés bő-rű ápolónővérnek köszönhetően szeretettel és emberséggel volt körülvéve. A nővér bére nem a szeretetet és az ember-séget honorálta, hanem a gyógyszerek beadását, a tisztába tevést, a környezet rendben tartását. A szeretet nem lehet pénzen megvenni. Ruby, ha több fizetést kapott volna, se tudott volna szeretettelibb lenni. Az idős asszony számára az a szolgálat, amit kapott, vagyis a kettejük közötti viszony olyan érték volt, amit az egyébként nem túl magas bér korántsem fejezett ki.

Az igazságos bérnagyság meg találásához három szempontot kell figyelembe venni: a szükségletet, a hozzájárulást és a fennálló gazdasági rend imperatívuszait

Ahogy ezt a pápai enciklikák is megfogalmazzák, az igazságos bérnak fedeznie kell a dolgozó méltósággal élhető élete költségeit, s lehetőséget kell biztosítson személyisége fejlődésére is. Kétségtelen azonban, hogy azt is tükröznie kell, mennyivel járult hozzá az egyén a szervezet profitábilis működéséhez. Végül, de nem utolsósorban, a bér nagyságának a szervezet „egészséges” működését is lehetővé kell tennie. Ezen az értendő, hogy nem követelhető olyan bér, amely nem fenntartható, figyelembe véve a cég piaci lehetőségeit. Fizethetünk ugyan egy magas bért a munkásoknak, ha utána a vállalkozás versenyképtelenné válva tönkremegy.

A vállalatvezetésnek és a munkásoknak is vannak e viszonyban feladataik. Semmiképpen sem oldhatók mechanikusan fel az ideális, igazságos és a piaci bér közötti feszültségek. A keresztény szellemiségű vezető minden tartalékot igyekszik feltárni, amely lehetővé teszi a méltó bér fizetését – nem él vissza „az arc nélküli piacra” való hivatkozással a munkás kiszolgáltatottabb helyzetével.

Adott esetben a munkásnak is lehetnek tartalékai: szélesebb feladatkör ellátása, nagyobb rugalmasság a munkakörben és munkaidő-beosztásban. Ha felmondásra kerülne sor, annak is emberségesen kell történnie, segítve a más munkalehetőség megtalálását.

A professzor a délelőtti folyamán egy diákoknak tartott előadásában azzal kapcsolatos gondolatait is kifejtette, hogy hogyan értelmezhető egy ember személyiségének integritása a munka és a szabadidő vonatkozásában. Ha valaki csak „job”-ként, munkahelyként kezeli a munkaviszonyát, az többnyire más emberré válik a kikapcsolódás idején: szeretné elfelejteni fárasztó és unalmas tevékenységét. A kikapcsolódás szórakozást jelent számára, gyakorla-

tilag fogyasztást, birtoklást. A „bírní” a „lenni” fölé kerül. (Óhatatlanul eszünkbe jut a régi Hungária-sláger:

Egész héten hajtottam a melómat,
És kerültem gondosan a csehókat.
De szombat este felveszem az új ruhám,
És majd szépen kifényezem a csukám...
Twist twist, a kaszinó twist....)

Vannak, akiknek a munka a karrier lehetőségét jelenti. Ezek a szabadidőt eszköznek, tekintik a karrier építéséhez, úsznak, hogy csinosak legyenek, mert az előnyös a munkahelyen, golfoznak, vagy teniszeznek, mert oda jár a főnök és a szakma krémje stb. Itt a *tettvágy kerül a lét elé*: „workaholic” lesz ember, azaz munkamániás. A munka számára a drog, megszerzéséért kötelességszerűen szórakozik.

Aki hivatásának tekinti a munkát, legyen az orvos, jogász, közgazdász, vagy Ruby nővér a kórházból, talál szabadidejében alkalmat arra, hogy szemlélődjék. Megélje a létet, mint ahogy akkor is azt éli meg, amikor tevékenykedik. Newman bíboros szép szavait idézte fel. „Isten nem *semmiért* teremtett bennünket.” Az a feladatunk, hogy keressük, mi a hivatásunk e világon. S személyiségünk ne váljék ketté a munka és a szabadidő perceiben. Boldog az az ember, akinek ez megadatik, de senki ne mondjon le arról, hogy törekedjék erre.

Fenntartható fejlődés és keresztény gazdaságetika

A *konzervatív evolúció* során az új mindig a bevált régre épült. Elemi részből molekulák, a molekulákból sejtek, a sejtekből szervezetek, egyedekből csoportok, csoportokból nemzetek, nemzetekből civilizációk születtek. Számos jel utal ezen fejlődés megőrző jellegére: az élet molekuláris

építőkövei változatlanok. Őrizzük a hullók agyát, s az ember és a csimpánz génjei között 98%-os átfedés van. Ma is a család a társadalom alapegysége, ma is élő hagyomány a római jog.

Ugyanakkor a fejlődés felgyorsulásának árnyoldalai egyre számosabbak. Robbanásszerűen megnőtt a népesség, olyan fogyasztói társadalom alakult ki nyugaton, amely pazarló, de demonstratív hatásával utolérésre serkenti a fejlődő országokat is. Bekapcsolódtak India, Kína is a világgazdaságba. Mindez egyre nagyobb ökológiai terhet jelent, egyrészt a természeti energiaforrások gyorsuló kimerülését, másrészt – s ez még nagyobb gond, a környezet óriási mértékű szennyezését vonva maga után. Torz értékrendek uralkodtak el a bőség társadalmaiban, alapvető oktatásra, tiszta ivóvízre, egészségügyi ellátásra kevesebbet fordítunk, mint amennyit kozmetikára, jégkrémre, állateledelre.... A világ fele éhezik, a másik fele elhízással küzd. Az ismert természeti katasztrófajelenségek, az üvegházhatás, szélsőséges időjárás, savas esők, erdőpusztulások és pusztítások, a csökkenő nyersanyag- és ivóvízkészletek mind-mind arra hívják fel a figyelmet, hogy sürgősen változtatnunk kell civilizációnk szokásain.

A pénz világában kialakult egyenlőtlenség, a szegénység és gazdagság polarizálódása – melyről egyébként Naughton professzor könyve is érzékletes példákat ad – a csökkenő együttműködést jelzi az emberi társadalomban. Márpedig láttuk, hogy ez volt a társadalmi fejlődés alapja.

A társadalmi feszültségek fokozódása eredményezi a terrort, a múltat végképp eltörölni igyekvő diktatúrákat, a kábítószer terjedését – sőt, ezek összefüggő struktúráját.

A megoldást csak az öko-szociális piacgazdaság jelentheti, ahol az alap a piaci verseny, de csak azok versenyeznek, akik képesek rá. A környezeti javakat viszont kellő súllyal költségtényezőnek veszik, s lehetőség szerint gondoskodnak visszapótlásáról annak, amitől megfoszt-

ják a természetet... A Brundtland-jelentés megfogalmazása szerint *az a fenntartható fejlődés, amely úgy elégíti ki a jelen generáció szükségleteit, hogy a jövő generáció szükségletei is kielégíthetők legyenek.*

A jövő nem csupán természettudományos kérdés: erkölcsi dilemma is. A modern technika és az információs társadalom hatalmas lehetőségeit párosítani kell olyan morállal, amely a katolikus gazdasági tanításnak is alapja: a jó gazda gondosságával kell kezelnünk az Istentől ránk bízott Földet.

Lassan érlelődni látszanak a változás körvonalai. Mindig akkor lesz sikeres egy eszme, ha *érdek és érték* találkozik. Közelítünk ahhoz a felismeréshez, hogy gátat kell vetni a gazdasági „imperializmusnak”, vagyis annak, hogy mindent csak a pénz nyelvén értelmezzünk, és mindent pénzre cseréljünk. A globális viszonyok mellett egyre nagyobb lesz a szerepük a lokális viszonyoknak. Annak, hogy vannak kisebb egységek, családok, baráti társaságok, helyi „körök”, amelyekben a helyi normáknak megfelelő *szolidáris viselkedést* elvárhatja a közösség. Ismerik, értik egymást, segítőkészek a „ma neked, holnap nekem” alapon. Így működik az ázsiai piacgazdaság nagy része, hiszen sokarcú kapitalizmus jött létre az elmúlt két évtizedben. Nem erőltetheti rájuk teljesen a Nyugat a maga ideológiáját, bármennyire sikeresnek tűnik is az amerikai minta terjedése.

Természetesen a kereskedelmi kapcsolatokban domináns marad a globális piac, de az ilyen formán szerveződő helyi munkamegosztással lényegesen kedvezőbb versenyképességi helyzet alakítható ki. Ha a családon belüli szolgáltatások értékelése megnő, megbecsültsége a helyére kerül, pénz nélkül is megoldhatunk számos problémát. Ez alacsonyabb költségeket, s nem feltétlenül rosszabb életminőséget jelent. Nem nő annyira a GDP? Na és? A tevékeny-

ségek cseréjének léteznek a pénzügyi szektor bekapcsolása nélküli formája is. A legfontosabb termelési tényező, az ember, csupa ilyen kapcsolat részese. Gyermekként, betegként, gondozásra szorulóként, időskorúként. Óriási segítség e szolgáltatások nyújtásában a keresztény erkölcsiség. S lám lám: még versenyképessé is teszi azt a társadalmat, amelyik ezt felismeri.

Több kooperáció, nagyobb szolidaritás nélkül alulmaradunk a világméretű versenyben is. *Megéri váltani!* Nem szólva arról, hogy ha ezt nem tesszük meg, nem tudnak elszámolni a Gazdának a ránk bízott természeti és emberi értékekkel.

BOTOS KATALIN

Irodalom:

Bándi Gyula (szerk.): *Korlátozott fejlődés?* Gondolat, 1987.

Brunnhuber, Stefan: *Beusstsein und Geld. Ein Beitrag zu einer evolutionären Ökonomie.*

In: *Zeitschrift für Sozialökonomie.* 146. Maerz, 2003.

Botos Katalin: Katolikus gazdasági tanítás – történeti perspektívában. In: *Tantörténet és közgazdaságtan.* Aula, 2003.

Höffner, Joseph: *Keresztény társadalmi tanítás.* Szent István Társulat, 2002.

Lovinsons: *Factor Four – A négyes faktor.* A Római Klub beszámolója. Kézirat fordítás, fordító: Kapoly Lászlóné. 2002.

Náray-Szabó Gábor: *Fenntartható a fejlődés?* Akadémiai Kiadó, 2003.

Alford, Helen-Naughton, Michael: *Menedzsment, ha számít a hit.* Kairosz Kiadó, 2004.

61 nő

Mohács Lilla

cska

A NŐ KITELJESEDÉSE ÉS AZ ANDROGYN

A menopausa utáni élet

A harmadik évezredben egyre nyilvánvalóbbá válik a hosszú folyamat eredménye, az, hogy *újjajta nőiség alakult ki a fehér kultúrában*. A múlt század közepétől indul elég látványosan ez a folyamat, a nők számára a szabadság új lehetőségei nyíltak és nyílnak meg, anyáink hagyományos életéhez hasonlítva ma már egészen más utakat járhat be a serdülő kislány, a fiatal és felnőtt asszony vagy a menopauzát átélő, a második felnőttkorba lépő nő.

1. Álommal kezdem, kliensem álma ez, aki betyárul megszenvedte a menopauzát, testében is és lelkileg szinte összeomlott. Ebben az időszakban gyógyító álma jelentkezett: gyönyörű, fiatal férfi áll egy magas sarokház teraszán, ahonnan panoráma nyílik mind a négy égtáj felé. Inkább fiú, aki ott áll, úgy 17 éves lehet, abban az életkorban, amikor még lányos, de férfias is, érintetlen szépségével még egyaránt megdobogtatja a férfi- és a női szíveket, és még nem ismeri saját szépségét, sem az ebből fakadó erőt. A Nap rásüt, öntudatlan lény a fényben szinte fenséges. Majd hirtelen furcsa, obszcén mozdulatot tesz. Kiveszi nemi szervét, mintha üríteni szándékozna, és ez a mozdulat nyilvánosan, ott a fényben kifejezetten felhőborító. Az álmodó hanyatt fekszik a fűben, mert a sarokház előtt kicsi park van, elképedve néz, mozdulna, de késő, már hullnak fejére és bal vállára cseppek, ám ez nem vizelet, hanem

fénylő, fehér gömbök. Az álmodó mérgesen felpattan, be-rohan a házba, hogy alaposan kioktassa a fiút és elégtételt vegyen. Benn, mintha iskola lenne, annál jobb, gondolja az álmodó, akkor majd a tanárainál is kikérem magamnak ezt a tettet, csak hogy csupa érdekes előadótermet, színházat lát, mindenütt történik valami, az álmodó elfelejti bosszúját, annyira felpeszdi ez a világ, arra gondol: ez érdekesebb, mint hanyatt feküdni. A köznapi szeméremzékünket talán sértő fallikus álom ne riasszon bennünket, a konvenció miatt ne akarjuk „erővel elfelejteni”.

A C. G Jung-i álomfejtés egyik vonalán haladunk most, és úgy tartjuk, hogy az álom minden szereplője az álmodó maga. Az álom szereplői az álmodó személyiségének valamelyik vetületét szimbolizálják. Itt a gyönyörű fiatalember és meghökkentő aktusa az álmodó ébredő animuszát jelképezi, a férfias elemeket. Az ősi kínai kultúra Yang-nak nevez bizonyos princípiumot, ebben a keretben ami Yang, *az termékenyítő, fallikus, emelkedő, racionális, célra tartott, elemző, logikus. Úgy is mondhatjuk, ezek férfias elemek.*

A menopauza keserveit gyógyító álom tehát felhívja az álmodó figyelmét arra, hogy új tulajdonságok felemelkedése lehetséges, kezdődhet számára valami új, ami másféle csapásokat hoz – lélektani értelemben –, mint hanyatt feküdni. Bosszút állni a férfinépen? (A menopauza feszült idején ugyanis elő szokott fordulni, hogy ilyenkor vallják be a nők férjüknek, amiről eddig nem beszéltek, például, hogy sosem volt orgazmusuk egész házasságuk alatt.) De az álom azt jelzi, nem kell a bosszú, hiszen sorjáznak itt érdekes termek, élménylehetőségek, szét lehet tekinteni az animusz friss szemével mind a négy égtáj felé, ahogyan az álomban volt. A lehulló animuszcsseppek mintegy megtermékenyítik az álmodót, a csseppek a koponyájára potyogtak. Mondhatnánk: megcélazzák az értelmi erőket. Az álomban kifejezetten meghökkentő, blaszfém, felháborító volt, hogy ott nyilvánosan, a fényben történik, ami történt.

Hát igen, az álmodó, mint a társadalmunk nagyobb része, nem igazán fogadja el, ha egy biológiailag nő emberben erőteljes férfias vonások kezdenek feltűnedezni, *céltudatos, racionális, elemző, logikus, sokkal inkább, min, a szétfolyó, tipikusan nőiesnek mondott gondolkodásmód*. Ez még szokatlan, sokaknak visszatetsző is lehet. Pedig!

2. Az androgyn jelenség – a nemi kettősség felismerése – nem új az emberiség kultúrájában, mélyen benne van kultúrtörténetében. A teljességet és a magasabb egységet képviselő ősi istenségek mindkét nem jellemzőivel rendelkeznek – többnyire nem (vagy nem csak) fizikai, illetve anatómiai szinten, hanem lélektani értelemben. Az ősi törzsek sámánjai, a brahmanizmus, az ősi kínai tao, az egyiptomi istenségek, a gnosztikusok, a zsidó-keresztény tanítások mind ismerik, ismerték az androgynitást, és noha időben is, térben is egymástól távol vannak az említett kultúrák, az androgynitás terén abban megegyeznek, hogy *nem elsődlegesen a szexualitás az, ami itt lényeges* és fontos. Hanem valami más. Nevezetesen: törekvés az egységre, a *teljességre*, a lelki szétdaraboltság gyógyulása, kísérlet a nagyobb formátumú énonazonosságra, a *kiteljesedő identitásra*, amely már nem nő, nem férfi, nem gyermek, nem öreg, hanem mindezt magába foglalja, egyesíti és megéli. Az androgynitás túl van a szexen, fölötte van a szexnek, ez új kritérium – akár férfiról, akár nőről van szó –, a cél mindkettőjük számára a Kozmikus Ember megtestesülése, inkarnációja. Mint az ősi istenek, akikre mintha nem vonatkozna a megosztottság fájdalma, inkább egységesítik magukban a különféle princípiumokat, így az úgynevezett férfias és nőies princípiumokat is. A legtöbb ősi vallási rendszerben a legfelsőbb entitást az androgyn jelképezi.

Amikor a világ keletkezését, majd az ember fejlődését narratíváikban bemutatják a különféle kultúrák és vallások, azokban rendszerint megjelenik az androgynitás.

A *sámán* elragadtatott állapotában nemet cserélhet, kiléphet a földi ember nemiség adta korlátozottságából, hogy szabadon találkozhasson a felsőbb világgal, és onnan elhozhasa az igazat és a gyógyulást az embereknek.

A *taoizmus* roppant emelkedetten és célratörően kezeli az androgynitást fejlődésünk érdekében. Fontos belső célnak tekinti, gyakorlatiasan még technikákat is kifejleszt többek között a légzés, a vizualizáció, a fantázia terén. Azt mondja: a férfi Naptól eredő lélegzete és a nő Holdtól eredő lélegzete spirálisan fonódjon össze az egyesülésben, spirálisan, akár két emelkedő kígyó. Ezzel szimbolizálja azt, hogy a két nem energiájának kell összeadódnia.

Az *ősi kínai* legenda szerint P'an Hu teremtette a világot Yang-ból és Yin-ből úgy, hogy igyekezett megtestesülni egy szűz hermafrodita remete testében, akinek neve: Anyja a Legfőbb Oknak, és aki megszülte P'an Hut. A Yang és a Yin vezérelvek nagyívű pályát futottak és futnak be ma is. Amikor szabatosabban – a hagyományos előítéleteink és dobozolások nélkül – szeretnénk gondolkozni arról, hogy voltaképp mi a „férfias” és mi a „nőies”, akkor hasznosabb ezeket a régi kínai fogalmakat használni.

Az *antik görögök* mitikus alakjai között se szeri, se száma az androgyn jellegzetességeknek, például a nemet cserélgető egyéneknek. Narcissus a víztükörbe pillantva saját női mivoltát látja (női a férfiben) és beleszeret, vagy itt van Oedipus, aki az egyik verzió szerint azért ölte meg apját – nem tudta, hogy apja –, mert az elszerette Oedipus fiú szerelmét, majd férfi módra megnősül. A nagy dalnokról, Orpheusról is van olyan metszet, amelyen női ruhába öltözve, női ékszerekkel ékesítve muzsikál.

A *zsidó-keresztény* teremtéstörténetek egyike szerint, amikor az Úr embert teremt, Ádámot megformázza, aki egy személyben férfi is, nő is. A „teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra” isteni szövegből sokan arra a következtetésre jutnak, hogy az Úr maga is kétne-

mű, mindkét pólussal rendelkezik. Ádám adrogyn lény egészen addig, amíg Isten el nem altatja, hogy kivegye oldalbordáját, majd abból megalkotja Évát.

Van egy egészen döbbenetes irat a kairói Nag Hammadi könyvtárban, a *Mária Kis Kihallgatása* (The Little Interrogation of Mary). E „kihallgatási jegyzőkönyv” szerint Jézus megismételte a Genézisben leírtak mintájára Éva teremtését. Máriát, egyik fiatal tanítványát felvitte a hegyre, itt saját oldalából kiemelt egy testet, egy asszony testét. Mária a látványra elájult. Mikor magához tért, azt mondták neki, ha ezzel a titokkal nem tud bánni, akkor aligha lesz képes lelki kinyilatkozás befogadására.

A *gnosztikusoknál*, a kora kereszténység idején az androgyn jelenségről sok szó esett, átmenetileg azonban eltűnik ez a téma. Jóval később úgy jelenik meg, mint természetfölötti misztika, és ennek etikai vonala a szeretet, a férfi és nő életének megosztottsága, és spirituális szinten kívánatos egyesülésük. Megmaradt a gyanakvás az egyház egész története során, valamiféle veszélyérzet az androgynitással szemben. Pedig az időtálló hatalom mindig androgyn, és az egyház időtálló volta többek között talán köszönhető androgyn jellegzetességének is. Amit nyíltan elfogad az androgyn formációkból, az a misztikus lelki egyesülése férfinak és nőnek, ahogyan Szent Ferenc és Szent Klára és a hozzájuk hasonló szent párok egyesültek lélekben a spirituális energiák örvényében.

Az ember kétneműsége és a két nem fúziója a modern szépirodalmat mindig is érdekli, csak két világhírű könyvet említek itt: Virginia Woolf *Orlandóját* és Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényét.

3. *A nő számára a menopausa idején jelenik meg az androgynitás lehetősége, sokkal erőteljesebben, mint korábbi életében bármikor.* Fiatalabb korban a női lét fontos eleme volt, talán a legfontosabb: az életlánc továbbvitele, a reprodukció,

a biológiai kreativitás. A menopausával ez a vonal, vagyis a biológiai termékenység megszűnik. Ismerjük a problémát: a nő egy része ijedt szomorúsággal fogadja és veszteségként éli meg ezt a természetes folyamatot. Nagyon kevésbé vannak tudatában annak, hogy ezzel a természetes veszteséggel együtt megnyerhetnek valami mást és újat. Ilyenkor a lélektani térbe – és a nő pszichikumába – beléphetnek olyan vezérelvek – princípiumok –, amelyek korábban alig voltak jelen a nő életében.

Az értetlenség ránk, pszichológusokra is részben vonatkoztatható. A modern pszichológia nagyon fiatal, még gyerekcipőben jár, és C. G. Jungot idézve: „... a pszichológia még nem értette meg feladatának gigantikus voltát, és tárgyának, a pszichének zavarba ejtő és félelmetesen bonyolult természetét” (Analitikus pszichológia). A menopausával kínlódó nők nálunk még kevésbé értik saját pszichéjük bonyolult természetét, azt a lehetőséget, ami mostantól nem biológiai, hanem egyéb régiók fejlődése felé terelik őket. Mert úgy is felfogható ez az életszakasz, mint kitüntetett időpontok sorozata, ilyenkor eljött a második felnőtt kor, az egyéniség beérésének ideje.

James Hillman, amerikai, jungiánus pszichológus, aki könyvet írt erről az életszakasról, felteszi a kérdést: vajon miért élünk még a menopausa után is húsz, harminc, akár negyven esztendő? Igaz, jobbak az orvosaink, egészségesebb az életvitelünk, mint őseinké volt – de hát csupán ez az oka? Azért van még hátra ez a néhány évtized – mondja –, hogy ebben az életszakaszban megerősödjön és kiteljesedjen a karakter. Az optimisták ilyenkor hősies fitnesztervet kovácsolnak, a pesszimisták betegségbe menekülnek. Igaz és való, hogy a korosodás nyomorúságos megpróbáltatás, különösen akkor az, ha úgy fogjuk fel, hogy nyomorúságos megpróbáltatás és semmi több. Említ Hillman egy érdekes könyvet (Theodore Roszak, amerikai társadalomtudós az írója), a fiatalok és az öregek

mai harcáról szól, az öregek győznek, hiszen egyre többen vannak, és ők lesznek a vezetők. Forradalmasítják a társadalmat, a túlélésre összpontosítanak, nevezetesen: *a jóindulat túlélésére, a nemes nyájasság túlélésére, a szelídség és finomság túlélésére.* Egyensúlyba hoznak értékeket, amik a korosodás idején különösen fontosak, így *a fájdalom enyhítése, az erőszakellenesség, az igazságosság, a gondoskodás, a földi planéta szépsége és egészsége. Nagy értékek ezek, nemes nyájasság, fájdalomenyhítés, igazságosság, erőszakellenesség, fontosságukat soha annyira nem érezzük és éljük meg, mint a korosodás idején, a második felnőttkorban.* Ez is jelezhet bizonyos irányt, attitűdöt, ami a karakter továbbfejlődéséhez általánosságban fontos – akár férfi, akár nő az, aki a korosodás tényével szembesül.

A nőknél a kiteljesedés felé haladó személyiségben határozottabban megmutatkozik a psziché eredendő két-neműsége, ekkor felerősödnek a „férfias” princípiumok, az animusz elemek. Az egyik francia mese tanulsága szerint minden nőnek *kétféle animusza* lehet. A mese szerint két kislány él egy idilli erdei lakban, barátkoznak a medvével – aki tulajdonképp elvarázsolt királyfi – és a törpével, aki valaha ellopta a királyfi kincseit, és csak akkor törlik meg a rossz varázs, ha a medve megöli a törpét és visszaszerzi tőle a kincseket. A mese során kibontakozik a medve barátságos, kedves, derűs természete, játszani lehet vele, de amikor ott az ideje, akkor kimutatja roppant erejét, és odacsap. A mesében agyoncsapja a törpét és visszaszerzi a kincsét. Noha a nő agresszivitását nem szívesen vesszük, de az is igaz, hogy ha nincs agresszió és erő a nőben, akkor minden bizonnyal letapossa az élet. A másik animusz képlet a törpe, ez „kicsiben” agresszív, mert folyvást veszekszik, zsémbel, mindenkinek panaszkodik, állandóan segítségért kiabál, utána lekicsinyli mások jószágát, és kincseiket elorozza. Ennek az ingerült női törpe animusznak még az intelligens nők is áldozatul es-

hetnek, amikor piti dolgokból ügyet kavarnak. Az animusznak ez a negatív törpe oldala nem engedi sok esetben érvényesülni az animusz pozitív oldalát, a medvét, aki derűs, békés, erős, de bizony odacsap, ha arra van szükség.

Az animusz lélekrész fölerősödésének roppant előnytelen vonzatai is lehetnek. Például a nő megkeményedik, eldurvul, szinte brutalizálódik, hatalmaskodó mániába esik. Az aktivizálódó animusz olyan dolgokra készíti, amit korábban nem engedett volna meg magának. Egyik kliensem, aki korábban szelídségével, engedékenységgel megfelelt a nőiesség kollektív ideáljának, e korosodó életszakaszban büntetőexpedícióba kezdett. Kemény, kritikus, goromba leveleket írt rokonainak, barátainak, felemlgetve „bűneiket”, amiket valaha ellene elkövettek, mert figyelmetlenek, kellemetlenkedők voltak vele. Kliensem akkor nem mert ilyeneket szóvá tenni. De most büntetett kellemetlen leveleivel, és megbosszulta a múltat. A bosszú és a büntetés férfiügy. A mi kultúránkban az Ószövetség és a római jog patriarchális törvényein alapul. Az őskorban és ókorban még lehettek bosszúálló istennők, de a keresztény középkortól a női princípiumokhoz az irgalmasság és a megbocsátás társul inkább, és nem a bosszú.

Kedvező vonzat lehet, hogy *a nő kreatív tulajdonságai* inkább teret kaphatnak, már csak azért is, mert amennyiben nem a nagymama szerepet választja, akkor energiája, ideje van saját alkotói készségei megélésére, kiélésére, amire eddig, a hagyományos nőszerep és az utódgondozás miatt nem volt ideje és ereje. A gazdagabb országokban ennek már megvan a rendje és kultúrája, ilyenkor iratkoznak be a nők főiskolákra, új dolgokat tanulnak kü-

LENIN KÖRÚT (SZOVJET TANKOK KIVONULÁSA)

1956. OKTÓBER 31. ➤

lönféle tanfolyamokon, folytatják azt a tanulmányt, amelyet esetleg félbehagytak, amikor férjhez mentek. Másik, a kreativitást segítő mozzanat az animusz lélekrész jellegzetességeiből adódik. Ahogyan már említettem, az animusz fejlesztő, nemző, alkotni-létrehozni akar valamit, dinamikus, aktív, agresszív, céltudatos, racionális, összefogott, önérvényesítő. Ezek olyan tulajdonságok, amelyek a kreativitás kiteljesedését segíthetik.

Vigyázni kell a női kreativitással, ha az nem tud megfelelően teret és utat kapni, abból származhatnak kegyetlen belső problémák. A megvalósítatlan kreativitás jele lehet, ha egy nő örökké kötekedő, másokat vegzáló. A régebbi kor női számára még veszélyesebbek lehettek a kreatív tulajdonságok, mint amikor a vulkán nem leli a kitörés lehetőségét. A kreatív ember gondolkodása elhajló, divergens, azaz széttartó. Kérdésekre több választ tud, amik ellentmondások lehetnek, nem illenek igen-nem sémákba, hanem nagyobb egészbe. A kreatív ember nyugtalan, gondolkodása nehezen igazodik az elfogadott sémákhoz, környezetét idegesíti, agyonterheli vagy épp szórakoztatja. Bátran kapcsolja össze az össze nem illő dolgokat, kívánja az újat, a változatosat. A legrosszabb az, ha valaki a kreatív nő-szindróma foglya, és nem ismeri fel e sorshelyzet erőit, dinamikáját. Az utat nem lelő tűz tönkretelhet kapcsolatokat, sőt magát a személyiséget is. Komoly és a külvilág szemében sokáig sikeres alkotó nők – gondoljunk Sylvia Plathra, Virginia Woolf-ra – is megszenvedték a magukét. Rettenetesen nehéz, több mint megterhelő a hagyományos felfogás által elfogadott női szerepkört és az alkotói munkát összeegyeztetni. A menopausa után feltámadó női kreativitás gyakran mutatkozik meg az élet nőinek tekintett területein: a növekedés és fenntartás szférájában. Ilyenkor lesznek például nők lelkes kertészek.

Talán a legkeservesebb az, ha a nő úgy fogja fel a menopausa utáni időszakot, mintha megfosztották volna élet-

lehetőségeitől, mintha lejárt volna az ideje, és állandósul a kiábrándult, sértett lelkiállapota.

Tudomásul kell venni, hogy elmúlt az élet első szakasza, Jung szavaival mondva, ami a „beavatás volt a külső valóságba”, amikor kialakult a jellegzetes viselkedési forma és minden, amit a külvilág felé mutatunk. Most jön a „beavatás a belső valóságba”, amikor visszafordulunk, áttekintjük és értelmezzük azt, ami eddig történt velünk.

A kiteljesedés nemigen valósulhat meg akkor, ha az ember nem érti meg a dolgok, a lélek említett ellentmondásosságát és nem tud bánni vele. A C. G. Jung-i analitikus pszichológiában hangsúly van az ellentétek-ellentmondások problematikáján. A létezés alapstruktúrája az ellentét, a pólusok közötti feszültségek tartják mozgásban az életet, a világegyetemet, az ellentétek harca és harmóniája az egyén testében és lelkében is jelen van, hol tudatosodik ez bennünk, hol nem és bánni vele különféle módon tudunk vagy sem. Ebben a korosodó második felnőtt korban is megvan az ellentétek kikerülhetetlen problematikájának a sajátossága. A kiteljesedés érdekében arra van szükség, hogy visszapillantva életünk megélt szakaszaira folyamatos felülvizsgálatot végezzünk, ezt még szinte „ösztönösen”, spontán meg is teszi a legtöbb korosodó ember. Nos az a sajátos és fontos szempont a második felnőttkorban, hogy alaposan mérlegeljük nem csak *életünk eddigi értékeit, hanem azok ellentéteit is*. Tegyük fel a kérdést: amit jónak, szépnek, értékesnek, igaznak, becsületesnek vallottunk eddig – mindaz megállja-e helyét most is? És hogy látjuk most mindezek ellentétét? Lehetséges, hogy amit eddig elvetendőnek hittem politikában, válásban, szerelemben, szexualitásban, gyereknevelésben, munka és pénz kapcsolatában – az mind valóban megvetendő? Vagy mégis, mi az eddig elítélt dolgokban az a jó, amit méltányolhatnék? Az ilyen felülvizsgálat nem veszélytelen, követheti szakítás, válás, életvitel-átrendezés, szakmai kiábrándulás és váltás, vallási felismerések, megtérések. Tehát az

önvizsgálat kockázata valódi – szenvedéssel és megújulással járhat – esetleg mindkettővel.

A harmadik évezredben egyre nyilvánvalóbb, hogy újfajta nőiség alakul a fehér kultúrában. Ma más utakon indulhat el a menopauzával küszködő nő, mint anyáink idején. A kiteljesedéshez az álombeli erkélyen álló animusz a megújulást is jelképezheti – ha elfogadjuk animuszunkat és igénybe vesszük tulajdonságait.

MÓHÁS LÍVIA

Irodalom

James Hillman: *The Force of Character – And the Lasting Life*. Ballantine Books, Trade Edition: July 2000 New York

Carl G. Jung: *Analitikus Pszichológia*.

Theodora Roszak: *America the Wise: The Longevity Revolution and the True Wealth of Nations*. New York, 1998

Elémire Zolla: *The Androgyne – Fusion of the sexes*. Art and Imagination, Thames and Hudson Ltd., 1981

Marion Woodman, *The Ravaged Bridegroom – Masculinity in Women* / Inner CityBooks, Toronto, Canada 1988

u Csikóffy Ádám

csikóffy Ádám „NAGYON FÁJ”

Táblaavató Tokajban

Nagy ügy, nagy dolog, nagy esemény lett számunkra a J. A. centenárium. Egy legeslegnagyobb lapon, a tudat homlokzatán összeálló feliraton már betű szerepben, de akár piktogram funkcióban szerepel már egy-egy ilyen kiteljesedett emlékezés nyoma. A Csirpák Viktória-féle most elhelyezett tábla, megfontolt szép műalkotás bizonyos értelemben rokon a Hollywoodban sztárokat megörökítő talp- és tenyérlenymatokkal a még puha betonban. Beszédes jelkép, olyan idézet, mely a kőtáblák bibliai szerepéig vezetheti vissza a rangját. Menhírek és dolmenek tüneményes jelentéséig. A majmok bolygóján ki tudja, nem lesz elporladt szőlővesszők és királyi borok hírehamva között vagy helyett a magyar Stonehenge ez az évről évre felrakott tábori mozaik, irodalmi emlékparkunk fái és táblácskái.

A világ értelmezése s a József Attila-életmű olvasatai közt máris elindult, önállósult a híres szintagma: NAGYON FÁJ. Új funkcióban, például *december 5.* „piktogramjaként” pár hete, pár napja a kassai Márai-szobor avatásán, a tévé-tudósításban incidensnek nevezett eseményként: a magyar országgyűlés elnökének beszédét kísérő tiltakozás része volt ez a táblácskákon felmutatott József Attila-mondat. Megelevenedett, önálló új magyar tartalmakat volt képes közvetíteni, kifejezni a NAGYON FÁJ fakszimiléje.

a József Attila centenárium
ról

Eredetileg sem egyszerűen önmagát siratta vele, benne a költő, akit afféle árnyalatok is aggasztottak szimultán, hogy helyesen írja fejfájára a nevét, aki majd eltemeti. Néhány hete hunyt el a kiváló kolozsvári színművész, László Gerő – és Budapesten, élen a Duna Televízióval hírül adták Gerő László halálát. Ezek volnának a KÖLTŐ kedvencei és letéteményesei, a „mai magyarok”? NAGYON FÁJ.

A költő a bölcs. A költő a kritikus. A költő sokszor és annyi mindenben a program is, bár mindenekelőtt a nyelvi szépség és szabatoság exponense. József Attila ezt a hagyományos nyelvi funkciót-frekvenciát és magyar attitűdöt, a kultúra és a harc („Vitézek, mi lehet” ... és „... de míg az nincs, addig fegyvert, fegyvert mindhalálig”) lendületét, hevületét testesítette meg, igazán TISZTA SZÍVVEL. Ennek petőfis hevületű típusát, a mindig vesztesét, a nála a kisemmizettség értelemben joggal legtöbbit hangoztatott proletár alapon. A polgárosult magyarság igazságérzetét tehát.

József Attila a megszenvedettségével valamit mindig kezdő ember exponense, a legszebb modern magyar mezőben: a város érdes végén, a történet igazán érdemes szakaszában, mely ugyancsak heroikus élethalálharc, és legcibáltabb részei, már gyász-szalagokra tépett végei között a legmegszenvedettebb – úgy látszik – a kultúra leend.

J. A centenáriumát méltán megjegyezzük. Annyi minden és mindenki után jön létre vele, benne, általa a nagy szintézisnek tűnő kontaktus, gyúl ki a katartikus ívfény. Sajnos mindörökre nem is lehet más az egyetlen kicsengés, jelkép, idézet, címermondat, mint a NAGYON FÁJ.

Ennél jobban nekünk már aligha fog valaha is fájni. Hisz az egyszer elért maximális ragyogás minden zseni életüzenete, de hatását rontani, fékezni, feloldani, hígítani, ölni lehet közben, egész nemzedékek tudatában és működőképességében, amikor csak összefog a rosszhiszemű-

ség az ostobasággal, hadd lám, Uramisten mire megyünk ketten alapon. 1905 és 2005 között olyan a kor, hogy bizony benne Dózsa szenesedik el végleg és Vörösmarty hamvad, tiltakozás és csalódás szikrázik annyi kihunyó árnyalat bevont csillagából, lehunyni készül szeméből, ragyogásából, ha nem vigyázunk. A mindent méltatlanul elborító immár egyetemes fenyegetettség homokos, vizes síksága cuppog, alattunk, már-már a semmi ágán történik, hogy galambok ülnek a verebekhez s az egyre tágulóbb láthatáron a rakodópart alsó kövéről nem az látszik, hogy a dinnyehéj, hanem hogy Dunába lőtt ártatlanok és túlzásúfolt atom-tengeralattjárók úsznak el. NAGYON FÁJ.

Ezért legegyszerűbb volna bejelenteni, hogy tisztelettel értesítem az ünnepségre (s a szakadék szélére) az utolsó pillanatban egybegyűlteket, vagyis a J. A centenáriumnál épp elérhető, mozgósítható emberiséget, hogy megtaláltam a még igazibb, legigazibb kulcsmondatot, a korunkhoz, kitakart pillanatunkhoz legjobban illő intelmet, üzenetet, az álmok lágy bársonyából szabott búcsú-lobogót. A meggyőzés, szóval tartás, utánaengedés folyamata lejár, befejeződik. Szellemi állagromlás évszaka rendezkedett be hosszabb tartózkodásra. A léépülés, visszaesés, zsákutcába tévedés, a félműveltség kikezd, elborít rendre mindent, azt a fázist, amivel az eddigi, kvázi a mai nap zárul. Most már olyasmi következik, amiben, amiért talán nem is érdemes életben maradni. LÁTOD, ELALSZIK ANYUKA, eddigi emberiség, máiglan-nemzet! Talán igazán jótékony az lenne, ha te is elalszol, kis Balázs, különben elszakítanak tőlem, és ne adj isten győzikevé leszel a kertitörpék valóvilágában... De hát itt körül bomlik ugyan a vásár, szedi sátorfáját a tűzoltó, mert elalszik magától a tegnap még lángoló lelkesedés, gyűjtogató mondat, az anyanyelv is, a juhászt már rég a vadak terelelik, se „havi kétszáz”, se bájoló lágy trillák többé. A joggal befáradt anyuka megingató álmosága, a mindig felvillanó legsötétebb kísértés mégsem kis Balázst legyinti meg.

Nem József Attila fáradt bele már az örökkévalóság
első centenáriumán. És semmiképpen nem kis Balázs!

Bizonyítsa ezt ez a tábla is NAGYON FÁJ felirattal.

Ez a tábla egy utalvány: egy mementó, egy beruházás. Egy csekk, melyen mi, Tokajban táborba szállt, egyesült megtestesülései a „mai magyaroknak”, befizetünk KIS BALÁZSNAK, hogy bármikor Csipkerózsika-álomból ébredve, teljék neki az első kincskereső kisködmönre, amikor nekivág a debreceni, nagyenyedi, csurgói, pápai kollégiumnak, vagy elindul valami örök hó, Déli-sark vagy Dardzsiling felé. De közben addig is, végig, mindig NAGYON FÁJ.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Uzreble Dalal

(45)93

93 = 821. 6

1
csm

MUSSOLINI BUKÁSA

I.

csukaj p

1943. július 25-én, vasárnap, este 10 óra 45-kor a római rádió hírül adta, hogy III. Viktor Emmánuel király elfogadta Benito Mussolini lemondását kormányfői tisztségéről, és utódjává Pietro Badoglio tábornagyot nevezte ki. E hír – bár a beavatottak számára nem volt teljesen váratlan – a világgözevélemény szemében meglepetésként hatott, hiszen 1922 októbere – a „Marcia su Roma” által kísért részben erőszakos, részben színpadias, részben félhivatalos hatalomátvétele – óta Mussolini mint teljhatalmú diktátor intézte Olaszország sorsát. Badoglio tábornagy rövid rádióbeszédben közölte, hogy Olaszország folytatja a háborút, és *pártkülönbség nélkül* felhívott minden olasz polgárt, hogy támogassa *a nemzeti erők összefogására támaszkodó kormányát*. (Kiemelések tőlem, Cz. A.)

E rövid, tömör közleményből kitűnt, hogy nem egyszerű kormányváltásról van szó. Badoglio nyilatkozata mindenki számára nyilvánvalóvá tette a kalandos külpolitikát folytató és Olaszországot Hitler háborújába felelőtlenül belesodró fasiszta rendszer végleges bukását, és azt a reményt keltette az olasz népben, hogy a háborút az új kormány – Badoglio ellentétes nyilatkozata ellenére – mielőbb befejezi, és békét köt az eddig ellenségnek tekintett angolszász hatalmakkal. Ez a remény azonban nem vált valóra. A hat héttel később aláírt fegyverszüneti egyezmény ellenére Olaszország csak most vált valójában a totális háború színterévé. Mielőtt a fegyverszünet előzményeit és következményeit részletesen taglalnám, szeretném rövi-

den elemezni a fasiszta rendszer lényeges vonásait, kifejezni, mennyire volt „totális” Mussolini diktatúrája (a „totális állam”, a „*stato totalitario*” kifejezés ugyanis magától Mussolinitól származik)¹ és miben különbözött a bolsevizmustól vagy a fasiszta rendszerhez ideológiailag közelebb álló, de sok tekintetben tőle eltérő nemzetiszocializmustól.

A fasiszta rendszer lényeges elemei és a Berlin–Róma tengely létrejötte

A történelmi fasizmus – amely nem azonos a szovjet és komintern propaganda által a szemantikai hadviselés érdekében meghatározott fasizmusfogalommal („A fasizmus a fináncdöke legagresszívabb, legimperialistább köreinek nyílt, terrorisztikus diktatúrája”) – az első világháború következményeként jött létre. A *Risorgimento* harcai folyamán, II. Viktor Emmánuel és Garibaldi küzdelmeinek eredményeként a 19. század hatvanas éveiben megalakult liberális olasz királyság ugyanis Európa többi nagyhatalmához viszonyítva elmaradott államalakulatnak számított, amelyet csak egy viszonylag kis létszámú polgári réteg tekintett magáénak. Az iparosodó északi és emilioromagnai régió munkásai ki voltak zárva a közéletből és a politikai döntések hozatalából. Ugyanígy nem érezték magukénak az új államot – már csak a Szentszék és az olasz királyság közti feszültség miatt is – a vidék katolikus paraszttömegei. A politikai döntéseket egy viszonylag vékony, liberális szemléletű, de erősen nacionalista érzelmű réteg, az úgynevezett „*classe politica*” hozta. Igaz, e réteget számos értelmiségi elem – írók, egyetemi tanárok, egyetemi hallgatók stb. – is támogatta. Így ez az aktív polgári és értelmiségi réteg erőszakolta ki 1915 májusában a liberális Salandra-kormánytól a központi hatalmak elleni hadba lépést.

E háborút a liberális és nacionalista polgárság lelkesen támogatta, de a széles és igazi nemzeti érzéstől nem áthatott munkás és paraszti tömegek tompa beletörődéssel vonultak a lövészárkokba.² A háború – bár a nemzeti érzés lehatolt az alsóbb tömegekbe is – nem tudta igazi nemzeti egységbe tömöríteni az olasz népet. A háborúban való részvétel – különösképpen az 1917-ben elszenvedett caporettoi vereség után – legyengítette a társadalmat, és a háború befejezése után súlyos szociális feszültséget eredményezett. A Lenin példáját követő kommunisták, de az ugyancsak szélsőséges, és a kapitalista társadalmi rend megdöntésére törekvő szocialisták által szervezett sztrájkok, valamint a gyárak és üzemek fegyveres csoportok által történt megszállása már-már veszélyeztették az állam fennmaradását.³ Az országot kormányzó liberális pártok nem voltak képesek a válságot megoldani. E válságot fokozta a polgárság és a nemzeti érzésű kispolgárság elégedetlensége is. Bár Olaszország, mint győztes hatalom, a Párizs környéki békeszerződések alapján bekebelezhette Dél-Tirolt, Triesztet, Isztriát és Dalmácia egyes részeit, a felizgatott nacionalista közvélemény ennél többet követelt. A neves író, Gabrielle D'Annuzio egy általa szervezett fegyveres csoporttal elfoglalta a győztes hatalmak által Jugoszláviához csatolt Fiumét. E fegyveres kaland már összhangban állt a háború után alakult új, ugyancsak erőszakos és agresszív mozgalom, a fasizmus célkitűzéseivel. E mozgalmat a fiatal korában szélsőségesen szocialista újságíró, Benito Mussolini alapította. Mussolinit, aki 1915 előtt a szocialista napilap, az *Avanti* főszerkesztője volt, kizárták a pacifista szocialista pártból, mivel lelkes híve volt a központi hatalmak, főleg az Ausztria–Magyarország elleni hadba lépésnek.⁴

Az új, forradalmi mozgalom ideológiai gyökerei Georges Sorel, Wilfredo Pareto szindikalista nézeteire, valamint Nietzsche elitista nézeteire voltak visszavezethetőek. Maga a fasizmus szó a római liktorok hatalmi jelvényeikre,

a „fascis”-re, a vesszőnyalábokra vezethető vissza, az új mozgalom fegyveres alakulatai a fasci de combattimenti nevet vették fel. Ezekből alakult az új, forradalmi párt, a Partito Nazionale Fascista. E párt harcot hirdetett a kommunizmus, a szélsőségesen marxista szocializmus, de a liberális parlamentáris demokrácia ellen is.⁵ Ennek ellenére, s főleg azért, mert a kommunista-szocialista veszélyt nagyobbnak vélték, számos liberális és konzervatív politikus úgy határozott, hogy a polgárháború elkerülése érdekében inkább a fasiszta mozgalmat támogatják, de a nagybirtokosok is mellé álltak, mivel a fasiszták fegyveres alakulatai megakadályozták a kommunisták és szocialisták erőszakos földfoglalásait.

Mussolini hajlandó volt jelentős kompromisszumok kötésére az országot kormányzó erőkkal, így a monarchiával és a hadsereggel is. Támogatták Mussolinit a háború előtti, mérvadó liberális politikusok, így Cioletti, Salandra, Nitti, de a neves filozófus, Benedetto Croce is, valamint a híres karmester, Toscanini és számos futurista művész.⁶ A fasiszta párt parlamenti képvisellete ugyan nem volt jelentős, de a fasiszta milicisták, az úgynevezett „squadristik” ereje olyan erősnek mutatta a mozgalmat, hogy a látványosan megrendezett „Marcia su Roma” után a király részben Orlando volt miniszterelnök, részben a tábornoki kar tanácsára 1922. október végén Mussolinit bízta meg kormányalakítással. Mussolini koalíciós kormányt alakított a liberálisok, a Federzoni vezette konzervatív nacionalisták, valamint a katolikus néppárt bevonásával, és 1925-ig látszólag parlamentárisan kormányzott. A Mussoloni-féle parlamentarizmus azonban válságba került 1924 júniusában, amikor fasiszta squadristikák elhurcolták és meggyilkolták Matteotit, a szocialista párt vezérét. Bár a tetteseket megbüntették és Mussolini elhatárolta magát a bűnténytől, a demokratikus pártok bizalma megrendült. Ugyanakkor a fasiszták szélsőséges elemei azzal fenyegetőztek, hogy elfordulnak

a „Ducé”-tól – ahogy hívei őt nevezték –, ha nem lép fel energikusabban a szocialista és demokratikus elemek ellen. 1925-ben azután Mussolini végleg levetette parlamenti álarcat, több száz demokratikus klubot és szabadkőműves páholyt betiltatott, a szocialista pártot feloszlatta, és 1927 végétől kezdve már csak egyetlen párt indulhatott a parlamenti választásokon, a fasiszta párt.⁷ Ettől kezdve a rezsim nyílt diktatúrává változott, s a „stato totalitario” élén állt, mint vezér és valóságos törvényhozó, Mussolini, a „Duce”.

Bár, amint már említést nyert, a totális állam kifejezés magától Mussolinitól származott, a fasiszta rendszer a nemzetiszocialista vagy a bolsevista rendszerrel összehasonlítva mégsem volt teljesen „totális”. Természetesen diktatúra volt, de a parancsuralmi rendszer kizárólag a politikai életre korlátozódott. A diktatúra nem érintette sem a vallási, sem a kulturális életet. Igaz, hogy a munkásság sztrájkjogát eltörölték, a régi szakszervezeteket feloszlatták, de a hivatásrendiséggel, az iparágakban az úgynevezett korporációk bevezetésével, amelyben mind a munkaadók, mind a munkavállalók képviselői helyet foglaltak, új szervezetet létesített e rezsim a munkaügyi konfliktusok elsimítása céljából.⁸

Nem tagadható, hogy a fasiszta rendszer Mussolini hatalomátvétele után eleinte jelentős gazdasági sikereket könyvelhetett el, az életszínvonal emelkedett, és ezáltal a társadalmi feszültség csökkent. A szocialista reformokon túlmenően a rezsim legjelentősebb eredménye a katolikus egyházzal, illetve a Szentszékkal 1870 óta fennálló feszültség megszüntetése volt az 1929-ben Mussolini és Gasperi bíboros-államtitkár által aláírt Lateráni Egyezmény által. E szerződésben az olasz állam elismerte a pápa szuverenitását a Vatikán-városra korlátozott egyházi állam fölött. A Lateráni Szerződéssel egyidejűleg aláírt konkordátum alapján viszont a fasiszta kormány elismerte a katolikus

vallást államvallásként, és a kötelező egyházi házasságot. XI. Pius pápa külön nyilatkozatban méltatta Mussolinit – aki minden valószínűség szerint ateista volt – mint széles látókörű államférfit.⁹

Ezen túlmenően a fasiszta rendszer a harmincas évek közepéig mérsékelt külpolitikát folytatott, elsősorban Angliával és Franciaországgal tartott fenn jó kapcsolatokat, és egyik garantáló hatalma volt az európai békerendet stabilizáló locarnói egyezménynek.¹⁰ A nyugati hatalmakkal való jó viszonyt Olaszország Hitler hatalomra jutása után is ápolta. Ha voltak is hasonlóságok a náci és a fasiszta rendszer között, a különbségek nagyobbak voltak. A fasiszta rendszer 1938 novemberéig – amikor Mussolini is bevezette a zsidók jogait korlátozó törvényt – nem állt faji alapon, és idegenkedve nézték Rómában a Hitler hatalomátvétele után Németországban lábra kapó keresztényellenes, újpogány nézeteket. De a legnagyobb ellentét hatalmi jellegű volt. Míg Ausztria függetlenségének fenntartása elsőrendű olasz érdeknek számított, a nemzetiszocialista rendszer nem titkolta, hogy külpolitikai céljai közé tartozik az „Anschluss”, vagyis Ausztria egyesítése Németországgal. Különösen kiéleződött a helyzet a két totalitárius hatalom között az 1934. július 25-i bécsi puccs után, amikor osztrák nácik meggyilkolták az olasz–osztrák barátságot elmélyítő Dollfuss kancellárt. Bár a puccs kizárólag osztrák nácik műve volt, a világgözülemény Hitler kezét vélte látni az államcsínykísérlet mögött. Így Mussolini is, aki az Anschluss elhárítása céljából csapatokat vonultatott fel az olasz–osztrák határon. Úgy látszott, Hitler Németországát bekeríti és elszigeteli az angol–francia–olasz szövetség, és a kelet-európai, francia vezetés alatt álló szövetségi rendszer. E látszatot megerősítette az 1935 áprilisában megtartott stresai angol–francia–olasz konferencia, amely leszögezte, hogy a három hatalom elsőrendű érdeke az osztrák függetlenség fenntartása.¹¹

A Stresában kialakult angol–francia–olasz együttműködés azonban nem bizonyult tartósnak. A „stresai frontot” brutális módon megrendítette Mussolini abesszíniai kalandja és az afrikai császárság 1936 májusában bekövetkezett anektálása az olasz gyarmatbirodalomba. Különösen az angol–olasz viszony vált feszültté, mivel Eden angol külügyminiszter volt az Olaszország ellen életbe léptetett népszövetségi szankciók egyik fő szorgalmazója. E helyen nem vizsgáljuk azt, hogy Anglia mennyire volt felelős a viszály kiéleződéséért, kizárólag annak leszögezésére szorítkozunk, hogy Olaszország Abesszínia miatt elszigetelt helyzetbe került és Mussolini nem látott más kiutat ebből az elszigeteltségből, mint a Németországhoz való közeledést, annál is inkább, mert Németország erőltetett fegyverkezése folytán egyre inkább az erős nagyhatalom látszatát keltette, míg Mussolini a két nyugati demokráciát gyengülő, dekadens államoknak tekintette.

A német–olasz közeledés fokozatosan épült ki. Az együttműködés módozatait Ciano 1936. szeptemberi látogatása alkalmából alakították ki, ezt követően Mussolini 1936. november 1-jei milánói beszédében már nyíltan a „Berlin–Róma tengelyről” beszélt, mint az Európa sorsát meghatározni hivatott hatalmi csoportosulásról.¹² Az együttműködést erősítette Mussolini 1937. szeptemberi baráti látogatása Hitlernél, valamint a német–olasz együttműködés a spanyol polgárháborúban Franco megsegítése céljából.¹³ Ennek az együttműködésnek kétségtelen győztese Hitler volt, mivel Mussolini – előző politikájával szöges ellentétben – jóindulatú semlegességgel tűrte Ausztria bekebelezését 1938 márciusában a Német Birodalomba.¹⁴ A szudéta-válság idején Mussolini, aki az olasz hadseregnek az abesszin háborúban és a spanyol polgárháborúban bekövetkezett legyengülése miatt félt egy európai háború lehetőségétől, közvetítő álláspontot foglalt el, és az ő indítványára jött létre 1938 szeptemberében a müncheni konfe-

rencia, amely lehetővé tette a Szudétaföld Németország-hoz való csatolását, és egy ideig biztosítani látszott Európa békéjét. Chamberlain brit miniszterelnök és Lord Halifax külügyminiszter, akik már az Anschluss előtt is törekedtek az angol–olasz kapcsolatok javítására, s az 1938 áprilisában megkötött egyezményben elismerték Olaszország abesszíniai hódítását, szerették volna e kapcsolatokat elmélyíteni, és 1939 januárjában Rómába utaztak, ahol néhány napon keresztül tárgyalásokat folytattak Mussolini-val és Cianóval. E látogatás nem hozta meg a remélt eredményeket, Ciano naplója szerint a Duce dekadenseknek nevezte a brit államférfiakat, és nem volt hajlandó eltávolodni német szövetségésétől.¹⁵

Hitler prágai bevonulása után, amely reális veszélyként idézte fel a második világháború lehetőségét, Mussolini javaslatára Ciano és Ribbentrop német külügyminiszter 1939 májusában aláírta a német–olasz katonai szövetségről szóló okmányt, s létrehozták az úgynevezett „acélpaktumot”. E paktum egyaránt volt defenzív és offenzív jellegű, de az aláírást megelőző tárgyalások során a németek hangsúlyozták, hogy tekintettel elsősorban Olaszországra, de részben Németországra fegyverkezésére, e paktum alapján háborúra csak 1942/43-ban kerülhet sor. Ribbentrop eltitkolta, hogy Hitlernek még az év folyamán szándékában áll Lengyelország megtámadása.¹⁶ Amikor a német–szovjet paktum aláírása után nyilvánvalóvá vált, hogy Hitler megtámadja Lengyelországot, Mussolini 1939. augusztus 25-i, a német vezérhez intézett levelében kétséget kizáróan közölte, hogy Olaszország hiányos felkészültsége miatt képtelen a várható konfliktusban a Német Birodalom segítségére sietni. E levél, valamint az angol–lengyel katonai egyezmény ugyanazon a napon történt aláírása arra készítette Hitlert, hogy az augusztus 26-ára kitűzött támadást Lengyelország ellen néhány nappal elhalassza.¹⁷ Amikor azután a háború 1939. szeptember 1-jén kitört,

Olaszország továbbra is a „non-belligerenzá”, a „nem hadviselés” álláspontjára helyezkedett. Ebben szerepet játszott az olasz vezető körökre meglepetésként ható, 1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírt német–szovjet paktum okozta idegenkedés, valamint az a bizonytalanság, hogy az olasz vezetők a gyors német győzelmek ellenére, amelyeket a Lengyelország ellen indított hadjáratban elértek, nem voltak tisztában azzal, milyen erőt jelent a Németország ellen hadba lépő angol–francia szövetség.

A non-belligerenzá politikáját Olaszország egészen a nagy nyugati német győzelmek időszakáig folytatta. Mussolini látszólag egyetértett ezzel a politikával, annál is inkább, mert veje, Ciano külügyminiszter nem volt híve a Németország oldalán való beavatkozásnak.¹⁸ Ciano úgy vélte, hogy ha Olaszország irányításával létrejön egy délkelet-európai blokk, ezzel Olaszország erősítheti Németországgal szembeni pozícióját is.¹⁹

Olaszország hadba lépése és a háborús vereségek

A főként Ciano külügyminiszter befolyására visszavezethető „non-belligerenzá” politikája bizonyos tekintélyt adott Olaszországnak a nemzetközi politika színterén. Példa erre Sumner Welles amerikai külügyi államtitkár 1940. februári útja, melynek során kétszer kereste fel Mussolinit és Ciano-t abban a reményben, hogy az olasz kormány hajlandó közvetíteni a Német Birodalom és a két nyugat-európai demokrácia között. Útja eredménytelen volt, mert Mussolini 1940. március eleji Hitlerrel való találkozása után értesült a készülődő nyugati hadjáratról, és meg volt győződve, hogy Németország győzelmesen fejezi be a hadjáratot.²⁰ A német Wehrmacht nem várt és a világgözevéleményre a meglepetés erejével kivívott győzelmei Norvégiában, majd 1940. május 10-e után a nyugati villámhá-

ború folyamán elért gyors német sikerek a „Ducé”-ban megérlelték azt az elhatározást, hogy Olaszországnak, amennyiben nagyhatalom akar maradni, be kell avatkoznia Németország, a másik totalitárius, forradalmi hatalom oldalán. Attól félt, hogy ha Olaszország kimarad a háborúból, vagy csak késve lép be, s a németek a gyors győzelem után békét diktálnak Angliának és Franciaországnak, akkor kimarad az általa remélt újrendezésből, és elesik az általa remélt területi nyereségektől. 1940. május 26-án fogadta Badoglio tábornagyot, az olasz hadsereg vezérkari főnökét, és közölte vele: Hitlernek írásban megígérte, hogy június 5-e után hadat üzen a nyugati hatalmaknak. Badoglio kétségbeesetten igyekezett lebeszélni a Ducét a szerinte házárd lépéstől, rámutatott az olasz hadsereg gyenge felkészültségére, arra, hogy a rendelkezésre álló 40 hadosztály felkészültsége az 50%-ot is alig éri el, a hadsereg nem rendelkezik megfelelő létszámú tankkal, a légierő szinte teljesen felkészületlen, egyedül a flotta felel meg a modern hadviselés követelményeinek. Mussolini indokolatlanul úgy vélte, hogy Franciaország összeomlása után Anglia legkésőbb szeptemberben békét köt, úgyhogy az olasz hadsereg harci szerepe inkább szimbolikus lesz, ezért ő (Mussolini) elhatározta, hogy minden körülmények között hadba lép Németország oldalán. Badoglio ama megjegyzését, hogy ez a lépés egyenlő a nemzeti öngyilkossággal, a Duce figyelmen kívül hagyta.²¹ Mussolinit ettől az elhatározástól senki sem tudta eltántorítani és 1940. június 10-én a kivezényelt fasiszta milícia örömujjongása közepette a Palazzo Venezia erkélyéről bejelentette, hogy hadat üzent Angliának és Franciaországnak.²²

A történelemben kevés példa van arra, hogy egy államférfi ennyire felelőtlenül és kalandor módon vitte bele

LENIN KÖRÚT AZ ARADI UTCÁNÁL (SZEMBEN TÁVOLBAN
A MARX TÉR, »NYUGATI TÉR«), 1956. OKTÓBER 31. ➤

országát és népét egy nagyhatalmak közti háborúba. Ha a fasiszta milícia ujjongva fogadta is e hírt, az olasz nép óriási többsége ellenezte a hadba lépést. Ellenezte az udvar, a hadsereg, az egyház, a nép többsége, de a fasiszta vezető emberek közül is számosan. Elég, ha itt Ciano, Grandi, Bottai vagy Bastianini nevét említem. Ellentétben az első világháborúval, a polgárság és az intelligencia széles rétegei sem lelkesedtek a háborúért. A németekkel kötött szövetség sohasem volt népszerű, a többség a nyugati hatalmakkal rokonszenvezett.²³ Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy az 1939-ben aláírt „acélpaktum” ellenére maga Hitler sem kívánta Olaszország hadba lépését. A Franciaországgal kötött fegyverszünet egyik alapmotívuma a francia gyarmatbirodalom semlegessége és épségben tartása volt, viszont Olaszország igényei elsősorban francia területek – Nizza, Korzika, Tunézia – bekebelezésére irányultak. Ez viszont ellentétben állt a pillanatnyi német érdekekkel.²⁴ Mussolini kérését a francia flotta olasz kézbe való átadására a Führer élesen elutasította. A háború tehát a fasiszták által kitűzött olasz imperialista célok szempontjából is értelmetlen volt.

Olaszország háborús részvétele kezdettől fogva a kudarcok sorozata lett. Még 1940 második felében a közelkeleti brit erők elfoglalták Líbia keleti felét, az úgynevezett Cyreneicát, majd 1941 tavaszáig az egész kelet-afrikai olasz gyarmatbirodalmat, Abesszíniát is beleértve.²⁵ 1940 novemberében az angol légierő egy rajtaütésszerű támadással Taranto kikötőjében harcképtelenné tette az olasz flotta felét.²⁶ Még nagyobb vereséget szenvedett el az olasz hadsereg a Görögország ellen 1940. október 28-án a németek tudta nélkül megindított hadjáratban. A jól felszerelt görög haderő néhány hét leforgása alatt súlyos vereséget mért az olasz alakulatokra, s 1941 elején már elfoglalta az 1939 áprilisa óta olasz uralom alatt álló Albánia felét. E hadjárat Mussolini és Ciano javaslatára indult meg, a vereség legfontosabb következménye abban állott, hogy Mussolini levál-

totta Badoglio marsallt – aki a hadjárat ellen foglalt állást – vezérkari főnöki tisztségéből. Utódjává a németbarátként ismert Cavallero tábornokot nevezte ki.²⁷

E tanulmány nem történi mű, célja tehát nem az olasz hadsereg harci cselekményeinek az ismertetése, ezért csak röviden térek ki a háborúban való olasz részvétel további eseményeire, főleg azt a szempontot véve figyelembe, mely események vezettek a későbbiek folyamán az olasz társadalom válságához, a fasiszta rezsim népszerűtlenségéhez, és végül Mussolini bukásához. A görög hadjáratot azért tartottam szükségesnek kiemelten tárgyalni, mert lefolyása és következményei döntő hatással voltak a háború további menetére.

A görögök által az olaszokra mért súlyos vereségek arra készítették a német szövetségest, hogy hatékony erőket vonjon össze a Balkánon, először Romániában, majd 1941. március 1-je óta Bulgáriában is. Ez annál is inkább szükségesnek mutatkozott, mert 1941 márciusától Churchill utasítására brit csapatokat állomásoztattak Görögországban, úgyhogy Hitler elhatározta: a Wehrmacht az olasz szövetséges segítségére siet, és elfoglalja Görögországot. A német politikai vezetésnek azt a szándékát, hogy e hadműveletbe Jugoszláviát is bevonják, az 1941. március 27-én végrehajtott belgrádi államcsíny meghiúsította.²⁸ A németek április 6-án megtámadták Jugoszláviát, és a jugoszláv haderő kapitulációja után 1941 májusában elfoglalták Görögországot is. Egyes hadtörténészek szerint az előre nem várt balkáni hadjárat késleltette a Wehrmacht Oroszország elleni támadását, ez azonban nincs bizonyítva.

A német–szovjet háború kitöréséről Hitler diplomáciai úton csak egy órával a hadüzenet előtt értesítette olasz diktátortársát. Ez is jellemző volt arra vonatkozólag, hogy a tengelyszövetség államai között a koordinálás nem volt olyan szoros és tervszerű, mint az angolszász hatalmak között. Mussolini, amikor hajnali 3 órakor értesült a Szovjet-

unió elleni német támadásról, első reakcióként felháborodott amiatt, hogy a németek nem értesítették őt egy ilyen világtörténelmi fontosságú eseményről, de röviddel később elhatározta, hogy hadat üzen Oroszországnak, és az olasz haderő egy hadseregét a németek rendelkezésére bocsátja és kiküldi a keleti arcvonalra.²⁹

Mussolini e döntésével, vagyis a 8. olasz hadseregnek a keleti arcvonalra való kiküldésével tovább gyengítette az anyaországban állomásozó olasz fegyveres erők létszámát. Az olasz haderő jelentős része Rommel Afrika-hadtestével megerősítve Líbiában harcolt az Egyiptomból Cyreneicába behatoló brit erők ellen. Ezen túlmenően jelentős olasz megszálló erők állomásoztak Horvátországban, Boszniában, Montenegróban, Görögországban és a Savoyai-Alpok Franciaországhoz tartozó részén. Az olasz anyaországban mindössze tizenkét közepesen felszerelt hadtest maradt. Amint a későbbiek folyamán látni fogjuk, a honi haderő ilyen nagymérvű gyengítése végzetesnek bizonyult az 1943 nyarán bekövetkezett fordulat idején. De 1941-ben, amikor a német Wehrmacht lendületesen tört előre az orosz síkságon, s 1941 novemberében megközelítette Moszkvát, Anglia egyedül harcolt a tengelyhatalmak ellen, s az Egyesült Államok még nem lépett be a háborúba, még senki nem gondolt arra, milyen veszélyeket rejt magában az olasz fegyveres erők ilyen mérvű szét-szórtsága.

Még 1942 első felében, a Pearl Harbour elleni japán támadás és Amerika hadba lépése után sem látták Mussolini és Olaszország akkori vezetői, milyen katasztrófák felé halad az olasz állam. 1942 nyarán a Rommel vezette német Afrika-hadtest elfoglalta a britek által Cyreneicában megerősített és bevehetetlennek tartott Tobrukot,³⁰ s a német–olasz erők lendületesen törtek előre Egyiptom irányában. Mussolini Líbiába repült s színpadias módon az iszlám kardját suhogtatva jelentette be, hogy a pillanatnyilag

győztes erők egészen Alexandriáig, de esetleg a Szeziacsatornáig fognak előrenyomulni.³¹ Rommel, aki tisztában volt a britek harci erejével, Sollum városánál védekező állásban akart maradni, de a Wehrmacht főparancsnoksága utasítására (OKW=Oberkommando der Wehrmacht) El Alameinig tört előre. Itt következett be a Montgomery által vezényelt 8. brit hadsereg ellentámadása 1942. október végén, s ettől kezdve a nagy anyagi és emberi fölényrel rendelkező 8. brit hadsereg szinte megállás nélkül vonult előre. Mind Rommel Afrika-hadteste, mind az olasz hadosztályok heteken keresztül tartó szívós harcok után megállás nélkül vonultak vissza a Líbia nyugati részében fekvő Tripoli városáig, majd a következő év elején teljesen kiűrtették Líbiát, és Tunéziába húzódtak vissza.³² E katonai műveletekkel szinte egyidejűleg az angol-amerikai erők mind a németek, mind az olaszok számára meglepetésszerűen partra szálltak Algírban, Oranban, Casablancában, s Tunézia kivételével hatalmukba kerítették az észak-afrikai francia gyarmatbirodalmat.

Montgomery győzelmes hadműveletei következtében elveszett az egész afrikai olasz gyarmatbirodalom – Abesszíniát, Eritreát és Szomáli-földet már 1941 első felében elfoglalták a britek –, s az észak-afrikai angolszász partraszállás tudatosá tette az olasz társadalomban, hogy számolni kell az egyébként is népszerűtlen háború elvesztésével. A társadalom egyre szélesebb rétegei fordultak a fasiszta rendszer ellen. A nyomasztó érzést fokozta a Sztálingrád térségében harcoló 8. olasz hadsereg katasztrófája. Az 1942. november 19-én megindult szovjet offenzíva a távoli térségben harcoló s az orosz télhez nem szokott olasz hadsereg háromnegyedének a megsemmisítését eredményezte.³³

Mindezeknek az olasz nép számára katasztrófális eseményeknek a társadalomra gyakorolt deprimáló hatását fokozta az angolszász légitámadások kiterjesztése Olaszországra. A Turin, Milano és Genua elleni bombatámadások

nemcsak súlyos rombolásokat és anyagi veszteségeket eredményeztek, de számos emberáldozatot is követeltek. A húsz éven keresztül az „imperio romano” jelszavát és a háború elkerülhetetlenségét hirdető fasiszta rezsim nem gondoskodott kellő légelhárításról, de a nagyobb városok házai megfelelő óvóhelyekkel sem rendelkeztek.³⁴ A lakosság elkeseredettsége olyan méreteket öltött, hogy a diktatúrával nem törődve az emberek villamosokon, autóbuszokon és nyílt utcán hangosan szidták a fasiszta rendszert, sőt magát Mussolinit is, amiért ilyen katasztrófába taszította az olasz népet.

Nem túlzás, ha 1942 második felének történéseit elemezzük, az olasz társadalom súlyos válságáról beszélünk. A hagyományos ellenzéktől eltekintve a fasiszta párton belül is felmerült az a gondolat, hogy Mussolininak, aki nemcsak miniszterelnök és hadügyminiszter volt, de 1940 júniusától a hadsereg főparancsnoki tisztét is betöltötte, le kellene mondania, s átadnia a helyét olyan fasiszta személyiségnek, aki ki tudja vezetni Olaszországot a válságból. Utódként felmerült Grandi, Ciano és a valamikor konzervatív Federzoni neve. A változás szükségességét az is indokoltta tette volna, hogy Mussolini ezekben a hónapokban súlyos gyomorbántalmakkal küzdött, és gyakran szinte munkaképtelen volt.³⁵ De megbeszéléseket folytattak a fasiszta párttól távol álló, a Duce hatalomátvétele előtt aktív liberális, konzervatív és kereszténydemokrata politikusok is, mint Bonomi egykori miniszter, valamint Casati és Bergamini szenátorok, akiket az is aggasztotta, hogy 1943 elején mozgolódní kezdett a fasiszta hatalomátvétel után illegálisba szorult olasz kommunista párt is, és Észak-Olaszország nagyobb városaiban 1943 elején sztrájkokat szervezett.³⁶

Az antifasiszta liberális és konzervatív politikusok mindenáron szerették volna megfékezni a kommunista veszélyt, de azzal is tisztában voltak, hogy Mussolini és a fasiszta rezsim eltávolítása csak a király és a hadsereg segítsé-

gével lehetséges. A király egyelőre passzív maradt, de a Mussolini által tisztségétől megfosztott Bodoglio tábornagy és egy másik első világháborús veterán, Caviglia marsall neve az ellenzéki körökben felmerült, mint a Duce esetleges utódja a kormányfői pozícióban.³⁷

Mussolini betegsége ellenére sejtette, hogy egy fronde van kialakulóban ellene. A líbiai kudarcért nem vállalta személyesen a felelősséget, leváltotta vezérkari főnöki tisztségéből Cavallero tábornokot, aki egyébként a Duce híve és németbarát volt. Utódjává Ambrosio tábornagyot nevezte ki 1943 elején. Ezt követte 1943. február elején egy drasztikus kormányátalakítás. Vejét, Cianót leváltotta külügyminiszteri tisztségéből, és kinevezte vatikáni nagykövetté. Lemondata Grandi igazságügy-minisztert. A külügyminisztériumot maga vette át, de külügyi államtitkárrá Bastianini volt londoni nagykövetet nevezte ki. A kormányátalakítás mind Olaszországban, mind a szövetséges tengelyállamokban nagy meglepetést okozott. Amikor Mackensen német nagykövet érdeklődött a kormányfőnél a jelentős mérvű változtatások okáról, a Duce nevetve csak ennyit mondott: „Ez az én módszerem.”³⁸

Minden elvakultsága és túlzott önbizalma ellenére annyit Mussolini is látott, hogy a jelentős mediterrán angolszász győzelmek következtében Olaszország katonai helyzete egyre válságosabb lett. Ezért úgy gondolta, Hitlerrel való személyes megbeszélés útján rábeszéli a Führert, kössön békét az oroszokkal, hogy Németország is minden rendelkezésre álló erejét a mediterrán fronton tudja bevetni. E tervét kifejtette már 1943. április elején Kállay Miklós magyar miniszterelnökkel folytatott tárgyalásai során. A Duce azt mondta Kállaynak, az angolszász hatalmakkal nem lehet békét kötni, mert azok Casablancában proklamálták, hogy kizárólag a feltétel nélküli kapitulációt fogadják el ellenfeleiktől, de szerinte (mármint a Duce szerint) Sztálin reálpolitikus, és vele lehetséges lenne békét kötni.³⁹

Érdekes Kállay ama megjegyzése, hogy Rómából való hazatérése után úgy látta, hogy amikor a Duceval tárgyalt, utóbbi egy megtört, beteg ember benyomását keltette.

Néhány nappal Kállayval folytatott megbeszélése után Mussolini Ambrosio vezérkari főnök és Bastianini külügyi államtitkár társaságában Klessheimbe utazott Hitlerrel és a német vezetőkkel folytatandó tárgyalások céljából. E tárgyalások során felvetette az Oroszországgal folytatandó béketárgyalások gondolatát, de a Führer minden ilyen elképzelést élesen elutasított. Kifejtette, hogy legfőbb célja Oroszország és a bolsevizmus megsemmisítése, s annak a reményének adott kifejezést, hogy 1943 folyamán végleges győzelmet arat az orosz hadszíntéren. Mussolininak az orosz különbékébe vetett reménye tehát minden kétséget kizáróan meghiúsult.⁴⁰

Az elkövetkező hetek során Olaszország helyzete egyre reménytelenebbé vált. Május közepén a tunéziai német és olasz fegyveres erők kapituláltak, és bármely időpontban várható volt a Szicília, Szardínia vagy az olasz anyaország déli partjai elleni angolszász támadás. Badoglio kihallgatást kért a királytól. Viktor Emmanuel meghallgatta őt anélkül, hogy határozottan nyilatkozott volna. Badoglio nem adta fel azonban a reményt, gyakori megbeszéléseket folytatott Umberto trónörökös feleségével, valamint Ambrosio vezérkari főnökkel, aki úgy vélte, a Duce megbuktatásának előkészítésére egy hónap kell, megbízható csapatok összevonása és a fegyveres fasiszta milícia ártalmatlanná tétele céljából. Ezeken a megbeszéléseken gyakran jelen volt Acquarone herceg, a királyi ház minisztere, aki feltehetően mindenről informálta az uralkodót. A stratégiai helyzet mielőbbi cselekvést igényelt, mert még június folyamán a szövetségesek elfoglalták a Szicília előtt elterülő Lampedusa és Pantellaria szigeteket. Badoglio június végén sűrű megbeszéléseket folytatott Bonomival, valamint Casati és Bergamini szenátorokkal, akiket mi-

niszterekként óhajtott bevenni kormányába arra az esetre, ha a király megbízza őt kormányalakítással. A tervezett „államcsíny” egyre sürgetőbbé vált, ugyanis az angol és amerikai erők Patton amerikai és Montgomery angol tábornokok parancsnoksága alatt 1943. július 10-én partra szálltak Szicíliában. A 7. amerikai és a 8. brit hadseregnek sikerült a sziget legnagyobb részét elfoglalni egy az Etna és Messina közötti földnyelv kivételével, amelyet két német hadosztály augusztus 17-ig szívósan védett.⁴¹

A fasiszta párt vezető körei 1943 júliusában már két táborra szakadtak. Az egyik tábor legjelentősebb reprezentánsai Grandi, Bottai és Ciano voltak, akik arra törekedtek, hogy Olaszország mielőbb szakadjon el német szövetségétől, és kössön fegyverszünetet az angolszász hatalmakkal. A másik csoport Farinacci köré tömörült – és ehhez a táborhoz tartozott Scorza is, a párt főtitkára –, és a Németországgal való szövetség megerősítését követelte. Scorza arról biztosította Mackensen német nagykövetet, hogy a fasiszta párt vezetésével olyan népfelkelés következik be Olaszországban, mint Franciaországban 1793-ban, a konvent irányításával. Scorza vezetésével július 16-án a fasiszta nagytanács több tagja megjelent Mussolininál és követelték, hogy a népfelkelés elrendelése céljából hívja össze a fasiszta nagytanács ülését. A Duce eleget tett Scorza kérésének, és július 24-re összehívta – 1939 óta először – a fasiszta nagytanácsot.⁴²

Hitlert, valamint a német katonai és politikai vezetést nyugtalanították a fasiszta rezsim válságáról szóló, Olaszországból érkező hírek. Ezért azt javasolta a Ducénak, hogy 1943. július 19-én a legfőbb német és olasz vezetők üljenek össze egy megbeszélésre az észak-olaszországi Feltrében a hadviselés koordinálása céljából. A feltrei találkozás létre is jött. A két diktátor Trevisóban találkozott, onnan utaztak Feltrébe. Külön gépkocsin utazott Ambrosio vezérkari főnök Keitel marsallal, az OKW legfőbb vezetőjével. Feltrében

jóformán csak Hitler beszélt, a való tényekkel ellentétben kedvezően és bizakodóan tüntette fel a tengely stratégiai helyzetét. A megbeszélés alatt értesült a Duce arról, hogy az amerikai légierő bombázta Rómát. A tanácskozás szünetében Ambrosio szemrehányást tett Mussolininak, amiért nem tájékoztatta Hitlert Olaszország reménytelen helyzetéről. A Duce adós maradt a felelettel, és amikor délután 17 órakor a Führer repülőgépre szállt, hogy visszatérjen a német főhadiszállásra, az olasz delegációban megérlelődött az a nézet, hogy a háború elveszett, és hogy ebből a tényből le kell vonni a következtetéseket.⁴³

(A következő számunkban folytatjuk.)

CZETTLER ANTAL

Jegyzetek

- 1 Bracher, Karl Dietrich: *Zeitgenössische Kontroversen. Um Faschismus, Totalitarismus, Demokratie* (Továbbiakban: *Konroversen*). Piper-Verlag, München, 1984. 20. l.
- 2 Woller, Hans: *Rom, 28. Oktober 1922. Die fashistische Herausforderung*. Deutscher Taschenbuchverlag (DTV), München, 1999. 20–25. l.
- 3 Uo.
- 4 Bracher, Karl Dietrich: *Die Krise Europas 1917–1975. Die Geschichte* Frankfurt, 1982. 6. kötet, 114–115. l.
- 5 Stadtmüller, Feorg: *Sozialismus, National-Sozialismus, Faschismus*. Hans-Seidel-Stiftung, München, 1981. 82–83. l.
- 6 Bracher: *Die Krise*, 116–117. l.
- 7 Woller: 48–50. l.
- 8 Bracher: *Die Krise*, 119–121. l.
- 9 Woller: 50. l., Bracher: *Die Krise*, 119–120. l.
- 10 Bracher: *Die Krise*, 57–88. l.
- 11 Woller: 178–181. l.
- 12 Woller: 187–190. l.
- 13 Woller: 192–193. l., Bracher: *Die Krise*, 176–177. l.
- 14 Dilks, D.: *The Diaries of Sir Alexander Cadogan* (Továbbiakban: *Cadogan*). Cassel and Company Ltd., London, 1971. 137–138. l.

- 15 Woller: 205–206. l.
- 16 Bracher: *Die Krise*. 149–161. l.
- 17 Churchill, Winston: *Der Zweite Weltkrieg*. 6. Bände je 2 Bücher. Einzig berechnigte deutsche Übersetzung aus dem Englischen. Alfred Scherz Verlag, Bern. 1948–1953. I. kötet, 1. könyv, 479–481. l.
- 18 Badoglio, Pietro: *Italy in the Second World War*. Greenwood Press Publishers, Westport, Connecticut, 1976. 7–10. l.
- 19 Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*. Magvető, 1997. 83–97. l. (Továbbiakban: Teleki Pál)
- 20 Welles, Sumner: *The Times for Decisions*. New York, 1944. 140–141. l.
- 21 Badoglio, 14–15. l.
- 22 Badoglio, 20–21. l.
- 23 Deakin, W.: *The Brutal Friendship. Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism*. Weidenfeld and Nicolson, London 1962, 9–12. l.
- 24 Cartier, Raymond: *Der Zweite Weltkrieg*. Piper, München 1977. 188–191. l.
- 25 Liddel Hart, Basil, Sir: *The History of the Second World War*. Cassell and Company, London, 1970. 116–134. l.
- 26 Churchill: II. kötet, 2. könyv, 278–291. l.
- 27 Badoglio: 27–29. l.
- 28 Czettler: Teleki Pál, 276–280. l.
- 29 Cartier: 300. l.
- 30 Liddell Hart: 284–289. l.
- 31 Liddel Hart: 299–313. l.
- 32 Badoglio: 33–34. l., Liddell Hart: 316–348. l.
- 33 Cartier: 585–586. l.
- 34 Badoglio: 34–35. l.
- 35 Deakin: 42–57. l.
- 36 Deakin: 222–241. l.
- 37 Badoglio: 35–36. l.
- 38 Deakin: 144–150. l.
- 39 Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam*. Európa Kiadó, Budapest, 175–186. l.
- 40 Deakin: 259–275. l.
- 41 Badoglio: 55–57. l.
- 42 Deakin: 385–389. l.
- 43 Deakin: 399–412. l.

Y Török B. elnök

x93 = 323

am **HÁROM VÁLASZTÁS
MAGYARORSZÁGON**

Egy nemzet akkor érhet el történelmileg jelentős sikereket, ha meghatározó személyiségek kerülnek irányító pozícióba, vagy ha a nép forradalma emeli a tömegeket sorsfordító szerepbe, vagy – a legszerencsésebb esetben – ha hivatott vezetők és politikailag érett tömegek együttműködve alakítják történelmüket. Ez a történelemformálás (bármelyik verzióról is legyen szó) nem okvetlen hoz tartós eredményeket. Sajnos – különösen kis népek esetében – a külső körülmények még az optimális harmadik helyzetben sem biztosítanak maradandó sikert. De mindhárom esetben pozitív hatással vannak (lehetnek) a helyes történelmi tudat alakulására vagy kialakulására.

Az első variációra példa az 1848–49-es szabadságharc, melyben döntő szerepük volt a meghatározó személyiségeknek (reformnemzedék), s akik magukkal tudták ragadni az akkor még politikailag ugyancsak passzív népet. A második változatot ragyogóan példázza 1956 forradalmi megmozdulása és szabadságharca, mely sokáig országos jelentőségű vezető nélkül diadalmaskodott. Mindkét történelmi esemény, különösen 1848, de bizonyos mértékig 1956 is történelmi tudatformáló hatást gyakorolt a magyar társadalomra. Nem mondható el ugyanez az 1945–47-es magyar demokráciáról, pedig ez éppen a harmadik esetre, a meghatározó politikai személyiségek és a politikailag érett tömegek szerencsés találkozására szolgáltat ragyogó példát.

Tételünk illusztrálására szolgál jelen tanulmányunk, melynek címe három választásra utal, ebből kettő valóban

barankovics

e rövid demokratikus időszakra esik (az 1945. október 7-i budapesti törvényhatósági és a november 4-i nemzetgyűlési választás), a harmadik pedig (az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választás) azt illusztrálja, hogy egy világhatalom támogatását élvező, jól kiépített terrorrendszer sem tudott könnyűszerrel végezni egy politikailag érett néppel, még vezetőik semlegesítése (kivégzése, bebörtönzése, elüldözése, megfélemlítése) után sem.

Mielőtt e választásokat tárgyalnánk, foglalkozni kell az- zal a kérdéssel, hogy lehetett-e és volt-e demokrácia 1945 után hazánkban. Mint említettük, e rövid korszak nem a tényeknek és e tények jelentőségének megfelelően él a magyar társadalom tudatában. Ez – sajnos – még tizenöt évvel a szocialista rendszer bukása után is így van. A kommunista történettudomány és propaganda szerint a népi demokratikus rendszer kiépülése a náci csapatok kiűzése után azonnal megkezdődött. A nem szocialista pártok szereplése csak átmeneti epizódnak tekintendő, a kommunista pártnak eleitől kezdve meghatározó szerepe volt. Az 1951-ben a Magyar Történelmi Társulat kiadványaként megjelent, *A magyar nép története* című könyv XIII. fejezetének élén, ez a cím olvasható: „A népi demokrácia győzelme, a második proletárdiktatúra, a szocializmus építése Magyarországon (1945–)”. Márpedig a marxista–leninista meghatározás szerint „a népi demokrácia proletárdiktatúra szovjet forma nélkül”.

Egy másik mű, az 1978-ban publikált, *A magyar népi demokrácia története. 1944–1962* már a címében is azt állítja, hogy Magyarországon az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. decemberi megalakulása óta népi demokrácia (proletárdiktatúra) volt, vagyis az történt az első perctől kezdve, amit a kommunisták akartak.

A tények és a dokumentumok azonban mást bizonyítanak. Igaz, hogy már 1947 előtt is aránytalanul nagy kommunista befolyás érvényesült a politikai életben, de kommunista uralomról nem lehet beszélni.

1945. február 4. és 11. között tartotta Jaltában a háború alatti utolsó tanácskozását Roosevelt, Churchill és Sztálin. A megbeszélések után nyilatkozatot adtak ki. E nyilatkozat V. fejezete („Nyilatkozat a felszabadított Európáról”) szerint a három győztes nagyhatalom kormánya „egybehangolja politikáját abból a célból, hogy segítsék ... a tengely volt csatlós államainak népeit abban, hogy sürgős megoldásra váró politikai és gazdasági kérdéseiket *demokratikus eszközökkel oldják meg* (az én kiemelésem – T. B.) ... A három kormány, valahányszor a körülmények megkövetelik, együttesen támogatni fogja a felszabadított európai államoknak vagy a tengely volt európai csatlós államainak népeit abban,

a) hogy megteremtsék országuk belső békéjének feltételeit;

b) hogy szükségintézkedéseket foganatosítsanak az inséget szenvedő lakosság megsegítésére;

c) hogy a lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő ideiglenes kormányhatóságokat létesítsenek, amelyek kötelesek legyenek a lehető legrövidebb időn belül szabad választások útján olyan kormányokat alakítani, amelyek megfelelnek a nép akaratának;

d) hogy elősegítsék ilyen választások megtartását mindenütt, ahol ez szükségesnek mutatkozik.”

Világos beszéd! S ezt a nyilatkozatot Sztálin is aláírta, ami azt jelenti, hogy vállalta. Egyébként mindez összhangban van Molotov korábbi állásfoglalásával, melyet A. C. Kerr moszkvai brit nagykövethoz 1943. június 7-én írt levelében fejtett ki: „...a szovjet kormány a csatlós államok fenntartására törekszik, és nem rejteget terveket ezen államok függetlensége ellen”.

Jalta előtt másfél hónappal, 1944. december 21-én Debrecenben megalakították az Ideiglenes Nemzetgyűlést a később Jaltában deklarált elvek szerint igyekezve figyelembe venni az akkor demokratikusnak tartott pártok súlyát. A képviselők azonban nem választás útján, hanem

közfelkiáltás alapján kerültek a nemzetgyűlésbe, s az arányok jól tükrözték a kommunista befolyás érvényesülését. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek 230 tagja volt: 71 kommunista, 55 kisgazda, 38 szociáldemokrata, 16 parasztpárti, 12 polgári demokrata, 19 szakszervezeti és 19 pártonkívüli. Tehát a munkáspárti oldalnak 128 képviselője volt, ami abszolút többséget biztosított számukra egy olyan országban, ahol a paraszti lakosság volt többségben.

Az ország teljes fölszabadítása után, júniusban 160 további képviselővel egészítették ki a parlamentet, 498 főre. Az arányok valamit javultak, de a kiegészítés sem szüntette meg a munkáspárti többséget. Az új honatyák közül 51 kisgazda, 33 kommunista, 33 szociáldemokrata, 20 parasztpárti, 3 polgári demokrata és 20 szakszervezeti volt.

A demokratikus erők politikai súlyát növelte a potsdami értekezlet (1945. július 27.–augusztus 2.), melyen Truman elnök kijelentette, hogy „Magyarország, Románia, Bulgária egyetlen hatalom érdekszférájába sem tartozhat”. Megnyugtatóan hatott a politikai közérzetre az 1945 májusában tartott kommunista aktívagyűlésen elhangzott Rákosi-beszéd, mely szerint jelenleg nem törekednek forradalmi célkitűzéseik megvalósítására. Egy kérdésre, hogy tudniillik meddig tart ez az átmeneti időszak, a pártvezér határozottan azt válaszolta: „10–15 évig”. Majd Schöpflin Gyula (a későbbi stockholmi követ és disszidens politikus) visszaemlékezései szerint így folytatta: „Ez idő alatt a pártnak lassú, fáradtságos módon, parlamentáris eszközökkel és a tömegek közt szívós propagandával kell megszereznie a vezetőszerepet.”

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy 1945 után volt lehetőség egy demokratikus rendszer kiépítésére. Ugyanerre a megállapításra jut Palasik Mária 2000-ben megjelent, *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon. 1944–1949* című kiváló összefoglaló munkájában: „A korszak sajátossága, hogy a szovjet hadsereg

jelenléte, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság főhatalma és nyomásgyakorló szerepe ellenére is *lehetőséget teremtett* a politikai intézményrendszer demokratizálására, a jogállam létrehozására és működtetésére.”

A polgári politikusok szerint a demokrácia megteremtésének legfontosabb politikai feltétele a többpárti parlamentáris rendszer létrehozása. Ehhez pedig szabad választások útján lehet eljutni. A szabad választásokat a jaltai nyilatkozat is pártolta, ezért a potsdami értekezlet után kedvezőnek látszó helyzetben a Kisgazdapárt javasolta a nemzetgyűlési választások kiírását. Ennek megfelelően 1945. szeptember 12-én beterjesztették az új választási törvényt, melyet nyugati elemzők is térségünk legdemokratikusabb választójogi törvényének minősítettek. A választások időpontját november 4-ében határozták meg. A kommunisták – abban a hiszemben, hogy a fővárosban nagy számban élő munkásság révén egy nagy helyi siker után a győzelem reményében indulhatnak az országos választásokon, azt javasolták, hogy először Budapesten tartsanak törvényhatósági (önkormányzati) választásokat. Sőt, hogy még bizonyosabbak legyenek a sikerben, azt is fölvetették, hogy a munkások lakta peremvárosokat is kapcsolják a választások idejére a fővároshoz. Nagy Ferencék ebbe is belementek. Időpontként október 7-ében egyeztek meg.

A kisgazdák választási kampányát Varga Béla vezette. Szeptember 2-án – miként a Kis Újság szeptember 4-i számában olvashatjuk – nagy beszédben fejtette ki pártja politikájának alapelveit:

„Legyen egyszer vége ebben az országban az erőszaknak, gyűlöletnek. Tanulja meg mindenki, hogy a népet embertelen eszközökkel nem lehet boldogítani. Kizárja magát a magyarság a népek együttműködéséből, ha a nemzetek társaságába a gyűlölet piszkos és sáros tógájában lép.

Hirdeti a párt mindenkinek a szellemi és erkölcsi élethez való jogát, valamint a tanítás és tanulás, a kultúrérté-

kek gyakorlásának korlátlan jogát. Harcol az emberi szabadságjogokért minden magyar számára, s követeli a sajtó és gyülekezés teljes szabadságát.

Követeli a párt a magántulajdonhoz való jogot, de csak addig, amíg a magántulajdon a magyarság szolgálatában áll. A magyar földet igenis a magyar parasztság birtokába kellett adni, és jaj annak – egyénnek vagy közületnek –, amely a magyar paraszt földtulajdonához nyúl.”

A választási harc igen éles volt, s a kommunisták bizonyosak voltak győzelmükben. Vas Zoltán, a főváros polgármestere magabiztosan jelentette ki: „A munkáspártok többséget kapnak.” A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt közös listán indult. Ezzel azonban csak a vezetők értettek egyet, a tagság nem. Köztudomású volt, hogy a szociáldemokrata munkások nem lelkesedtek a kommunistákkal való szoros együttműködésért.

Vas Zoltán jóslata és Rákosi reménysege azonban nem teljesült. A többség a polgári és demokratikus elveket valló Kisgazdapártnak jutott. Pontosan 50,54 százalék. A munkáspártok 42,7 százalékos eredményt értek el. Joggal mondta Csicsery-Rónay István kisgazda politikus, hogy „a főváros proletár többsége leszavazott a – kisgazdapártra”.

Rákosiék megzavarodtak, a reakció előretöréséről beszéltek, pedig csupán arról volt szó, hogy az emberek nem feledkeztek meg a szovjet hadsereg magatartásáról és a 19-es proletárdiktatúra emlékeiről. S megértették Varga Béla demokratikus üzenetét. A Nyugat is megértette, mert a törvényhatósági választások lefolyása és eredménye alapján elhatározta a két győztes demokratikus nagyhatalom, hogy még a békekötés előtt fölveszi Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatot. Ekkor a Szovjetunió, hogy megelőzze nyugati szövetségeseit, váratlanul bejelentette a diplomáciai viszony azonnali rendezését. Ez óriási sikernek számított, különösen, ha figyelembe vesszük Moszkva indokolását, mely szerint „Magyarország [ez a később utolsó

csatlósnak kikiáltott fasiszta ország] tevékeny részt vett Németország megsemmisítésében". Ez a nyilatkozat meggyezik Szent-Iványi Domokosnak, a Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetőjének álláspontjával, mely szerint hazánk a lengyel katonák tízezeinek Nyugatra segítségével már 1939-ben tevékenyen részt vett a hitleri birodalom elleni harcban. (Jegyezzük meg: akkor még a Szovjetunió Németország szövetséges társa volt a második világháború kirobbantásában.)

Budapest népe meglegedetten látta, hogy nem hiába élt polgári jogaival. Spontán tüntetéseken így summázta a választási eredmények legfontosabb következményét: „Nem lesz vörös Budapest!” Egy tüntetőcsoport a Pázmány Péter Tudományegyetem (ma: ELTE) mellett haladt el. Az egyik teremben a nagyhírű irodalomtörténész professzor, Horváth János tartott előadást. Amikor meghallotta a felvonulók hívását: „Gyertek le, gyertek le!”, félbeszakította előadását, s a következőket mondta a hallgatóknak: „Azt hiszem, fontosabb dolgok történtek, mint amiről én tudnék beszélni. Az előadást tehát mára befejezem, s Önökre bízom, mit tegyenek.”

Természetesen a baloldal sem maradt tétlen. Belvárosi demonstrációjukon a jövőt idézték meg, amikor ezt kiabálták: „Bursuj negyed, jaj lesz neked!” De nem maradtak a szavaknál. Vorosilov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke azt javasolta a pártoknak, hogy a társadalmi béke érdekében közös listán induljanak a november 4-ére kitűzött országgyűlési választásokon. A Budapesten abszolút győztes Kisgazdapártnak hosszas alkudozás után 47,5 százalékot ígért. Nagy Ferenc és vezetőtársai (Tildy Zoltán kivételével) nem értettek egyet az ajánlatl. Szerencsére maguk mögött érezhették a párt és a társa-

dalom, különösen a fiatal szakemberek támogatását, de a Nyugat is kinyilvánította véleményét, mely szerint a közös lista nem felel meg a jaltai határozatok előírásainak. Vorosilov még a polgárháborús fenyegetőzéstől és a nyílt pressziótól sem riadt vissza. Nagy Ferenc azonban olyan érvet talált, amit nem lehetett semmibe venni: kijelentette, hogy egy demokratikus pártban ilyen fontos kérdésben csak a nagyválasztmány dönthet.

Mivel a nagyválasztmány döntése nem volt kérdéses, a probléma megoldódott, a javaslatról többé nem beszéltek. A Kisgazdapárt kampányát Kovács Béla főtitkár irányította. Sikerült megértetnie a társadalommal, hogy mi a tét: a demokrácia. A szavazók 92,4 százaléka az urnákhoz járult, és 57 százalékot a Kisgazdapártnak adott. A két munkáspárt (most már a szociáldemokrata vezérek sem vállalták a közös listát) – kerekítve – 17–17 százalékos eredményt ért el, ami lényegesen kevesebb, mint a Budapesten szerzett szavazati arány. A Nemzeti Parasztpárt 5,46-ot, a Polgári Demokrata Párt 0,48-ot mondhatott magáénak. A Demokrata Néppárt, nagy politikai bölcsességről téve tanúbizonyságot, nem indult a választáson, viszont kapott néhány képviselői helyet a Kisgazdapárttól.

Nagy Ferenc a *Küzdelem a vasfüggöny mögött* című visszaemlékezéseiben így értékelte a győzelmet: „...nem a politikai sérelmek által felgyújtott szenvedélyek irányították a magyar népet a választásokon, hanem a tiszta elvek és az ország helyzetének józan megfontolása... A nép a demokrácia mellett döntött.”

De nemcsak a magyar demokraták tartották nagyra ezt a győzelmet. Két nappal a választások után a New York Timesban ezt lehetett olvasni: „A magyarok legyőzöten, háborús pusztítások után s orosz megszállás alatt mégis az első szabad választást rendezték a háború óta Délkelet-Európában. Ugyanakkor elegendő politikai érettséget tanúsítottak, s a döntő többséget egy pártnak ad-

ták... Ha a kisgazdákat hagyják, hogy politikájukat gyakorlatilag is megvalósítsák, Európának legnyugtalanabb vidékén a demokrácia fellegvárát fogják felépíteni, mely lelkesítheti mindazokat, akik a környező országokban a demokráciáért harcolnak.”

A nép politikai érettsége találkozott a rátermett vezetőkkel. Egy baráti beszélgetés alkalmával, még a harmincas években Jászi Oszkár megjósolta ezt a demokratikus átörést. Egyes barátai úgy gondolták, hogy e sorsdöntő politikai változást a polgári radikálisok, mások, hogy a marxista szocialisták fogják meghozni. Jászi azonban más véleményen volt:

„Sem gróf, sem városi intellektuel, sem zsidó nem hozhat igazi változást. Aki megadhatja a lökést az új felé, az egy paraszt- vagy zsellérfiú, aki most talán Makón vagy Békéscsabán játszik az utca porában.”

Ez a parasztfiú Nagy Ferenc volt, akit 1945 augusztusában választott elnökké a Kisgazdapárt nagyválasztmányára, de aki már a húszas évek végétől rendszeresen írt a Pesti Hírlapba, majd Bajcsy-Zsilinszky lapjába, az Előőrbe, aki tevékenyen részt vett az új kisgazdapárt megszervezésében, s annak főtitkáráként készítette elő pártját az 1945 utáni történelmi szerepre. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hiszen most csak az 1945–47-es időszakkal foglalkozunk, hogy később amerikai egyetemeken kedvelt előadója, sőt díszdoktora lett, elnökök megbecsült tanácsadója.) De felsorolni is lehetetlen azoknak a kisgazda (nagy részben paraszti vagy paraszti származású) politikusoknak a nevét, akik a 19. századi reformnemzedék tagjaihoz hasonlítható kvalitásokkal rendelkeztek. Csak néhány név: Kovács Béla, Varga Béla, Saláta Kálmán, Kiss Sándor, Auer Pál, Pfeiffer Zoltán, Hám Tibor, Vatai László stb., nem említve a még ma is élőket.

A választások után, november 14-én alakult meg Tildy Zoltán elnökletével a koalíciós kormány. Sokan ma is

megalkuvásnak tekintik, hogy egy ekkora választási győzelem után a kisgazdák belementek a kommunistákkal való közös kormányzásba. Elfelejtik, hogy hazánk a békeszerződés aláírásáig korlátozott szuverenitású ország volt, melynek figyelembe kellett vennie a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szempontjait. S a SZEB-nek az elnöke történetesen a győztes kommunista világhatalom képviselője volt. De a nyugati szövetségesek sem ellenezték a koalíciót, hiszen az általuk fölszabadított országok kormányainak (például Francia- és Olaszországban) is voltak kommunista tagjai. Pedig azokban az országokban egy szovjet megszálló katona sem állomásozott.

Természetesen nem volt könnyű a kommunistákkal együtt kormányozni. A kisgazdák azonban ezt a nehéz feladatot is eredményesen oldották meg, ha nem is teljes sikerrel. Ehhez azonban átgondolt politikai koncepcióra és ügyes taktikára volt szükség. A Kisgazdapárt elgondolásait Nagy Ferenc „Magyarország közeli fejlődésének három fázisa” címen fogalmazta meg. Első feladatként a szabad választásokat jelölte meg, hogy a magyar nép hitet tehessen a többpárti parlamentáris demokrácia mellett. A második fázis feladata a békekötés, hogy „Magyarország fegyverszünet alatt álló ellenséges országból békeszerződéssel biztosított szabad és független országgá” váljék. A harmadik fázisban megtörténik a ratifikáció, és bekövetkezik a megszálló csapatok távozása. Igen jellemzőek Nagy Ferenc ezzel kapcsolatos gondolatai: „Ezután következik el az ideje annak, hogy nem erőszakkal, nem a bosszúállás érzésével, hanem a békés megoldás eszközeivel fokozatosan az alkotmányos konszolidáció útjára térünk. Addig is, sőt azután is, mindent el kell követni, hogy a Szovjettel való jó viszonyunk fenntartható legyen anélkül, hogy ennek a jó viszonynak az ápolása akadályozna bennünket a többi nagyhatalmakkal való baráti kapcsolatok kiépítésében és ápolásában.”

Nagy Ferenc azonban nem csupán a hazai feladatokat és lehetőségeket látta világosan. 1945-ben így fejtette ki távlatos nézeteit Vatai Lászlónak, képviselőtársának: „Természetesen nem csak Magyarországról van szó, most az egész világ átrendeződése esedékes. ... A vezető gondolat csak a népek függetlensége és a kölcsönös szabadságtisztelet lehet.” De tisztában volt azzal, hogy mi a legfőbb akadály a népek szabadságának: „Látom, hogy a [kommunisták] ideológiája a legreakciósabb eszme, diktatúrájával börtönbe akarja zárni az embert, az anyag és a jogtalanság börtönébe, ahol a marxista párt a börtönőr.”

Ez a reális látás határozta meg a kizsákmányoltakat tevékenységet. Kiváló taktikai és politikai érzékről tettek a kizsákmányoltak tanúbizonyságot, amikor a baloldal 1945 végén fölvetette az államforma kérdését. E tekintetben a legnagyobb párt igazán nem volt egységes. Eredeti programjuk szerint (1930) szabad királyválasztók* voltak, de legitimisták és köztársaságpártiak is akadtak soraikban. A kommunisták éppen ezt akarták kihasználni: megbontani a párt egységét. S ekkor a köztársaság ellenzői, élükön a legitimista Varga Bélával, megértették, hogy nem használna a kialakulóban lévő magyar demokráciának, ha a pártbeli vita pártközi vitává alakulna. Megértették, hogy Magyarország nemzetközi megítélése szempontjából is hasznos lenne az államforma kérdésének rendezése. Ezzel a Kizsákmányoltakat magához ragadta a kezdeményezést, s így a köztársasági államforma bevezetéséről rendelkező 1946. évi I. tc. preambulumaiba bekerültek az Atlanti Chartában szereplő emberi jogok:

„A köztársaság polgárai részére [a törvény] biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést.

* Szabad királyválasztó: elfogadják a királyságot, de felkért és megválasztott személlyel, nem örökletes alapon.

Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, a jog az elnyomástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.”

E törvény elfogadása 1946. január végén a Kisgazdapárt és a demokrácia óriási győzelme volt. Az emberi jogok törvénybe foglalása eleve törvénytelennek ítélte a kommunisták későbbi hatalmi visszaéléseit. Nem véletlen tehát, hogy az 56-os forradalmárok ezeket az emberi jogokat követelték, s az 1989–90-es rendszerváltozás egyik első jele a köztársasági államforma visszaállítása volt.

A kommunisták azonban nem tudták elviselni a kisgazdák politikai fölényét. Nem sokkal a köztársaság kikiáltása után, márciusban a Kommunista Pártból, a Szociáldemokrata Pártból és a Parasztpártból megalakították a Baloldali Blokkot, mely biztosította a baloldal egységes felépését. A Blokknak természetesen a kommunisták voltak az irányítói. Mindent elkövettek a Kisgazdapárt gyengítésére. Állandó nyomást gyakoroltak, hogy a Kisgazdapárt szabaduljon meg „reakciós” képviselőiktől és fosszák meg őket mandátumuktól, s ezek elfogadása érdekében igénybe vették a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnökének a segítségét is. Nagy Ferencék belátták, hogy a kommunisták csak az erő nyelvét értik. Ezért 1946 nyarán egy sor tömeggyűlést rendeztek a vidéki városokban, majd szeptember 7. és 9. között országos parasztnapokat tartottak Budapesten. A Hősök terén szeptember 8-án 400–500 ezren vettek részt a nagygyűlésen.

Az itt elfogadott határozat kimondotta: „Kinyilatkoztatjuk, hogy szemben állunk mindazokkal, akik itt a régi világot akarják visszaállítani, de azokkal is, akik a demokrá-

ciát osztályok, pártok vagy egyéb érdekcsoportok kedvéért meg akarják hamisítani.” Rákosiék megijedtek a félmillió kiscgazdától, hiszen ők még erőszakkal sem tudtak összegyűjteni ennyi embert. Éles sajtópolémiába kezdtek. Ezekre a támadásokra sorra jelentek meg a kiscgazda válaszok, melyek határozottan kinyilvánították a legnagyobb kormánypárt együttműködési szándékát, de azt is hangsúlyozva, hogy ennek „csak a polgári demokrácia lehet az alapja” (Hám Tibor). Kovács Béla pedig félreérthetetlenül kifejtette egyes kommunista vezetők ama szándékára utalva, hogy a kiscgazdákat a politikai életből kiiktassák: „nélkülünk csak kisebbségi diktatúrát tudnának csinálni”. Ehhez azonban a kommunistáknak nem volt erejük. A Szovjetunió pedig egyelőre nem járult hozzá a demokratikus játékszabályok nyílt felrúgásához. Horváth Márton vezető kommunista politikus még december 19-én is ilyeneket mondott a kommunista frakcióülésen: „Egyik oldalon a jobboldal tömegbefolyása, a másik oldalon a külpolitikai helyzet is akadályozza, hogy egy csapásra változtassunk a helyzeten. A Szovjetunió az a politikája, hogy rendet és békét akar az általa megszállt országokban. Ezen a politikán sem a mi szempontunkból, sem a világdemokrácia, sem a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából nem érdekünk változtatni.”

1946 végén ezek szerint is eredményesnek látszott a kiscgazdák demokráciaépítő politikája, s a Kommunista Pártban is az a vélemény uralkodott, hogy politikai eszközökkel kell meghódítani a hatalmat. Ezt a helyzetet így értékelte Vida István történész, a kor kiváló ismerője a *Koalíció és pártharcok. 1944–1948* című, még a Kádár-korszakban (1986) megjelent művében: „1946 végére a magyar politikai életben – sakkjátékból átvett kifejezéssel élve – ’patt’-helyzet alakult ki, ... a munkáspárti baloldal a kiscgazdapárt ellenállása miatt előre, a szocializmus felé nem léphetett.” Vagyis a Kiscgazdapárt meg tudta akadályozni a jaltai nyilatkozat és a korábbi szovjet hivatalos ígéretnek megsérté-

sét. S ha figyelembe vesszük, hogy 1944 végén, 1945 elején a kiszagdák milyen hátrányos helyzetben kapcsolódtak be a politikai életbe, akkor ezt még sikernek is tekinthetjük.

Mint Kertész István említi a *Proceedings of the American Philosophical Society* 1954. október 5. számában kifejtette Raymond J. Sontag diplomáciatörténész, hogy az Egyesült Államok 1944–45-ben olyan erőfölényben volt, ami páratlan az amerikai történelemben. Ugyanebben az időszakban „születtek meg azok a döntések [például az amerikai csapatok nagymértékű kivonása Európából], amelyek országunkat és a szabad világot a napjainkig fennálló halálos veszedelembé sodorták”. Majd így folytatta: „A szovjet rosszhiszeműség és a szovjet ambíciók ellenére s külügyminiszter-helyettesünk [Joseph Grew] és moszkvai nagykövetségünk [Averell Harriman] figyelmeztetései ellenére elhagytuk erőpozíciónkat.” Tehát a csapatkivonással megváltoztak az európai erőviszonyok, s ezt a szovjet vezetők észrevették, és – sajnos – ki is használták. Ennek volt magyar szempontból tragikus következménye, hogy 1947 elején nyíltan beavatkoztak a magyar belügyekbe, ami a magyar demokrácia végét jelentette.

Nyilvánvaló moszkvai hozzájárulással, a kommunista vezetéssel működő rendőrség előkészítette az úgynevezett „köztársaság-ellenes összeszkövés” vádját tartalmazó pert, mely az első nagy koncepciós igazságszolgáltatási eljárás volt. A kiszagda vezetők eleinte nem értékelték megfelelően súlyosnak az egész akciót, de amikor tudomásukra jutott, hogy a vallomásokat erőszak alkalmazásával kényszerítik ki a vádlottakból, s amikor a kommunista belügyminiszter a kiszagdapárt főtitkára, Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztését követelte, rádöbrentek a helyzet súlyosságára. Ekkor következett be a demokratikus parlament legfényesebb napja: a kiszagda képviselők szembefordultak a kommunista belügyminiszterrel és a mögötte álló Szovjetunióval, s megtagadták képviselőtársuk ki-

adását. A magyar képviselők gerinces helytállása arra kényszerítette Moszkvát, hogy nyíltan beavatkozzék a magyar belügyekbe, s 1947. február 25-én szovjet katonák elhurcolják a Kisgazdapárt főtitkárát.

A Nyugat – éppen Jaltára hivatkozva – hiába tiltakozott, a szovjet vezetők tudták, hogy nincs katonai erő e tiltakozások mögött. Folytatták a kiszorítósdit. Először a Kisgazdapárt másik két vezetőjét, Nagy Ferenc miniszterelnököt és Varga Béla házelnököt emigrációba kényszerítették, majd július 23-án kommunista nyomásra a megfélemlített és megtizedelt parlament módosította az 1945-ös demokratikus választási törvényt, s július 25-én feloszlatták a nemzetgyűlést. A választást augusztus 31-ére írták ki.

Ez volt a címben szereplő harmadik választás Magyarországon. Ez már nem nevezhető demokratikusnak, hiszen az új választási törvény alapján 1 millió 600 ezer polgárt zártak ki a választásra jogosultak sorából, köztük 262 ezer úgynevezett „jobboldali” szociáldemokratát és neves, vezető közéleti személyiségeket, mint „reakciós elemeket”; Sulyok Dezső Szabadságpártját önfeloszlatásra, Balogh István volt kisgazda képviselőt pedig új párt alapítására kényszerítették (a polgári oldal erőinek gyengítése és szétaprózódása érdekében); a leendő ellenzék két legerősebb pártját, Barankovits István Demokrata Néppártját és Pfeiffer Zoltán Magyar Függetlenségi Pártját az erőszak minden eszközével akadályozták kampányukban; s a többszöri szavazást lehetővé tevő „kékcédulákkal” 100–120 ezer pluszszavazathoz juttatták a kommunistákat.

A szemérmetlenül nagy arányú csalások ellen még a szociáldemokraták, sőt Dobi Istvánék, a behódolt kisgazdavezetők is tiltakoztak, de a szovjet katonai hatóság „meggyőző” rábeszélésére visszavonultak. Aki tiltakozását nem vonta vissza, az úgy járt, mint Karig Sára szociáldemokrata választási biztos, aki másnap már útban volt Szibéria felé. Csak 1954-ben térhetett haza a vorkutai lágerből.

Végül – szovjet nyomásra – a választásokat „törvényesnek” minősítették, de a Kommunista Párt így sem ért el jelentős sikert. 1945-ös eredményüket a kizárások ellenére csupán 5 százalékkal sikerült növelniük. Így lettek a legnagyobb párt 23 százalékos eredménnyel. Uralkodó helyzetüket aztán törvénysértések útján szilárdították meg. Csak egy példa:

A Szovjetunió vezetőihez írt levelében Rákosi az ellenzék erejére panaszkodik, de jelenti, hogy készülnek annak megtörésére. Majd ezzel a mondattal fejezi be levelét: „Természetesen látjuk azt is, hogy nem ragaszkodhatunk túlságosan a formális demokrácia szabályaihoz.” Valóban nem ragaszkodtak. Az Országos Nemzeti Bizottság kommunista titkára átadta az ÁVÓ-nak a Magyar Függetlenségi Párt (MFP) ajánlási íveit, az ávosok felkeresték az aláírókat, s arra kényszerítették őket, hogy jelentsék ki: nem az ő aláírásuk szerepel az íveken. Ezután bejelentették, hogy az ajánlások hamisak, az MFP-re leadott 670 547 szavazat érvénytelen, s 49 ellenzéki képviselő elvesztette mandátumát. A demokratikus szakasz és a proletárdiktatúra kiépítésének időszaka közötti különbséget jól illusztrálja, hogy az 1945-ben megválasztott nemzetgyűlés tagjainak a száma (420) egy haláleset miatti csökkenéstől eltekintve – az állítólag sikeres „számlámtaktika” ellenére – a ciklus végén is változatlanul megvolt. Az 1947. augusztus 31-én megválasztott 411 képviselő száma (a további mandátum-megsemmisítések következtében) 1949 áprilisára 249-re csökkent.

De bármilyen „sikereket” értek is el a kommunisták a február 25-i beavatkozás óta a demokrácia felszámolásában, jelesül az augusztus 31-i választásokon, helyzetüket sokáig nem érezték biztosnak. 1947 szeptemberében a Kominform lengyelországi alakuló ülésén Révai József – Zsdanov a Sztalin számára írt jelentés szerint – kénytelen volt kijelenteni: „Még nem eldöntött kérdés, hogy Magyar-

országban népi vagy polgári demokrácia lesz, csatlakozik az új demokráciákhoz vagy az angol-amerikai imperializmus támasza lesz.” Sajnos tévedett!

A manipulált választásnak és a rákövetkező fondorlatos hamisításoknak és erőszakos hatalomkoncentrációnak komoly szerepe volt abban, hogy Truman 1947 tavaszán szembefordult szovjet szövetségeseivel és megkezdődött a hidegháború.

Három választás Magyarországon. Az első kettő minden bizonnyal olyan, amire büszkék lehetünk (lehetnénk), de a harmadik miatt sem kell szégyenkeznünk. Sőt! Megkockáztatom azt az állítást, hogy ez – figyelembe véve a körülményeket, a kommunista diktatúra egyre fokozódó érvényesülését – még nagyobb elismerést érdemel. Egyet kell értenünk James McCargar amerikai diplomatával, aki így értékelte a 47-es választási eredményeket: „Vereséget szenvedtünk, de tisztos vereség volt, melynek keserűségét enyhítette több millió magyar állampolgár bátorsága és becsületessége.” Mi mégis csak a negatívumokat (kékcédula, nyílt erőszak stb.) emlegetjük a harmadik választással kapcsolatban. Pedig a magyar népet nem tisztességes politikai küzdelemben győzték le, a magyar demokráciát nem a Magyar Kommunista Párt, hanem egy világhatalom, a Szovjetunió tiporta el.

Vajon mikor kerül a magyar társadalom tudatában megfelelő helyre ez a három választás, s mikor becsüljük meg múltunk pozitívumait legalább annyira, mint egy külföldi újságíró vagy egy amerikai diplomata?

TÖRÖK BÁLINT

u Kotek, Joel

u Rigoulot, Pierre

elm. A TÁBOROK ÉVSZÁZADA

A francia szerzőpáros (Joel Kotek – Pierre Rigoulot: Le siècle des camps, Éditions Jean-Claude Lattes, 2000.) nagyszabású történeti munkáját 2005 végén jelenteti meg a Nagyvilág Könyvkiadó. A sztálini Románia táborairól szóló rész megírását sokban segítette a bukaresti Totalitarianizmust Tanulmányozó Nemzeti Intézet, és az intézet tudományos titkára, Octavian Roske.

Ez a fejezet különösen azért érdemes a magyar olvasók figyelmére, mert az 1945 és 1964 közötti korszak romániai táborairól eddig keveset tudtunk, holott azokban a románokkal és más nemzetiségekkel együtt sok erdélyi magyar is raboskodott, és lelte halálát.

Táborok a sztálini Romániában

1954-ben Gheorghe Popescu tábornok, a levéltári dokumentumok felelőse parancsot adott 17 000 deportált anyagait tartalmazó dosszié megsemmisítésére. Hasonló hangulatban lehetett Iordache Breanu alezredes is, aki a Securitate, Ceaușescu titkosrendőrsége parancsára megsemmisítette az 1949 és 1964 között végrehajtott tisztogatások jó részét, és ezt el is ismerte 1967-ben. És csak két példa a sok közül. A bukaresti rezsim mindig ügyelt arra, hogy eltüntesse a bizonyítékokat és a vallomásokat, és gondosan összekuszálja a nyomokat, s ezzel megnehezítse a jövőendő történészeinek dolgát. A román gulág kutatását még bonyolultabbá válik attól a ténytól, hogy sok férfit és nőt zár-

tak táborokba egyszerű adminisztratív döntés alapján, s gyakran nincs semmiféle hivatalos dokumentum a letartóztatásukról, majd a deportálásukról.

Ezeket a nehézségeket összehangolt politika idézte elő (a bizonyító iratok szándékos megsemmisítése), de ehhez más körülmény is járult, mely a román állam, és az elnyomó apparátus diszfunkcionális működéséből fakadt. Sok dokumentum azért tűnt el, mert megrongálódott, illetve amiatt semmisült meg, hogy nem tartották karban, vagy rosszul raktározták.

Valószínű, hogy a szovjet levéltárak tanulságosan egészítik majd ki a romániai kutatások eredményeit – ez már csak azért is várható, mert az ötvenes években a román titkosszolgálat közvetlenül alá volt rendelve az NKDV-nek.

A romániai táborok története négy jól elkülöníthető korszakra osztható.

Az első 1945-től 1947-ig terjedt, melyet előkészítő korszaknak nevezhetünk. A deportálások lényegében a német származású román lakosságot érintették, továbbá Ion Antonescu fasiszta kormányának tisztviselőit, és általánosabb értelemben mindazokat, akik helyeselték a Szovjetunió elleni háborút.

Az elnyomás 1948 és 1953 között érte el a csúcspontját, abban a korszakban, amikor a kommunisták, akik magukhoz ragadták a hatalom minden fogantyúját, teljhatalmú gazdaként uralkodtak az ország felett. 1948. augusztus 30-án létrehozták a Securitatét. Egy évvel később a rendőrséget átalakították és Milícia parancsnoksága alá helyezték.

A Securitate csapatait – melyeket 1949 februárjában szerveztek meg és szereltek fel – lényegében a még aktív antikommunista ellenállókkal szemben és a parasztfelkelések elnyomására vetették be. Ebből a kifejezett célból speciális fogva tartási helyeket jelöltek ki. Egy rendkívül szigorú, új büntető törvénykönyvet is bevezettek. A „nemzetárulás” ettől kezdve halállal volt büntethető. Nemzet-

áruláson a 16/1949-es törvény a következőket értette: államtitkok nyilvánosságra hozatala vagy megszerzése egy idegen hatalom számára, összeküvés a belső vagy külső biztonság ellen, terrorista tevékenység, melyet egyénileg vagy csoportosan követnek el.

Az elnyomó apparátus cselekvési szabadsága széles volt és semmi sem korlátozta. Az egész román politikai életet célba vette, bizonyos, a régi gárdához tartozó kommunisztáktól kezdve – akiktől meg akartak szabadulni – a Vasgárda egykori tagjaiig. Nagyszabású program. A kollektivizálás elleni felkelések és az antikommunista ellenállás továbbra is szolgált letartóztatandókkal.

Tekintettel arra, hogy a katonai bíróságok képtelenek minden tervbe vett per lefolytatására, a Securitate abszolút hatalmat kapott. Így jött létre az (adminisztratív) internálási rendszer a munkatáborokba, és alakítottak ki új fogdákat.

1954-től 1957-ig viszonylagos nyugalom uralkodott. Az adminisztratív internálást eltörölték. 1955 szeptemberében a 421. sz. rendeletet alkalmazva amnesztiát adtak a háborús bűnökért letartóztatott és több mint tíz évre ítélt foglyoknak. Részesültek ebben a kegyelemben *„mindazok, akik építkezéseken, bányákban, üzemekben, gazdaságokban, technikai intézetekben dolgoztak, s vonatkozott azokra is, akik bizonyos folyamatossággal a közösségnek hasznos tevékenységet folytattak.”* A kegyelmi javaslatokat különleges bizottságok fogalmazták meg, népi bíróságoknak kellett jóváhagyniuk.

1958 és 1962 között visszatér a tébolyult elnyomás. A gépezet újra megvadul. Tömegesek voltak a letartóztatások, melyeket vádemelések, deportálások vagy kivégzések követtek.

1963-tól a politikai foglyokat folyamatosan elengedték, a munkatáborokat megszüntették.

Az 1964. áprilisi és júliusi amnesztiarendeleettel 10 014 politikai fogoly nyerte vissza a szabadságát. Kis cso-

portokban engedték el őket, pontos és szabályos időközönként, ami lehetővé tette, hogy a Securitate kiépítse a lehető leghatékonyabb rendszert a megfigyelésükre. Ahogy ez a kommunista államokban gyakori volt, a foglyoknak a börtönt elhagyva dokumentumot kellett aláírniuk, melyben kötelezték magukat arra, hogy sohasem számolnak be arról, amit láttak vagy hallottak a fogva tartásuk alatt.

A börtönök

Abból a célból, hogy berendezze saját büntető- és végrehajtási rendszerét, a kommunista rezsim előnyben részesítette a háború előtti Romániától öröklött létesítményeket: Galati, Craiova, Vlahita, Ialimota, Jilava, Aiud, Sighet, Gherla börtönei teljes gőzzel működtek. 1948-tól kezdve a fogva tartási körülmények érezhetően romlottak. Ettől kezdve a szovjet modellt követték, elszigeteléssel, veréssel, gyenge étellelmezéssel és az internált „osztályellenségre” gyakorolt folyamatos nyomással.

Románia példája megerősíti, hogy a legszörnyűbb dolgok nem szükségszerűen a táborokban történtek. Ha nem például egy olyan börtönben, mint amilyen Pitesti-ben volt, 110 kilométerre Bukaresttől, ahol arra kötelezték az embereket, hogy négykézláb egyenek, mint az állatok, lenyeljék a székletüket, a végsőkig kínozták őket.¹ Turcnu, egy 1948-ban letartóztatott kommunista a börtönben csatlakozott a „*Kommunista meggyőződésű foglyok szervezetéhez*” (ODCC). Miután a szervezet vezetője lett, felkeltette a Securitate érdeklődését az „átnevelési szervezet” iránt, melyben a tagok szövegeket tanulmányoztak, de fizikai és lelki kínzást is el kellett szenvedniük. A foglyokkal tárgyként bánnak, hogy engedelmes és formálható anyaggá váljanak a speciális szolgálatok ügynökeinek kezében. Hűségét azzal bizonyíthatta, hogy feljelentette rabtársait, és

szükség esetén saját kezével kínozza meg őket. Egy munkájában, melyet a pitești egyetemisták átnevelő központnak szentelt, leírja az áldozatok új kategóriáját, az áldozathóhéret.²

A munkatáborok

A tömeges internálás második módja a munkatáborokban zajlott. Ezeket, ahogy már említettük, azért létesítették, mert az új hatalom képtelen volt alkalmazni a méretre szabott megtorlás törvényeit.

A tábor előnye a börtönnel szemben, hogy lehetőség nyílik olyan „bűnösök” fogadására, akiknek az ügyét nem vizsgálták ki alaposan, tehát nem volt tisztességes és szabályos perük – és fellebbezni se tudtak. Elég volt a belügyminisztérium egyszerű döntése, és máris meg lehetett szabadulni a hatalom valóságos, potenciális vagy képzeletbeli ellenségeitől, úgy, hogy munkatáborba küldték őket.

Új fogva tartási helyek létesítését indokolta továbbá a munkaerőhiány, melyet a kollektív gazdaságok és különböző építkezések jeleztek – ezeket szintén a belügy felügyelte. Ilyen volt például a Duna–Fekete-tenger csatorna építése, melyben emberek ezreit dolgoztatták, akaratuk ellenére. A táborok többsége Dodrudzsában épült: Bac, Capul Midia, Cernavoda, Gales, Gradina, Grindu, 4 km, 31 km, Luciu, Medgidia, Ovidiu, Peninsula, Periprava, Piatra, Poarta Alba Saivane, Saligny, Salcia, Stanca, Stoenesti. De találunk néhányat más körzetekben is: Bicz, Itani, Tatarca közülük a legismertebbek.

A román koncentrációs rendszer szervezői Teohari Georgescu belügyminiszter és Stélian Niculesu igazságügy-miniszter volt. Munkájukban a 6/1950. sz. rendeletre támaszkodtak, mely megállapítja, hogy mindazokat munkatáborba küldhetik, akik „veszélybe sodorják, vagy megkísér-

lik veszélybe sodorni a népi rendszert, akik ellenállnak, vagy megpróbálnak ellenállni a szocializmus építésének a Román Népköztársaságban, ugyanúgy, mint akik becsmérlik a Kormányt és intézményeit, függetlenül attól, hogy tettüket bűncselekménynek minősítették-e vagy sem". A miniszterek a rendelet függelékében pontosítják, hogy a büntetésüket letöltő foglyokat, ha átnevelésük nem volt elég alapos, a börtönből közvetlenül a munkatáborba szállíthatják.³

Le lehetett tartóztatni a rémhírterjesztőket, a nyugati rádiók propagandájának hallgatóit és terjesztőit, azokat, akik megsértik a Pártot, a kormányt, a Szovjetuniót, annak és a többi népi demokrácia vezetését, azokat, akik baráti kapcsolatot létesítenek a nyugati követségek személyzetével, vagy akik külföldi könyvtárakat látogatnak, a régi rendszer reakciós elemeit, egyházi személyeket, vagy azokat, akik levelezésükben tendenciózus információkat továbbítanak a népi rendszerről stb.

Deportálni lehetett a felszabadulás előtti politikai pártok aktivistáit és tagjait, a régi rendszer rendőreit és ügynökeit, az illegális határátlépőket, a „kulákokat”, a múltban elítélt spekulánsokat, 1944-ben elmenekült politikai ellenfelek rokonait, az ortodox és a görög katolikus papokat, a cionista szervezetek tagjait, az államellenes bűncselekményekért elítélteket, és azokat, akik kiszabadulásukkor méltatlanok a bizalomra, a több mint háromszor visszaeső közbűntényeseket, a kizsákmányoló osztály volt tagjait.

Általános szabály volt, hogy a deportálások áldozatait nem tájékoztatták a letartóztatásukat előidéző okokról, melyek mindig elég homályosak voltak.

1953 után egy mintegy 22 000 esetre kiterjedő vizsgálat szerint csak 1600 deportáltat vádoltak egy pontosan meghatározott „bűnnel”.

A vizsgálati időszak végén, 1956 februárjában, alig 500 embert állítottak bíróság elé. A többiek esetében túlgyengék voltak a bizonyítékok.

A vádlottak ügyét gyakran már előzőleg vizsgálta az igazságszolgáltatás, de a keletkezett iratokat, bármilyen félrevezetőek voltak is, nem vették tekintetbe. A letartóztatás teljesen önkényes lehetett, ahogy ezt Bédicu tartalékos tábornok feltárta 1968. március 18-i nyilatkozatában: *„A foglyok letartóztatása összefüggött a munkaerő iránti igénnyel, mely például a Duna–Fekete-tenger csatorna építése során merült fel. Ha 5000 emberre volt szükség a csatornához, Hossu elvtárs, a csatorna vezérigazgatója telefonált Teohari (Georgescu) elvtársnak, az meg Dulgheru tábornoknak, a nyomozóbizottság (a Securitate) vezetőjének, aki kijelölte a feladatokat, meghatározta, hogy hány foglyot kell küldeni az egyes körzetekbe. Ezt jól tudom, mert a rahovai tábort előzőleg értesítették, hogy küldjenek rabszállító kocsikat a pályaudvarra, hogy várják az Y körzetből érkező X vonatot. Tehát a letartóztatásokat a csatorna szükségletei határozták meg, és nem az, hogy a rendszerrel szemben ellenséges elemek bűnösök voltak-e, vagy sem. Az 1951 nyarán 3–500 fiatal diákot és diáklányt hoztak Rahovába. Azzal vádolták őket, hogy külföldi – francia és angol – könyvtárakat látogattak, ahol a tanulmányaikhoz kerestek kézikönyveket. Feltételezték, hogy a könyvtárak kémközpontok, és minden diák kém, aki látogatja őket, sőt, akár csak álldogál a kapujuk előtt és nézegeti! (.....) Többször jelentettem erről Pintile elvtársnak, miniszterhelyettesnek, több vonatkozásban is, mint például: behoztak olyanokat is, akik valójában csak a gyanúsak közé keveredtek, illetve olyanokat is, akiknek csak a neve hasonlított valaki máséra. Minden alkalommal azt mondta, hogy ez nem a mi ügyünk, és nem kell beleütnünk az orrunkat.⁴”*

De nem csak a táborba való beszállítás zajlott az önkény jegyében. Az elküldés is! A foglyok nem kaptak semmiféle dokumentumot arról, hogy mikor szabadultak. Ha valakinek a magatartását úgy ítélték meg, hogy „nem alkalmazkodó”, ténylegesen háromévi munkatáborral is meghosszabbíthatták a büntetését anélkül, hogy értesült volna róla.

A Duna–Fekete-tenger csatorna

Amikor a Duna–Fekete-tenger csatornát – melyet 1949. május 25-én vettek tervbe a politikai bizottság javaslatára – elkezdtek építeni, ehhez kapcsolódóan számos munkatáborot létesítettek. 1950 márciusától a terv legfőbb irányítását a minisztertanácsra bízta. Ma mindig megkérdezzük, mi volt a csatorna haszna, és milyen célokra törekedtek vele: ellenőrizni akarták a Duna deltáját, vagy vasércet és szenet akartak szállítani a Fekete-tenger–Duna–Odera–Rajna útvonalon egy keleti Ruhr-vidékre? Hajózási útvonalat akartak biztosítani a szovjetek a Felső-Dunára egy új fegyveres konfliktus esetére? Vagy csak egyszerűen meg akarták semmisíteni a „burzsoáziát” azzal, hogy e keretben kényszermunkára fogják? A kérdést hivatalosan még most sem érintették.⁵ Mindenki állítja, hogy a koncentrációs táborok foglyainak tömege vett részt az építkezésben. Pontosan mennyien? Talán 40 000-en – ahogy ezt Ghita Ionescu és Dennis Deletant állítja –, akikhez még hozzá kell számítanunk mintegy 20 000 „önkéntest”.⁶

Ion Carja szerint, aki leírta emlékeit itteni fogolyéletről, három „köztörvényes” esett egy „politikaira”, ez volt az arány.⁷ Itt is, ahogy a gulagokon és a koncentrációs táborokban, a „pingvinek” (köztörvényes foglyok) megkeserítették a „fácánok” (politikai foglyok) életét. Ez a terminológia szerepel Constantin Cesianu *Sauvé de l'Enfer* (A pokolból menekültem) című visszaemlékezésében.⁸

Minthogy a munkafeltételek keservesek voltak, az élelem pedig kegyetlenül hiányzott, szívesen beszélnek a Duna–Fekete-tenger csatornáról mint a *halál csatornájáról*. Bizonyos értelemben ezt a tényt hivatalosan is elismerték, ugyanis 1953-ban nagy propagandaplakát tette közhírré: „A Duna–Fekete-tenger csatorna a román burzsoázia sírja!”

A becslések eltérnek, mekkora volt a halandóság. Egyesek csak a fantáziájukból merítenek. A felröppentett

számok 6000-tól 200 000 halottig terjednek – ez a becslés szerepel a *Nouvelle Alternative* című kiadványban.⁹

Balesetek, alultápláltság, betegségek (bélgyulladás, disztrófia, tüdőbaj) pusztítottak. Olyan nagy szükség volt emberekre, hogy idősöket és beteget is munkára köteleztek. Megannyi több-kevesebb haladékot kapott halálraítélt.

A munka szervezete

A foglyokat hatvan–száz fős csoportokba szervezték, egy-egy munkavezető parancsnoksága alatt. A *normarendszert* alkalmazták: az élelmet csak akkor kapták meg a foglyok, ha teljesítették, vagy túlteljesítették a kvótát. A koncentrációs táborok foglyainak, akik valamivel több, mint tizenkét órát dolgoztak naponta, a norma kétszer akkora volt, mint a „civiléké”. A pihenési időszakok annál rövidebbek voltak, minél messzebb esett a tábor a munkahelytől (voltak kiknek két órát kellett gyalogolniuk, hogy egyik pontról elérjenek a másikra). Egyes esetekben a foglyok éjjel is dolgoztak, este héttől reggel hét óráig.

Jordan Raitaru volt csatornaépítő fogoly állítja: 1950-ben a napi norma tíz köbméter föld volt. Kézzel termelték ki, ásókkal, melyek kettőtől tizenöt kilóig terjedő tömeget emeltek. És nem kaptak élelmet, ha nem teljesítették a normát.

A vád Gheorge Bégu ellen „*fasiszta és reakciós-burzsoá szervezetekben való részvétel formájában megvalósult nemzetárulás*” volt, s ezért a 209. paragrafus b) cikkelye alapján huszonöt évi kényszermunkára ítélték. Visszaemlékezésében leírja, hogy az éhség a reménytelenségbe taszította: „*Éjjel evésről álmodtam, nappal meg minden beszélgetés az élelem és a pompás étkezések körül forgott.*” *Témoignages des Ténébrés* (Vallomás a sötétségből) című művében lehangoló világot ír le, ahol kiéhezett és megalázott foglyok alszanak

a deszkákon, fejük alatt csajka, és a disznók táplálékát lopkodják. Ilyen körülmények között megbocsátható, hogy Begu cikket írt a tábor lapjába, hogy élelmezési pótlékot kapjon. Ezekben hangsúlyozta a foglyokra kényszerített ideológia fontosságát, és az átnevelés jelenségét vizsgálta. A csatornaépítő brigádokról mozgósító dalok is szóltak.¹⁰

Doiru Novacovici a csatorna környékén épült régebbi táborok lakója volt. Ezt megelőzően megismerte a pitești börtön szigorát, ahol 1949 decemberétől 1950 augusztusáig tartották fogva. 1950-ben tízévi kényszermunkára ítélték, és a Luciu-Giurgeni táborba küldték¹¹, mely egyszerű, szögesdrót kerítéssel és őrtornyokkal körülvett barakkokból állt.

Klasszikus módon a Luciu-Giurgeniben dolgozó munkacsapatokat „brigáddá” alakították. Tagjai délben levest és hideg kukoricakását kaptak. Ugyanez volt az étrend este is. Novacovici „mezőgazdasági munkás” volt: befogták rizsföldet gyomlálni, kukoricát aratni, cukorrépát szedni. Reggel hat órától este hatig dolgozott (fél óra déli ebédszünettel). A vasárnapja „szabad” volt. Ha teljesítette a normát, engedélyezték a postát. A könyvtár látogatását szintén. Ellenkező esetben kétheti fogdát kapott – a börtön egy uszály rakterében volt.

Novacovici említ egy másik ismert tábort, Peripravát, mely a Duna torkolatában helyezkedett el. Itt nádat vág-
tak. Az éhség, a hideg és verések folyamatosan és szabályosan zuhogtak a foglyokra. Ha hinni lehet neki, naponta két-három fogoly halt meg. Hivatkozik továbbá a Gradina táborra, ahol nem kevesebb, mint 6000 rabot zsúfoltak össze.¹² E tábor tipikus betegségei között megemlíti a leptospirosist, egy, a patkányok által terjesztett betegséget, mely a lábak megbénulását idézte elő. Betegségek terén azonban Stoienești tartotta a rekordot. Az életkörülmények itt olyanok voltak – döngölt föld padló a barakkokban, tömérdek patkány stb. –, hogy a legkülönbözőbb fertő-

zések fejlődtek ki és burjánoztak, mint a közönséges és a kiütéses tifusz. Az egyetlen orvos, aki a betegeket kezelte, mint gyakran, itt is fogoly volt, akinek semmije sem volt: a gyógyszerkészlet csak aszpirinból és fertőtlenítő hipermanganátból állt. Novacivici leírja, hogy a foglyokat hetente megmotozták, és akik tőlük telhetően ellenálltak, titkos „egyetemet” alakítottak, verseket szavaltak, sakkoztak.

A koncentrációs táborok lakói

A gulág román foglyaira vonatkozó adatok hihetetlenül elternek, aszerint, hogy történészek munkáiból erednek, vagy szemtanúk becsléseiből származnak. Az előbbieket egymillióra becsülik a deportáltak számát. Az utóbbiak nem haboznak megháromszorozni ezt a számokat. Dennis Deletant 180 ezerre becsüli a koncentrációs táborok lakóinak számát az ötvenes években.

A részleges, de megbízható statisztikák összesítik a Securitate hivatalos áldozatait – de valamennyit nem küldték táborba. A hivatalos dokumentumok szerint közel 1100 személy halt meg fogolyként – de ez a szám nevetségesen alacsony a tanúk szemében, és a kutatók is szkeptikusan fogadják. Valójában – és ezt a Securitate vezetőinek 1967-ben el kellett ismerniük – az esetek többségében egyszerűen nem állítottak ki halotti bizonyítványt. Corneliu Coposcu volt politikai fogoly szerint, aki a Nemzeti Demokratikus Parasztpárt volt aktivistájaként raboskodott, közel 180 000 személy halt meg a fogságban. Más becslések szerint ez a szám 500 000.

Ami az adminisztratív őrizetbe vételeket illeti, a Securitate levéltáraiban 25 740 személyről esik szó (az 1950–1954 és az 1958–1968-as időszakokban). Az internál-

tak többsége parasztt volt (4875) és munkás (4624), őket követték az alkalmazottak (3423) Ezeket a számokat fenntartással kell fogadni: az említett időszakok legnagyobb részében semmiféle dokumentum nem igazolta a letartóztatásokat, vagy ha igen, s volt dokumentum, ma már nem lehet a nyomára bukkanni.

Ezzel szemben igazolt tény, hogy a fogva tartás körülményei kemények voltak: amikor valaki megérkezett egy munkatáborba, alávetették a „munkával való átnevelésnek”. Az 1954. február 27-én kelt. 7. sz. körlevél, melyet a katonai ügyészség mintaként bocsátott a belügyminisztérium egységeinek rendelkezésére, felsorolja a táborokban alkalmazott módszereket:

„Sok foglyot vertek meg vasdoronggal, ásóval, lapáttal, ütlegeltek korbáccsal. Egyesek meghaltak az elszenvedett fenyítések-től, mások életükre nyomorékká váltak.”

A körlevél elítéli a következő eljárásokat:

„a kivégzést sortűzzel;

– a fogoly betegek orvosi ellátásának megtagadását, kényszermunkára vezénylését, mely ellentétes az orvosi előírásokkal, és egyesek halálát okozta;

– foglyok nyílt tetejű fogdába zárása télen (akik gyengén öltözöttek vagy meztelenek),

– foglyok kényszerítését arra, hogy félig vízbe merüljenek, hideg évszakban, nádvágás céljából;

– gyalogló foglyok lóháton való felügyelése;

– teljesen meztelen foglyok gátépítő munkára kényszerítése télen, és azzal való büntetésük, hogy délig jeges vízben kell maradniuk;

– meztelen foglyok kezének összekötése és egész nyáron, reggel és este is a szabadban tartása, abból a célból, hogy összecsípjék őket a szúnyogok;

– foglyok holttestének meggyalázása;

– élő foglyok eltemetése.¹³”

Cardei Josif, a cernavodai munkatábor rabja 1953. május 13-án teljes joggal jelentette ki az ügyészség munkatársai előtt: „E jelenetek közül az egyik hatásosabb volt, mint a mások... és mindennap megismétlődtek, azzal a különbséggel, hogy a szereplőik mindig változtak.”¹⁴

(Fordította: PELLE JÁNOS)

Jegyzetek

- 1 Doru Novaovici: *En Roumanie derriere les barreaux* Saint. Maur, 1985, 26. l.
- 2 Dumitru Bacu: *Pitesti, Centre de rééducation des étudiants* Atlantida kiadó, Bukarest, 19. l. (Román nyelven. Előszó: Gheorge Calciu)
- 3 Cristian Troncota: *Le camp de travail forcé*. In: *Totalitarian archives, international issue* IV–V. köt. 13–14 sz. 1996/4–1997/1. A Román Tudományos Akadémia (NIST) kiadása. Bukarest. 261. l.
- 4 I. m. 269. l.
- 5 Dennis Deletant: *Romania under Communist Rule*. The Center for Romanian Studies, in cooperation with the Civic Academy Foundation Iasy–Oxford, 1999, 75. l.
- 6 Uo. 75 l.
- 7 Ghita Ionescu *Communism in Rumania*, Oxford U. P. 1964
- 8 Flori Stanescu, *L’Univers concentrationnaire en Roumanie*, Retrospective d’édition, 1990–1995, in *Totalitarian Archives*, i. m. 408. l.
- 9 Bulletin de *La Nouvelle Alternative*, 2. 1999. jún.
- 10 Flori Stanescu, i. m. 415. l.
- 11 1964 áprilisában amnesztiát kapott.
- 12 *La Nouvelle Alternative*, i. m. 106. l.
- 13 Cristian Troncota, i. m. 268. l.
- 14 Uo. 269. l.

V. Speidl Bioanka

322. n. szám

csim RADIKÁLIS ISZLÁM – ELLENSÉG VAGY SZÖVETSÉGES?

I.

barunkban i.

Az iszlám eszmetörténetében nem volt az európai felvilágosodáshoz hasonló jelenség. A vallás és állam különválasztásának igénye sem merülhetett fel, hiszen az iszlám mellett, hogy a monoteizmus legfiatalabb vallása, kezdeteitől fogva politikai és államszervező erőként jelentkezett, eltérően a kereszténységtől, ugyanakkor sok hasonlóságot mutatva a júdaizmussal. A meghódított területeken kialakuló államalakulatok az iszlámhoz való kapcsolódás jogán léteznek; ennek eredménye, hogy a muszlim országokban az iszlám, mint jelző és hivatkozási pont szükségképpen fedezékül szolgál számtalan olyan jelenségre is, amely a vallással egyáltalán nem hozható összefüggésbe.

Az iszlám a népfelség elvét nem ismeri el, tanítása szerint csak Istentől származó törvényekkel lehet és kell kormányozni a társadalmat. Ahmed Naufal, a Muszlim Testvérek jordániai szervezetének tagja ezt így fogalmazta meg: „Ha a diktatúra és a demokrácia között választhatnánk, a demokrácia mellett döntenénk. Az iszlám és a demokrácia közül viszont az iszlámot választanánk.”¹ A megoldás tehát a „harmadik út”: elszakadás mind a szocializmus, mind a kapitalizmus ideológiájától valamint gyakorlatától, és elköteleződés az iszlám alternatívája mellett. A dilemma tehát nem a nyugati értelemben vett demokrácia és a szintén nyugati terminológia szerinti vallási diktatúra közötti választás formájában jelentkezik.

Az, hogy Nyugaton az iszlámizmus és az erőszak közé egyenlőségjel került, elsősorban öt, közelmúltbeli po-

litikai eseményhez kapcsolható. Ezek sorrendben: az 1979-es iráni forradalom, az 1987 óta fel-fellángoló palesztin Intifáda, az 1990–91-es algériai választások szabotálását követő erőszakhullám, a mudzsahedinek harca és hatalomra kerülése Afganisztánban 1992–95 között, akiket a tálibok követtek 1996-ban, valamint ötödikként a Szaddám Husszein eltávolítását követő iraki események. Ezek mindegyike elemzések ezreinek tárgya, és ideológiai-vallási hátterükben felfedezhetők bizonyos közös vonások, általános szabályszerűségek. A jelen tanulmány célja a figyelem fókuszának a történelmi, politikai okokra való átirányítása, szemben azzal a nyugati tendenciával, amely kizárólag a vallási és kulturális tényezőkre hivatkozik, amikor az iszlámról beszélve a demokrácia kialakulásának hiányát és a politikai erőszak jelenvalóságát elemzi.

A felszínes értesülésekre alapozó és kulturális felsőbbrendűség érzetétől vezérelt nyugati média és politikai szóhasználat túlegyszerűsíti és egybemossa a politikai iszlám egymástól nagyon eltérő ágait, egyre nyíltabban von párhuzamot, vagy éppen tesz egyenlőséget a terrorizmus és a muszlim vallás között. E kampány eredményeként a „terrorista”, „fanatikus” és „iszlámista” kifejezések egymás szinonimáivá váltak. Az erőszak jelenléte azonban mindig krízishelyzet eredménye, ezért a terroristák lefegyverzésének egyetlen lehetséges útja e válságok kiváltó okainak vizsgálatával kezdődhet.

A világ egymilliárd muszlim hívője negyvennyolc fejlődő országban alkotja a lakosság többségét. A szent szövegek, a Korán és a hadiszok – Mohamed cselekedeteit rögzítő hagyományok – értelmezésében jelentős eltérések vannak a különböző irányzatok között, ám az objektivitás követelményének megfelelően az iszlám főáramlatának, azaz a nem szélsőséges csoportoknak a véleményére hivatkozva kijelenthetjük, hogy e vallás célja az Istennel és az emberekkel történő megbékélés (arabul „aszlama”), s ezért

csak a védekező, illetve az egyén tökéletesedését célzó belső küzdelem (dzsihad) tartható jogosnak.

A harmadik világ problémái azonban csak akkor jelennek meg a fejlett nyugati országok televíziónézőinek képernyőjén, ha lakosságuk természeti katasztrófa, vagy háború áldozatává válik. A terror pedig nem más, mint a nemzetek közötti, illetve a polgárháborúk velejárója, és egyik megnyilvánulási formája. A tömegtájékoztató említett működésének köszönhetően azonban a politikai iszlám különböző szervezeteiről csak a vérontás és a terror kontextusából értesülünk. A robbantások, repülőgép-eltérítések, túszedések háttérének bemutatására a krízis megoldása után már aligha futja az időből. A rövid bejátszások nem törekednek az objektivitásra, hanem az évszázados, előítéletek által formált konvenciókat követik. Edward Saíd megfogalmazása szerint: „A filmhíradókban, a dokumentumfelvételeken az arabok mindig tömegesen szerepelnek. Még véletlenül sincsenek egyéniségek, személyes vonások, élettörténetek. A tudósítók többnyire a tömegharag, a tömeges elkeseredés pillanatait vagy az irracionálisnak minősíthető – tehát menthetetlenül különlegesnek bélyegzett – mozdulatokat, gesztusokat kapják lencsevégre. A képek mögött mindig felsejlik a fenyegető dzsihad kísértete. Minden azt sugallja tehát, vigyázzunk, nehogy a muszlimok – arabok – meginduljanak és elfoglalják a világot.”²

A Nyugat és az általa képviselt értékrend valóban nem élvez szokatlan népszerűséget a iszlám világban, s mivel a gyarmati uralom alól felszabadult közel-keleti muszlim országok mindegyikében tekintélyuralmi rendszer van, a külső szemlélő számára ez az iszlám és a demokrácia összeegyeztethetlenségének jele. Az ellenséges és gyakran agresszív Nyugat-ellenes kirohanások azonban egy hosszú válságfolyamat következményei, melynek során sokan, sokféle megoldást kínáltak a hanyatlás és szétforgácsolódás visszafordítására.

Válság és kiútkeresés a Közel-Keleten

A legradikálisabb iszlámista irányzat újkori története a 18. században kezdődött. A Szaúd-Arábiában ma is uralkodó irányzat alapítója, Muhammad ibn Abd al-Wahháb (1703–1791), minden újítást az iszlámtól való elfordulásnak tartott. Szövetkezve egy arab félszigeti törzs főnökével, Muhammad ibn Szaúddal, vallási-politikai szövetséget és mozgalmat hoztak létre a többi törzs leigázására és egy puritán vallási uralom bevezetésére. Képviselői szerint a dicsőséget és a felemelkedést a vallás hozta az arabok számára, ezért a hanyatlás csakis a vele való visszaélés, a tőle való eltévelyedés következménye.

Napjainkban a szaúdi olajoligarchák ezen irányzat exportját finanszírozzák különböző segélyek, mecsetépítések, könyvtárak, könyvkiadók, ösztöndíjak és „utazó prédikátor-imámok” segítségével. Térítő tevékenységük különösen sikeres Afganisztánban, Pakisztánban, a közép-ázsiai iszlám köztársaságokban, Kínában, Afrikában, Délkelet-Ázsiában, de az Egyesült Államokban és Európában is jelen vannak. A radikális szervezetek finanszírozását is nagyrészt ők biztosítják.

A 19. századra világossá vált az arab világra nehezedő oszmán uralom bukásának elkerülhetetlensége, s a nyugati nagyhatalmak kolonializmusba torkolló befolyásának növekedése. Az oszmánok által kinevezett kormányzók technikai, adminisztratív, jogi és intézményi reformokat hajtottak végre például Egyiptomban, a Maghrebben³ és Iránban, de politikai liberalizáció nélkül, a vallási intézményeket, alapítványokat, s a korábban autonómiát élvező testületeket – például a szúfi rendeket – pedig állami felügyelet alá vették. Az intézkedések – centralizált adminisztratív apparátus, modernizált hadsereg és ütőképes belbiztonsági szolgálatok kialakítása – nem a nép életkörülményeinek javítására szolgáltak, hanem

csupán a legitimitás nélküli uralkodó elit hatalmának biztosítására.

Eközben a térségben egyre meghatározóbb szerepet játszó európai hatalmak is mindent megtettek az úgynevezett civil társadalmak kialakulásának megakadályozására. A helyi vezetők megválasztásában – vagy inkább kiválasztásában – vétójoggal rendelkeztek, az országhatárokat pedig befolyási igényeik szerint rajzolták meg annak érdekében, hogy a létrejövő államalakulatok a lehető legnagyobb mértékben legyenek életképtelenek az angol és francia kormányok támogatása nélkül. A terjeszkedő Nyugat helyi szövetségeseit ezért mindig egy szűk kör jelentette, amely részben a hagyományos, részben pedig a gyarmatosítók által létrehozott elit tagjaiból szerveződött, és akikkel aztán kölcsönösen, véd- és dacszövetségben segítették egymást.

A 19. században Nyugatot járt közel-keleti írók, újságírók, tanárok és teológusok⁴ tucatjai értekeztek a muszlim világ hanyatlásának okairól és arról, hogy az iszlám alapelvei vajon ellentmondásban állnak-e a nyugati kulturális, technikai és társadalmi vívmányokkal. A kor kihívásainak megfelelő válaszokat jogi, oktatási és szociális reformokban látták. Az iszlám kormányzati alapelveinek négy alapelemét (konzultáció, konszenzus, analogikus újraértelmezés, közjó) a felvilágosodás nyomán átalakult nyugati demokráciafogalom ismeretében értelmezték újjá azért, hogy kidolgozzák a parlamentáris kormányzás, a népképviselőket, a vallási és társadalmi reformok korszerű, iszlamisztált változatát.⁵ Ezek az eszme-futtatások azonban nem válhattak ismertté a szélesebb közvélemény előtt, előbb a gyarmati uralomnak való kiszolgáltatottság, utóbb pedig a hajdani gyarmattartók segítségével uralomra kerülő autokratikus rezsimek miatt.

A huszadik század első felében, a függetlenségi mozgalmak megalakulásakor, az iszlám fontos belső összetartó

és mozgósító erővé vált a tömegek aktivizálásához és a belső konszenzus megteremtéséhez. Egyiptomban ekkor alakult meg a Muszlim Testvérek mozgalma, Dél-Ázsiában pedig az Iszlám Közösség (Dzsamáat-i Iszlámi) nevű mozgalom, amelyek a későbbi évtizedekben létrejött iszlámista tömegmozgalmak elődei, prototípusai lettek. Ideológiájuk szerint az iszlám dinamikus és progresszív vallás, amely alternatívát kínál a nyugati kapitalizmussal és a marxista elképzelésekkel szemben egyaránt. Fontosnak tartották a vallási tanok korszerű értelmezését, az oktatás kiterjesztését és a tudományos-technikai haladást. Vezetőik és aktivistáik többsége az értelmiség közé tartozott. Céljuk olyan szervezetek és intézményrendszerek létrehozása volt, amelyek lehetővé teszik a vallási alapelveket követő kormányzat és törvénykezés biztosítását. A szabadság és népjólét megvalósításához szerintük elég lett volna a vallásjog (saría) alkalmazása egy, az iszlám alapelveit betartó vezető által, azaz a vallás és állam egységének megvalósítása.

A két szervezet felépítése különböző volt. A Muszlim Testvérek mozgalma alulról felfelé építkezett, a társadalom alsóbb rétegeiben szerveződött közösségek alkották alapegységeit, tömegbázisát pedig a legszegényebb csoportok körében igyekezett kiépíteni. A Dzsamáat-i Iszlámi felülről irányított szervezet volt, amelyben a döntést és az irányvonalat egy értelmiségi elit határozta meg.

A Muszlim Testvérek fegyveres csoportjai a harmincas évek elejétől az angol protektorátus elleni felkeléseket szervezték, a második világháború után pedig Palesztina felszabadításáért harcoltak, s 1947-ben húsz zászlóaljat küldtek a területre. Az egyre romló gazdasági és belpolitikai helyzet miatt azonban egyre radikálisabban léptek fel az angolok által életben tartott monarchia ellen, s több politikai elleni merénylet is fűződik nevükhöz. 1948. december elején a tervezett Izraellel kötendő fegyverszünet miatt súlyos zavargások törtek ki, amelyek megfékezésére beve-

tették a kairói rendőrség teljes erejét. Erre az időre már olyan mértékben kiépült a Muszlim Testvérek szervezete, hogy politikai párt helyett inkább államnak az államban volt nevezhető. Saját hadsereggel, iskolákkal, üzemekkel és egészségügyi intézményekkel rendelkezett. Alapítóját, Haszan al-Bannát a kormány gyilkoltatta meg 1948 februárjában, mert nem merték nyilvánosan perbe fogni. Az angol–egyiptomi szerződés 1951. október 8-i aláírása után a mozgalom fegyveres harcot hirdetett az angolok kiűzésére, s ennek kapcsán egyre közelebbi kapcsolatba kerültek a Szabad Tisztek Mozgalmával.

A huszadik század második felére független „nemzet-államok” jöttek létre a muszlim világban. A térség lakói számára azonban ez annyit jelentett, hogy a földesurak és a születési arisztokrácia hatalmát – amely a protektorátusok kialakítása után jellemezte a térséget – az 1950-es évektől kezdve a bürokraták és katonai vezetők uralma vette át. A gazdasági reformok és a nagymértékű iparosítás lendületet adott az urbanizációnak, ám a kialakuló súlyos szociális problémák kezelésére képtelennek bizonyultak a kormányzatok.

Ezekben a mesterséges határok közé szorított, etnikailag, törzsileg összetett s jelentős vallási kisebbséggel rendelkező államokban az egységes nemzettudat és politikai álláspont kialakítása nagyon nehéznek bizonyult. Előmozdítására új, és a térség szellemi hagyományaitól idegen ideológiai rendszereket – az arab nacionalizmus liberális illetve szocialista változatait – dolgoztak ki és nyilvánítottak kormányprogrammá, a vallás pedig kiszorult a politikai retorikából. A folyamat célja az összetartozás tudat kialakítása, valamint a külföldi (nagy)hatalmak és katonai puccsok segítségével hatalomra került vezetők legitimitásának biztosítása volt.

A vezetők sikertelennek bizonyultak, hiszen nem voltak képesek stabilizálni a gazdaságot, megakadályoz-

ni a társadalom növekvő polarizáltságát, a korrupciót, egységesen fellépni a palesztinok ügyében, s nem tudtak eredményesen szembeszállni a Nyugat politikai és kulturális hegemoniájával. Az 1967-es katonai vereség és a területi veszteségek tovább rontották a kormányzó elitek hitelét, akik tömegbázissal nem rendelkezvén, kiváltságaikat a mai napig is csak a (jórészt amerikai segélyből finanszírozott) belső biztonsági erők segítségével őrizhetik meg. E szabály alól csupán egy-két ország jelent kivételt.

Az iszlámista mozgalmak növekvő népszerűsége

A fent vázolt körülmények közepette a Muszlim Testvérek mozgalma, a Dzsamáat-i Iszlámi és a hozzájuk hasonló vallási alapon szerveződött mozgalmak arra törekedtek, hogy az iszlám ne csak a személyes vallásosság, hanem a politika és a közélet meghatározó eleme legyen. Olyan, hiánypótló szociális és oktatási szervezeteket és intézményrendszereket hoztak létre, amelyek a maguk számára lehetővé és kötelezővé tették az iszlám alapelveinek betartását. A Muszlim Testvérek radikálisabb földreformot akartak, mint a Szabad Tisztek Mozgalma, és harcot hirdettek a korrupció ellen. A Nyugat kulturális invázióját – amelyet lelki imperializmusnak neveztek – éppolyan veszélyesnek tartották, mint a gazdaságát és a politikáit. A törvény előtti egyenlőséget és az intézményrendszer demokratizálásának szükségességét hirdették.

E növekvő tömegbázissal rendelkező mozgalmak tehát komoly kihívást jelentettek és jelentenek a korrupt és cselekvésképtelen vezetőrétegek számára. Tevékenységi körükbe tartozik különböző szociális, egészségügyi és oktatási intézmények működtetése, jogi tanácsadás, nyomdák, csökkentett kamatlábbal működő pénzügyintézetek és szakmai érdek-képviselői szervek, szakszervezetek létrehozása.

Az elmúlt negyed évszázadban elemzések ezrei igyekeznek bemutatni és értékelni a nyugati szakértők által leginkább iszlám „fundamentalizmusnak” minősített jelenségeket. Azonban a kifejezés eredeti, keresztény-protestáns jelentése szerint a fundamentalizmus olyan szellemi irányzat, amely vallási alapelvekhez való *visszatéréssel* kívánja szabályozni az evilági, hétköznapi élet minden színterét és cselekményét. Az utóbbi években – első sorban Edward W. Said és John Esposito felvetéseinek köszönhetően – e kifejezés iszlámra való alkalmazhatóságának elégtelensége bebizonyosodott, mivel vallás és állam szétválása s ennek következtében a nyugatihoz hasonló, vallástól való eltérés, elfordulás sem történt meg. Fontos azt is megállapítani, hogy éppen a vallásjog alapelveinek (saríja) és a konkrét szabályozásnak (fiqh) egymástól való elválása miatt a fundamentumok, azaz alapelvek meghatározásában az iszlám korántsem nevezhető olyan módon egységesnek, mint a kereszténység. Az iszlámban öt vallásjogi iskola alakult ki. Az Omayyád uralkodók (661–750) nevezték ki az első bírákat (qádikát), akik a birodalom egyre távolibb részeibe küldött helytartók mellett működtek. A Kr. u. 8. században jelentek meg azok a specialisták, akik a már létező joggyakorlatnak a vallásérköls szemponjtjából való felülvizsgálatát végrehajtották, és így kidolgozták az igazi muszlim életmód szabályrendszerét. A különböző központokban jellemzővé vált irányzatok közül az idők folyamán négy vált meghatározóvá, nevüket legjelentősebb képviselőikről, rendszerbe foglalóikról kapták. Az egyes irányzatok között különbségek lehetnek többek között a más vallásúakhoz való viszonyulásban, a szent szövegek szó szerinti, illetve átvitt értelmezésében, az imavégzés anyanyelven történő engedélyezésében, a böjtölés szabályaiban, a női ruhaviselet előírásában és a nemek elkülönítésében.

Az irányzatok időbeli sorrendben a következők:

A hanafita irányzat alapítója Abú Hanífa (megh. Kr. u. 767.) volt. Alapelveket fogalmazott meg, a megfelelő forrásokból (Korán, hadís) levont analogikus következtetésekkel. Elterjedési területe Törökország, Szíria, India.

A málikita irányzat alapítója Málik Ibn Anasz (megh. Kr. u. 795.) volt, aki a hanafita irányzatnál konzervatívabb szabályozást vezetett be, nagymértékben véve figyelembe a medinai szokásjogot. Elterjedési területe Egyiptom, Észak-Afrika, Spanyolország.

A sáfíita irányzat alapítója al-Sáfíi (megh. Kr. u. 820.) volt, aki megpróbált közvetíteni a hanafita és málikita irányzatok között úgy, hogy a hagyományos és spekulatív elemek alkalmazását egy módszertan megalkotásával szabályozta. Elterjedési területe Egyiptom, Kelet- és Dél-Afrika.

A hanbalita irányzat alapítója Ahmed Ibn Hanbal (megh. Kr. u. 855.), a racionalista dogmatika legerősebb támadója. Merev rendszert alkotott, melynek kizárólagos forrásai a Korán és a hadísok szó szerinti értelmezése. Elterjedési területe a Perzsa-öböl monarchiái.

A síták különböző ágai szintén kidolgozták a maguk hitvallásait, melyek közül a legelterjedtebb Dzsfar al-Szádiq nevéhez fűződik. A másik, főleg Jemenben elterjedt irányzat a Zajdí, külön vallásjogi rendszerrel rendelkezik.

Az iszlámot, mint jelzőt a társadalmi élet egyetlen aspektusára sem lehet egy az egyben ráaggatni, hiszen mindig a helyi hagyományokkal s az adott történelmi, politikai helyzettel való szoros kölcsönhatásban jelenik meg. A muszlim vallástudósok által „uszúljának” (az uszúl szó jelentése gyökerek) nevezett irányzat célja az alapelveknek a modern kor követelményeihez illeszkedő, reformok sorozatával történő alkalmazása és a vallási alapelvek mindenkori és minden célt kiszolgáló „idézetgyűjteményként” való felhasználásának megakadályozása. A „fundamentalista” jelzőnél ezért találhatóbb az „iszlámista”, a „politikai iszlám” illetve a „radikális” és „militáns iszlám” terminusainak használata.

Állam az államban: a vallási alapú mozgalmak és a kormányzatok kapcsolata

A hatalom és a vallási szervezetek kapcsolatában a 20. század második felétől napjainkig négy fázist különböztethetünk meg.

Az 1950-es, '60-as években a kormányzatok felülről irányított reformokat hajtottak végre, de demokratizálás nélkül, a vallási alapú tömegmozgalmakat pedig betiltották. Az 1967-es összeomlás után a hatalmi apparátus által üldözött vallási vezetők a mecsetekben kezdték hirdetni politikai üzenetüket, a Korán tanítása alapján kritizálva a hatalomban lévők gyakorlatát. A mozgósítás eszköze tehát a vallási retorika lett, az ellenzék ebbe öltöztette hazafias és antiimperialista üzenetét, nyíltan fordulva szembe a hatalmat gyakorlók korruptségával és a társadalmi igazságtalanságokkal.

Egyiptom példáján jól érzékeltethető e folyamat. Gamál Abd al-Nászér (1918–1970), a Szabad Tisztek forradalmának vezéralakja, a Muszlim Testvérek támogatását élvezve szerezte meg a hatalmat 1952-ben, s a szervezetet támogató tömegek biztosították a forradalom bázisát. Ám hamarosan feszültté vált viszonyuk, miután a kormányzat visszautasította a Muszlim Testvérek azon követelését, hogy az iszlám alapelvei szerint vezessék az országot. Az ellenségeskedés visszafordíthatatlanná vált, amikor 1954-ben a szervezet radikális szárnya sikertelen merényletet hajtott végre Nászér ellen. A szervezetet ekkor betiltották, tagjait üldözni kezdték, ezreket végeztek ki, másokat pedig börtönökbe és internálótáborokba zártak. A nászérista hullám következtében számos arab országban ez a sors várt követőikre.

Nászér saját céljai szolgálatába állította a vallást, korlátozva az iszlám gazdasági, társadalmi és kulturális hatalmát. Az egyházi ingatlanokat államosították, és az Azhar

egyetem kizárólagos vallási jellegét is feloldották. 1965-ben a Muszlim Testvérek nagyszabású összeesküvését vélték leleplezni, és több mint 2000 tagjukat tartóztatták le. A bíróság elé állított 400 személyről azonban nem bizonyosodott be, hogy valóban az elnök életére vagy a hatalom erőszakos átvételére törtek volna.

Az 1967-es vereséget követően Nászer szükségesnek érezte a vallási legitimáció megszerzését, és ennek érdekében vallási vezetőket nyert meg arra, hogy az arab szocializmus eszméjét reklámozzák az iszlám nevében. Az 1960-as évek végére úgy látszott, a Muszlim Testvérek mozgalma végleg eltűnik a politikai palettáról. A diagnózis azonban téves volt. Az 1970-es, 80-as években a mozgalom újra aktivizálódott, valamint életre hívott más radikális, erőszakot alkalmazó szervezeteket is. A palesztin területeken működő Hamász mozgalom gyökerei is a Muszlim Testvérek mozgalmaiba nyúlnak vissza. Az Iszlám Közösséggel szemben Pakisztánban nem történt hasonló kormányzati fellépés, ezért maga a mozgalom is kevésbé radikalizálódott.

Anwár Szadat (1918–1981), karizmatikus elődjének halála után a vallást előtérbe helyezve keresett legitimációt és eszközt tömegbázisának szélesítésére. Elképzelésében szerepet játszott az olajmonarchiák pénzügyi, politikai támogatásának megszerzése is, valamint az „arab szocializmus” jelszavától való eltávolodás igazolása. A politikai retorikában újra előtérbe kerültek a Korán-idézetek és a vallási szimbólumok, az elkobzott egyházi javak nagy részét visszaadták, vallási-politikai csoportok aktivistáit szabadon bocsátották, tevékenységüket engedélyezték. Az 1971-es alkotmány az iszlámot, mint államvallást és a törvényhozás alapját jelölte meg, a vallás szerepe növekedett a törvényalkotásban, a sajtóban, az oktatásban és a kulturális életben. Az 1970-es évek második felétől azonban a reiszlamizáció folyamata lelassult, a vallási mozgalmak militáns ága ellenzékbe szorult. A korlátozó intézkedések

következtében az erőszakos cselekmények egyre gyakoribbá váltak. A nyugati típusú modernizáció fő ellenzőjévé az egyetemi, elit értelmiség vált. A Camp David-i békeegyezmény aláírása után az elégedetlenség a tetőpontra hágott, és Szadat ellen az Iszlám Dzsihád egyik tagja sikeres merényletet követett el.

Az 1970-es évek elejétől az 1980-as évek közepéig tartó időszakban bontakoztak ki az iszlámizmus ma ismert formái. Az olajárrobbanást recesszió követte, s romló életkörülményeik miatt az emberek a vallásban kerestek vigaszt. A politikai iszlám így a társadalmi elégedetlenség szócsöve és az egyre gyakoribb lázadások ideológiai forrásgyűjteménye lett. Az egyenlőtlen fejlődés, a növekvő társadalmi polarizáltság és nyugati minták erőltetett átvétele éppen a világi, szekularista szemléletű vezetők által irányított, a nyugati típusú modernizáció útján haladó országokban vezetett nagyszabású iszlámista megmozdulásokhoz. Egyiptom, Libanon, Tunézia és Törökország iszlámista mozgalmainak aktivizálódása e sikertelen, a demokrácia minden elemét nélkülöző modernizációs folyamat legátütőbb erejű válságtüneteit jelentik. A legnagyobb hatása azonban az iráni iszlám forradalomnak volt.

Irán az 1970-es évek végén a modernizáció legsikerebb iskolapéldájának tűnt, amelyet Carter elnök a „béke szigetének” nevezett. Óriási olajkészletekkel és a térség második legerősebb hadseregével rendelkezett (Izrael után), valamint szoros kapcsolatokat ápolt az Egyesült Államokkal és Európával. A gazdasági fejlődésből származó anyagi javak azonban egyenlőtlenül oszlottak meg a társadalom különböző rétegei között. A kiskereskedők és a velük családi-és üzleti kapcsolatokon keresztül összefonódott vállalási értelmiség lett a sah vallási és gazdasági reformjainak első számú kárvallottja. A világi értelmiség többsége is ellenzte a nyugati minták változatlan átvételét, a kulturális identitás elvesztésének veszélyét hangoztatva. A titkos-

rendőrség kíméletlenül számolt le az uralkodó ellenzékét alkotó liberális nacionalistákkal, szocialistákkal, marxistákkal és vallási vezetőkkel egyaránt. A síizmus⁶ ebben a kontextusban a társadalom számára az összetartozás és identitástudat biztosítója lett.

Khomeíni ajatollah (1900–1989) száműzetésében kidolgozta a síita doktrínák újraértelmezését, mely szerint Husszein szenvedése már nem a mártírhalál elfogadását⁷, hanem a lázadás szellemét hangsúlyozta. Khomeíni, a rejtőzködő imám visszatérésére való várakozást nem egy passzív állapotként értelmezte, hanem az iszlám alapelveinek megvalósításáért folytatott küzdelemként. Az új értelmezés szerint a „megváltó” (Mahdí) nem akkor fog eljönni, amikor az igazságtalanság és az elnyomás elárasztja a földet, hanem épp fordítva, az elnyomás elleni küzdelem fogja előkészíteni a „megváltó” megjelenését. Az Ásúra napi megemlékezéseken a gyász és önsanyargatás helyett a fennálló rend elleni tüntetésé lett a főszerep.⁸

A forradalom tehát a világi és vallási vezetőket közös nevezőre juttatta, ám a közös ellenség bukása újra felszínre hozta a köztük lévő ideológiai és szemléletbeli különbségeket, melynek következtében a hajdani szövetségesek közül sokan börtönbe kerültek vagy emigrációba kényszerültek. Mindazonáltal az Iráni Iszlám Köztársaság a nyugati demokrácia és a síita vallásos intézményrendszer különös keverékét valósítja meg, amelyben a kormányt a parlament választja, s a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom elválik egymástól. Az államhatalom legfőbb szerve azonban a vallásjog tudósokból álló tanács, amely felügyeli a kormány minden intézkedését. A kettősséget példázza az is, hogy bár a nők csak teljesen elfátyolozva jelenhetnek meg, teljes körű szavazati joggal rendelkeznek, s a továbbtanulás és munkavállalás útja nyitva áll előttük.

Az 1980-as évek eleje és az 1990-es évek eleje közötti időszakot az egész Közel-Keleten általános elégedetlenség

jellemezte, gyakori éhséglázadásokkal és az iráni forradalom hatása által mobilizált tömegekkel. A politikai életben is mind több vallásos szimbólum és retorikai elem jelent meg, ezúttal már nem csak az ellenzék, hanem a kormány propagandájában is. A hatalmon lévők – maguk is megrettenve az iráni példától – a mérsékelt politikai liberalizáció, valamint a vallási ellenzék és mozgalmak legalizálása mellett döntöttek.

Az 1990-es évek elejétől az iszlámista mozgalmak választási sikereiknek köszönhetően mindenütt a legnagyobb ellenzéki pártokká nőttek ki magukat. Ebben az összefüggésben az iráni forradalom nemcsak Amerika, hanem számos muszlim ország politikai vezető rétege számára is súlyos kihívást jelentett. Az iszlámista mozgalmakat választási sikereik, mindenütt a legnagyobb ellenzéki pártokká tették, ám az algériai, tunéziai és egyiptomi kormányzatokat az elnyomás fokozására ösztönözték. A különbségtétel nélküli üldöztetés azonban a radikális és szélsőséges tendenciák erősödését eredményezte. E mozgalmak legbefolyásosabb aktivistái ugyanis azok az értelmiségiek, akik tudásuknak és képességeiknek megfelelő módon szeretnének részt venni népük sorsának irányításában. A vezetők azonban – a belső rend fenntartásához Nyugatról óriási segílyeket igényelve –, Izraellel egyetértésben lelkesen kezdték hangoztatni, hogy az iszlámisták az egész világot veszélyeztetik. Ennek alátámasztásaként újabb és újabb vezetőket börtönöznek be és fosztanak meg a legális működés mindenféle lehetőségétől, s így e szervezetek számára követeléseik kinyilvánítására nem hagynak más lehetőséget, mint az erőszakot. Jó példája ennek az a merénylet, amelyet Egyiptomban turisták ellen követtek el, s amelyek valódi célja a turizmusból származó bevételek visszaesése által gazdasági válság előidézése és a kormányzat megbuktatása volt.

Nyugati szakértők sokat említett véleménye szerint az iszlámista csoportok csupán kihasználják a pluralizmus

adta lehetőségeket, ám a hatalom megszerzése után diktatórikus eszközökhöz nyúlnának. A már hatalmon lévő és a külföldi érdekeket készséggel kiszolgáló vezetőkkel szemben azonban nem hangoztatnak hasonló kételyeket. Annak ellenére sem, hogy nyilvánvaló tény: a választási eredmények kormányok általi manipulálása, az iszlámista vezetők üldözése és bebörtönzése motiválja leginkább e szervezetek radikalizálódását. Az egészen napjainkig tartó negyedik szakasz legtipikusabb példája (és egyben talán kezdőpontja) az 1991-es algériai választások szabotálása, melynek során Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok a győzelemre álló iszlámistákkal szemben egy katonai juntát segített hatalomra.

Algériában a Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) egyedurialma érvényesült, ám a nyolcvanas évek végén az ország már 25%-os munkanélküliséggel, 20 milliárd dolláros adóssággal és súlyos élelmiszerhiánnyal küzdött. Az 1988-as véres kormányellenes felkelés után engedélyezték az Iszlám Megmentési Front (FIS) működését. A FIS rövid időn belül hatékony szociális és oktatási intézményhálózatot hozott létre, és 1991 júniusában a helyhatósági választásokon 54%-os győzelmet aratott. A kormányzat diktatórikus intézkedések sorozatával igyekezett csökkenteni a győzelem kiaknázásának lehetőségeit. A parlamenti választásokat elhalasztották, a választókerületek határait újra rajzolták, számos vezetőt bebörtönöztek, s a FIS-többségű önkormányzatok költségvetését lefaragták. Ezen intézkedések ellenére a decemberi parlamenti választások első fordulójában a FIS 59%-os győzelmet aratott. Az 1992. január 16-ra kiírt második fordulót azonban a január 12-ei katonai puccs megakadályozta. A FIS ezt követően két részre szakadt, egy mérsékelt és egy militáns ágra, amely az Iszlám Megmentési Hadsereg nevet vette fel. A történet ettől kezdve került csak igazán a nemzetközi média fókuszába: kezdetét vette ugyanis a napjainkig tartó, terrorcselekmények-

ben bővelkedő gerillaháború a kormánycsapatok és az egyre szélsőségesebb fegyveres iszlámista csoportok között. Az egyik leghírhedtebb közülük, a Fegyveres Iszlám Csoport (GIA) iszlám állam kialakításáért folytat háborút mindazok ellen, akik az övétől eltérő véleményen vannak – legyenek azok kormánypártiak, iszlámisták vagy egyszerűen csak semlegesek. A FIS-szel is szembe fordultak, és ártatlan állampolgárok ezreinek vére tapad kezükhöz. Az algériai események csak egyetlen példa abból a számos esetből, amikor az önmagukat demokratikusnak valló országok minden alapelvüket megtagadva avatkoztak független iszlám államok belügyeibe, bebizonyítva, hogy egy vallási alapú mozgalom alkotmányos keretek között sem számít szalonképes vetélytársnak.

Muhammad Husszein Fadlallah⁹, a tekintélyes síita teológus egy nyilatkozatában kifejtette, hogy „Az idegen, elnyomó hatalmak problémája az, hogy ők csak jelenségeket látnak, de nem próbálják meg felderíteni ezek okait. A tragédiát csak a beavatkozásukra adott válaszban látják, de azt a tragédiát már nem, amit betolakodásuk okoz.”¹⁰ Véleménye jogosan tükrözi azt az igényt, mely szerint az erőszakos cselekmények vizsgálatakor a tágabb történelmi-politikai kontextus figyelembevételére is szükség van.

A radikalizálódás tehát fokozatosan ment végbe: romló életkörülményeik miatt az emberek a vallásban kerestek vigaszt, amely menedéket és vonatkoztatási pontot kínál a külső és belső elnyomás teremtette krízishelyzetben. A kiábrándultság közepette kialakult ideológiai űrben az iszlám mindenekelőtt a „harmadik” útként jelent meg, a nyugati szekularizmus erkölcsromboló hatásaival szemben, hangsúlyozva a muszlim társadalmak eltérő igényeit és értékeit.

(A következő számunkban folytatjuk.)

Jegyzetek

- 1 Idézi: Daniel Pipes *Are Today's Islamic Movements Compatible with Democracy?* című cikkében, *Insight*, 2000. augusztus 14.
- 2 Edward Saïd: *Orientalizmus*. Európa Könyvkiadó 2000. 497–498. l.
- 3 Tunézia, Algéria, Marokkó által felölelt térség összefoglaló neve
- 4 Jamal al-Dín al-Afgháni (1838–97), Muhammad Abduh (1849–1905), Szayíd Ahmad Khán (1817–98), Muhammad Iqbál (1877–1938) A 18–19. századi arab eszmeáramlatokról és képviselőikről írott legjelentősebb összefoglaló mű: Albert Hourani: *Arabic Thought in the Liberal Age 1798–1939*, Cambridge. Cambridge University Press, 1993.
- 5 Az iszlám demokráciaelmélete a következő döntési mechanizmust tekinti ideálisnak: a közérdek alapján, racionális érvek segítségével és a vallás szempontjainak figyelembevételével a vallásjog tudósai véleményt formálnak, majd konszenzuskeresés céljából egyeztetnek, és közös álláspontot alakítanak ki, amelyet az uralkodó ill. vezető elé terjesztenek, aki köteles ezen álláspont figyelembevételével dönteni.
- 6 A síiták úgy vélték, hogy a muszlim közösség vezetői csak a próféta családjából kerülhetnek ki, így a kalifák közül csak Alit ismerik el. Különválásuk Ali fiának, Husszeinek 680-ban történt kerbelai meggyilkolása után vált véglegessé. Az Ali ellen lázadó damaszkuszi kormányzó Muáwija fia, Jazíd azt követelte Husszeintől, hogy hódoljon be neki. Ezzel tehát a korai iszlám története fordulóponthoz érkezett, hiszen egy ilyen vezető elfogadása a vallás üzenetének meggyalázása lett volna. Ezért választotta Husszein az ellenállást és a halált.
- 7 Husszein – bár jelentős tömegbázissal rendelkezett – nem vállalta forradalom kirobbantását, megőrizve ezzel a békét, az iszlám igazi – és szó szerinti – jelentését.
- 8 Az Ásúra napi megemlékezés rituáléi misztériumjátékként elevenítik fel a kerbelai eseményeket, hogy a hívők hétköznapijaikban könnyen vonhassanak párhuzamot az aktuális események és e tragédia között. Az Ásúra tehát alkalom arra, hogy bármely helyen és időben kifejezzék az uralkodó hatalmi viszonyokkal való szembenállást, valamint segíti az összetartozás tudat és a szolidaritás fenntartását. Ez volt az a titkos erőforrás, amelyből az iráni iszlám forradalom és Libanonban az izraeli megszállás elleni küzdelem táplálkozott.
- 9 Muhammad Husszein Fadlallah ájatollah, Libanon vezető síita klerikusa, Nedzsefben végezte tanulmányait, 1966-tól pedig Bejútban él. Mérsékelt nézeteiről és pragmatikus gondolkodásmódjáról ismert. Khomeini politikai elképzeléseit osztva az iszlám állam megvalósításának híve, ám teológiai szempontból a reformerkent számon tartott

Szisztáni ajatollah követője, s így a Khatamí elnök vezette iráni reformerek támogatója. Politikusként a meggyőzés híve, az erőszakos cselekményektől rendszerint elhatárolódik. Az 1985–86-ban végrehajtott és a Hezbollah szélsőséges szárnyához kötött emberrablásokat elítélte, s 2001. szeptember 11. után elsőként tette ugyanezt a muszlim vallási vezetők közül. Hivatalosan nem kapcsolódik egyetlen párthoz sem, ám híveit megtaláljuk minden libanoni síita mozgalomban.

- 10 Fadlallahhal készült interjú, *Middle East Insight*, p. 18–19, June–July 1985.

X 809

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

A Szentkorona-tan meghatározta államjogi rendszerben a hatalom eredetileg a nemzeté, következésképp ha törvényesen nem gyakorolható, a nemzetre száll vissza. Ebből viszont az is következik, hogy rendkívüli helyzetben ideiglenes megoldást kereső nemzetgyűlést lehet és kell összehívni.

A rá visszaszállt hatalommal a nemzet miképpen élhet?

A nemzet visszaállíthatja a királyságot vagy a király nélküli királyságot fogadhatja el mint államformát, kormányzóra vagy másképpen (akár elnöknek) nevezett főtisztviselőre ruházván át a királyi felségjogokat, illetve azok egy részét.

De akármiképpen cselekszik a nemzet, teljhatalmat senkire sem ruházhat: sem személyre, sem közösségre, mert tiszteletben kell tartani a Szentkorona-tan legfőbb alaptételét, mely szerint csak a Szent Korona bírhatja a hatalom teljességét: magát a főhatalmat ugyanis a magyar nemzet örökérvényűen a Szent Koronára, mint legfőbb személyiségre bízta, azon jogelv alapján, hogy teljhatalom egyes embert vagy egyes csoportot nem illethet meg, csak a politikai nemzet összességét, amely összesség csak a Szent Koronában van jelen, csak a Szent Korona által nyilvánul meg. Értelemszerűen következik ez abból, hogy

Korona tan: A Szent Korona
Tanya a
Könyv

a politikai nemzet egészének akarata csak eszmei személyben nyilvánulhat meg...

Összefüggésben áll fentiekkel, hogy a nemzetgyűlés csak a Szentkorona-tan szellemében, annak tantételei tiszteletben tartásával kezdhet a törvényhozáshoz.

Azért van ez így, mert a Szent Korona mint a király személyétől elvonatkoztatott személyiség mindenek felett álló alanya az államhatalomnak. Mint jogi személyt a hatalom teljessége illeti, tagjainak (a király és a politikai nemzet) egyike sem törhet az általa megszemélyesített hatalomra, azaz teljhatalomra. A Szent Korona közjogi fogalma a közhatalomnak a király és a nemzet közötti megosztottságát fejezi ki elsősorban, ezért a Szentkorona-tan meghatározója minden jelentős közjogi viszonynak, s így legfőbb garanciája a közhatalom alkotmányos voltának is. S mint ilyen lehetett megteremtője a nemzeti egységnek a magyar történelem legnehezebb, legdrámaibb helyzeteiben.

A Szent Korona tana szerint a teljes, a legfőbb államhatalom a Szent Korona egész testét illeti meg, vagyis együttesen a királyt és a nemzetet.

A Szent Korona a királyt és a politikai nemzetet tehát olyan közjogi egységbe foglalja, amely csak megbonthatatlan egységként létezhet, ami a gyakorlatban sem többet, sem kevesebbet nem jelenthet, mint azt, hogy egyoldalúan sem a király, sem a politikai nemzet nem kezdeményezheti a Szentkorona-tagság fogalmának a megváltoztatását, azaz a Szent Korona egyik része sem kezdeményezheti a Szent Korona másik részének a kirekesztését a Szent Koronából. (Egyeduralomra nem törhet a király, s a politikai nemzet nem zárhatja ki a királyt sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalomból. Értelemszerűen: a királyt trónjától nem foszthatja meg. Értelemszerűen: a királyságot, mint államformát nem szüntetheti meg.)

Kocsis István: A Szent Korona Tana

csky: v Hódolat George

ORWELL-ÉLMÉNY A DIKTATÚRÁKBAN

Nemzedékem számára Orwell életműve alapélmény volt, és ma is az. Számtalan más vonatkozása mellett azért vált döntő élménnyé az életemben, mert a konszenzus lehetőségét, ígértét, mi több, a megvalósulását jelentette. Azét a konszenzusét, amely a mai rendkívül megosztott szellemi világunkban időnként már talán csak az illúzió szintjén létezik.

Mindannyian tudjuk, hogy bizonyos esztétikai, morális és politikai konszenzusok nélkül egy társadalom vagy akár egy kisebb-nagyobb közösség élete elképzelhetetlen. Azok a gondolkodók, írók, akikkel életem során találkoztam, és akikkel személyes kapcsolatba kerültem, lett volt légyen bármilyen is az esztétikai, kulturális, politikai szemléletük, hovatartozásuk, úgyszólván kivétel nélkül egyetértettek velem Orwell megítélésében. Fogalmazhatnék úgy is: nem lehettünk annyira különbözőek, hogy ne gondolkodtunk volna hasonlóképpen róla. Főként azokra gondolok, magamat is beleértve, akik Erdélyben, az 1970-es, 80-as években ismerték meg különböző okkult csatornákon keresztül az orwelli életmű egyes darabjait.

A sors – vagy inkább a történelem és az élet – később úgy alakította sokunk pályáját, hogy azok szerteágaztak térben, időben, és a tartalom tekintetében is. Ennek ellenére, ha ma találkozom hajdani pályatársaim bármelyikével, s beszélgetésünk során kiderül, hogy a Magyarországon vagy a világban zajló eseményekről eltérő nézeteket vallunk, abban mindig biztos lehetek, hogy egy közös nevező azért megmaradt: az a meggyőződés, hogy Orwell a múlt század egyik legfontosabb írója. Csak egyetlen példa: amint arról többször is írtam, a 80-as években az erdélyi, illetve kolozsvári Orwell-kultusz egyik jelentős mozgatója Tamás Gáspár Miklós volt. Azóta eltelt több mint két évtized, amelyek folyamán mi ketten sok kérdésben nemhogy más-más, hanem időnként homlokegyenest ellenkező álláspontot képviseltünk – de Orwell jelentőségéről ma is változatlanul megegyezik a véleményünk. És Körömendy Zsuzsanna könyvében is ehhez hasonló, a diktatúrában kialakult Orwell-élményből táplálkozó álláspontot látok

Elhangzott Körömendy Zsuzsanna: Hódolat George Orwellnek című könyvének bemutatóján

megfogalmazódni. Ő viszont mindazt igen komoly filológiai és irodalomtörténeti apparátussal támasztja alá, amit mi inkább spontán módon, ösztönösen, szóban fejtettünk ki egymásnak, és különböző előadások alkalmával a tágabb közönségnek.

Kis nemzetek gyakran és méltán büszkék jelentős alkotóikra. Ezek az alkotók lehetnek építészek, zeneszerzők, festők, filmek és persze írók is, akik túlnőnek önnön kultúrájukon, és európai vagy ennél tágasabb ismertségre tesznek szert. Vannak közöttük sportolók is, vagy éppen szakácsok, de a legritkább esetben történik meg, hogy egy „kis nép fia” beleszóljon a kritikai diskurzusba.

Azt is mondhatnánk: a nagy kultúrállamok privilégiuma, ha úgy tetszik monopóliuma, hogy saját magukról vagy egymásról ítéletet mondjanak. Pestiesen szólva, hogy „megmondják a tutit”, ki kicsoda. A kisebb népek kritikai kórusa csak azután léphet színre, ha egy Goethéről, Beethovenről vagy Felliniről, egyáltalán bárkiről egymást közt a nagy nemzetek már eldöntötték, hogy mi a jelentőségük. Ezekbe az ítéletekbe persze olykor nagyon kínos bakik csúsznak bele. Gondoljunk akár a föl nem ismert zsenikre, akár a zseninek kikiáltott amatőrökre vagy dilettánsokra, de a tévedések korrigálására végső fokon ugyancsak a nagyok érzik magukat hivatottnak. Nemigen fordulhat elő, hogy valakinek egy másik nemzet kultúrájában megesett érthetetlen mellőzését a portugál vagy a finn irodalmi esztétikai tudatosság értékelje újra, és helyezze el méltó helyére. A Cervantesről vagy Kafkáról összeírt könyvtárak rangosabb polcain nem bolgár vagy norvég esztéták elemzéseit találjuk. Arra is ritkán akad példa, hogy történetesen a román vagy a cseh kritikai tudat megelőzze valamelyik nagy kultúrnemzet kiugró szellemi teljesítményének a felismerésében a nyugatiakat. Hogy kiderülhetne, hogy esetleg hamarabb és jobban képes megítélni, miként kell gondolkodni egy francia, netán amerikai íróról, egy filmről vagy festményről. Említhetek persze egy kivételt, amely most eszembe jut. Mint ismeretes, Hamvas Béla a kortárs nyugati irodalom iránt rendkívül éber figyelemmel viseltetett. Neki például sikerült két olyan angolszász szerzőre felfigyelnie, Robinson Jef-

FELSZABADULÁS TÉR (FERENCIEK TERE),
A PÁZMÁNY-SZOBOR TÖVÉBEN, 1956. OKTÓBER 31. ➤

fersre és John C. Powysra, akiknek az értékelő elemzésével véleményem szerint megelőzte az angol, illetve amerikai kritikuskokat is. Ezzel, úgy gondolom, Hamvas túllépett nemcsak magyar kortársain, hanem az angolszász ítéletmondókon is, amiről nekik persze mindmáig semmilyen fogalmuk nincs.

Miért is mondtam el mindezt? Orwellről elsősorban az angolszász, de úgy általában a nyugati esztétikai értékrend őrei (majdnem esztétikai rendőrséget mondtam) Orwell saját korában csak nagyon felemás, nagyon zavart és sikerületlen ítéleteket tudtak megfogalmazni. Láthatóan vagy nem értették Orwellt – ami a kisebbik baj lenne –, vagy pedig, s ez már nagyobb hiba, nagyon is értették, és ez a magyarázata annak, hogy egyesek be sem akarták engedni az esztétikai térbe, mások pedig számúzni szerették volna onnan. Honi rímelés emlékeimben erre az, hogy amikor itthon a szocialista realizmus dühöngött, az igazi irodalmi értékek meglapultak a fiókok mélyén, miközben a bővli megdicsőült. Akkor mi körülbelül úgy hittünk egy majdani valós értékrend eljövételében, mint ahogy az 56-osok hittek 1956 novemberének első napjaiban Budapesten az ENSZ-csapatok megérkezésében.

Annyiban áll ez a hasonlat, hogy mi is Nyugatról vártuk – mert ugyan honnan vártuk volna – a felszabadítókat, az igazságtételt, abból az esztétikai lágérből, amelyben léteztünk. Tudtuk, hogy a szabad Nyugat a lelkiismereti szabadság, a gondolatszabadság, a meggyőződés szabadságának, a vélemény szabadságának, a szólás szabadságának a hona, a világ jobbik féltékéje. És soha nem gondoltuk volna, álmunkban sem gondoltuk volna, hogy mégis megtörténhet az, hogy e szabad Nyugat egyik lángelméjének, a lelkiismereti szabadság és az igazmondás egyik apostolának, Orwellnek arra lesz szüksége, hogy életművét mi segítsük neki elhelyezni innen a távoli, nyomorúságos és elesett keleti végekről. Ki hitte volna, hogy Körmeny Zsuzsanna ír majd egy olyan könyvet, egy olyan analízist Budapesten Orwellről, amely nélkül elképzelhetetlen Orwell elhelyezése a 20. század szellemi és esztétikai térképén? Orwell életművének pontos meghatározása a nyelv, a gondolat és az erkölcs, vagy ha úgy tesszük, a lelkiismeret, a szabadság és a történelem háromszögében, s a 20. század összes fondorlatának háttér-kontextusában akkora teljesítmény, amely megtöri azt a bizonyos hagyományt, amellyről az előbb beszéltem. Nevezetesen azt, hogy a kicsik

nem szólhatnak bele a nagyok ítéleteibe. Nem csodálkoznék, ha ezt a könyvet lefordítanák angolra, és óriási sikere lenne. Ellenben nagyon csodálkoznék és helyteleníteném, ha ez nem történe meg. Igazolna egyfajta jól látható és tetten érhető deficitet a nyugati esztétikai gondolkodásban. Nem véletlen, hogy Orwell honfitársai nem jutottak el olyan mély és finom analízisig, mint Körmendy Zsuzsanna. Erre hívnám fel a figyelmet, és azért is ajánlom mindenkinek a könyvét, mert az megteremti, illetve befejezi, perfektuálja azt a szerves kapcsolatot, amely Orwell és a magyar szellemi élet között mostanáig volt. Ám valljuk be őszintén, ez a kapcsolat eddig leginkább csak néhány heroikus körülmények között megszületett fordításra, egy-két briliáns tanulmányra, kisesszére korlátozódott, vagy például az *Ezerkilencszáznyolcvannégy* folytatására Dalos György tollából, aki „1985” címmel írt kisregényt.

Ez az ötvenes évekig visszanyúló szellemi kapcsolat, amikor az emberek valóban bőrük kockáztatásával fogtak neki Orwellt fordítani, most vált nagykorúvá. Gyakorlatilag itt és most, ebben a terebben beszélhetünk ennek a könyvnek a felmutatásával arról, hogy újabb állomással tárgyiasult ez a kapcsolat a magyar szellemi univerzum és Orwell között. Amely korántsem egyirányú abban az értelemben, hogy mi befogadjuk Orwellt, hanem – és ettől válik jelentőssé – a saját, önálló mondanivaló által nagyon is kétirányú. Most már nekünk is van olyan mondanivalónk Orwellről, amely nem az újra-szajkózása, újra-felmondása, és nem is csak a továbbgondolása annak, amit mostanáig mások mondtak, írtak és gondoltak Orwellről.

Körmendy Zsuzsanna könyve nem más, mint néhány alapvető és sarkalatos pontnak a kijelölése egy teljesen szuverén, egy teljesen autonóm nézőpontból, és mint ilyen, érzésem szerint nélkülözhetetlen lesz a továbbiakban az orwelli életmű értelmezésében. Tulajdonképpen arra is választ ad, vajon miért van olyan mágiikus ereje Orwellnek, elsősorban az *Ezerkilencszáznyolcvannégy*nek meg az *Állati Gazdaságnak*. Elnézést, hogy a régi címet használom, de szerencsésebbnek tartom, mint az *Allatfarmot* – vannak bizonyos színtagmák, amelyek azáltal, hogy egyszer valaki kimondta őket, többé már nem fordíthatóak vissza.

Orwell úgy írt, hogy az egyenlő volt a leleplezéssel. És ha valaki elolvasta például az említett két művét, attól kezdve komoly

arccal, komoly lélekkel többé nem ülhetett be egy pártgyűlésre, mosoly nélkül nem olvashatta el a vezércikkeket, nem hallgathatta meg a szónoklatokat, és nem hihetett el olyan hazugságokat, amelyekkel sajnos a mi életünk is tele volt. Ezért választóvíz Orwell. Nyilvánvaló, hogy bizonyos dolgok kimondásával egy nagyon világos határvonalat húzott a világban a vélt és a valós között, másképpen a között, ami az ő regényei előtt, illetve utána történtek és következtek. Számomra elképzelhetetlen, hogy egy becsületes és intelligens felnőtt ember az Orwell-könyvek elolvasása után továbbra is olyan manipulálható, ártatlan és naiv maradjon, amilyen esetleg azelőtt volt, vagy szerette volna magát mutatni. Ezért tartják a történelmi leleplezés nagymesterének az író, s hogy ez miként született meg, arról ez a könyv rendkívül sokat elmond.

Amikor az embernek eszébe jut valaminek a kapcsán, hogy ezt már megírta Orwell, és akkor miért akarják, hogy mi ezt komolyan vegyük, nos, akkor annak a bizonyos konszenzusnak a gyökerénél jártunk, amelyről bevezetőm elején beszéltem. Igen, ez az a bizonyos konszenzus, az „összekacsintásé”, a közös tudaté, hogy mi nagyon is tudjuk, most miről van szó: olvastuk Orwellnél.

Ha lenne a magyar szellemi életben egy Thomas Morus-díj – emlékszünk rá, ő ezelőtt 469 évvel a lelkiismeret és a vélemény szabadságának vértanújaként lépett föl a VIII. Henrik által ácsolatott vérpadra –, amely azokat a teljesítményeket honorálja, amelyek ennek az éthosznak a jegyében születtek, föltétlenül ilyen Morus-díjra javasolnám Körmeny Zsuzsanna könyvét.

Emlékezzünk csak vissza arra a morusi gondolatra, hogy azok a politikai vezetők, akik politikai megbízatásuk szempontjainak alárendelik az erkölcsi szempontokat, népüket előbbutóbb a káosz útjára vezetik. Ez a morusi felismerés az, amelyet Orwell a legszebben fogalmazott újra a 20. században. És ez az a felismerés, amelyet legszebben elemzett és járt körül az Orwell-lel foglalkozó irodalomban – természetesen korlátozott ismereteink szerint, de mégis csak azt gondolom, hogy ez így van – Körmeny Zsuzsanna, akinek köszönöm minden olvasója nevében ezt a könyvet.

Gün MÁRTON ÁRONRÓL

Megrendített és egyúttal felvillanyozott Török Bálint tanulmánya a Magyar Szemle augusztusi számában: *A Hegy – Huszonöt éve halt meg Márton Áron* Megrendített, mert a krónikás hűségével és mégis élvezetes stílusban beszéli el egy kortársi és egy egész korszak fölé hegyként emelkedő személyiség akadályokkal, gondokkal teli, de mégis tiszta és következetes életútját. Az írás egyben fel is villanyozott, mert eszembe juttatta Márton Áronnal való találkozásomat, látogatásom igencsak jellemző előkészítését és körülményeit.

1973-ban német katolikus feleségemmel meglátogattuk Kányádi Sándorékat, és a látogatást keresztkománk erdélyi úttá bővítette ki, hogy megismertessen pátriája nevezetességeivel. Az egyik nevezetesség a gyulafehérvári székesegyház volt. Sándor megmutatta a templom legfontosabb látnivalóit, így Hunyadi János üres sírját is. Majd így szólt: nézelődjeteK, és várjatok rám. Egy-két elejtett szavából csak sejtettük, hogy Márton Áron püspök úrnak akar bemutatni, de nem biztos abban, hogy ráér-e a püspök úr, nem csak időbeosztását tekintve, hanem elsősorban politikai bajkeverés miatt is, melynek ő is, mi is kárát látánk. Hiszen annyira mi is ismertük az erdélyi helyzetet és különösen az akkori rendszer által az ottani magyarok kiemelkedő képviselőjét fenyegető ármányt, hogy ne sejtettük volna: késedelmes fogadtatásunknál a püspököt és kapcsolatait fenyegető veszély elhárításáról lehet szó. Csak most, Török Bálint írását olvasva látom akkori tompa sejtésem igazolását: „Látogatókat ugyan fogadhattott, de szigorú ellenőrzés alatt tartották, számtalan lehallgatókészlületet telepítettek a palotába, sőt a kertbe is. Még a kerti lugas alá is alagutat fúrtak, hogy ott is elhelyezhessenek egy mikrofont. Persze mindezt tudta a főpap, s figyelembe vették a látogatók is.” (I. m. 135. l.)

Sándor egy idő múlva értünk jött a székesegyházba, és átvitt – valóban nem a palotába, hanem a barátságos, gondozott kertbe. Közben mi is megértettük, hogy a sejtett biztosítási akció úgy látszik, eredményes volt, a helyszín készen várt. Szavak nélkül is rájöttünk, miért nem mehettünk minden további nélkül a püspök úrhoz. De ami azután következett, megérte a bizonytalanságot. Megismertünk egy bölcs, derűt árasztó, közvetlen, nagy érdeklődé-

sű férfit, aki társaságát figyelmesen hallgatni is tudta. A beszélgetés minden részletére már nem emlékszem, de minden bizonnyal szó esett a nyugati magyarságról, a protestánsokról, akiről különösen tudtam tájékoztatni, no meg az akkoriban erős nyugat-európai magyar ökumenikus életről. A püspök úr az audiencia végén egy nagy palack finom fehérbort adott búcsúzóul. Ez bizony kitartott hazáig, és otthon is alig akart elfogyni, no de a beszélgetés emléke természetesen sokkal tovább élt bennünk. Feleségem fel is emlegette: a német katolikus egyháznak kezdettől fogva hú híve vagyok ugyan, de püspököt csak a magyarok között ismertem meg.

Kányádi Sándor is megemlékezett erről a napról „Balla Bálintéknak” ajánlott *Hunyádi* című költeményében:

Sírja üres akár a
Meváltóé
De késik a húsvét

Hiába esdi minden
Áldott délben
A harangszó

A költemény nyilvánvaló, de mindenesetre felfedhető üzenetén kívül csak kevesen tudhatták – tulajdonképpen csak azok ketten, akiknek az ajánlás szólt –, hogy a költemény egy megtörtént eseményre is utal. És itt messze ki kell bővítenem az ajánlottak által érthető üzenettel. Kányádi Sándor ugyanis azokban a politikailag sötét években, sőt évtizedekben költő voltának köszönhető tekintélyét, ismertségét, összeköttetéseit számos esetben felhasználta érdemes ügyek szolgálatára. Csak példa az itt felidézett beszélgetés, mert a kálvinista Kányádi Sándor jó néhány esetben segített a házi őrizetben tartott katolikus püspök számára az őt híveivel összekötő, nem veszélytelen kapcsolat megteremtésében. Egy nagy közös, a szó legnemesebb értelmében ökumenikus ügy szolgálatában sok láthatatlan szál fűződött egy katolikus püspök meg egy református költő között. Sőt abban is biztosak lehetünk, hogy Kányádi népszerűségét az erdélyi magyarság más ügyeiben is latba vetette.

BALLA BÁLINT

A MAGYARORSZÁGI KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA

Néhány kiegészítés Erdődy Gábor és Fazekas Csaba cikkéhez

Erdődy Gábor és Fazekas Csaba a Magyar Szemle augusztusi számában megjelent figyelemreméltó cikkét, úgy is mint az 1944–1949 évi ide tartozó események legfiatalabb résztvevője és a már kevés életben lévő tanújának egyike, az alábbi néhány megjegyzéssel szeretném kiegészíteni. Csak a történelmi tényekkel foglalkozom, a szellemi és ideológiai kérdésekre ebben a rövid kiegészítésben nincs hely. Nincs lehetőség még az itt leírtak pontos dokumentációjára sem, ez is külön cikket igényelne.

A Demokrata Néppárt (DNP) 1947. évi választási sikere szerintem négy oknak tudható be: a vezető értelmiség legjobbjai páratlan mértékben vettek részt a pártban és így az aktív politikálásban, a párt teljes mértékben hazai eredetű volt, nagy súlyú társadalmi mozgalmakra támaszkodhatott, és végül az 1947-es választásokat megelőzően számos volt kiszagdapárti politikus is csatlakozott hozzá.

Ami a vezető értelmiséget illeti, az idézett cikk, nagyon helyesen, kiemelten foglalkozik Szekfű Gyulával, aki részt vett a párt alapításában, de nem lett a párt tagja, ezért gyakran nem említik meg az alapítói között. Barankovics István mellett Eckhardt Sándort, Mihelics Videt és Varga Lászlót sorolja fel, mint a DNP meghatározó politikusait. Mellettük meg kell említeni Bálint Sándor professzort, a vallási néprajz kutatóját, annál is inkább, mert Eckhardt Sándorral együtt ők ketten voltak a DNP képviselői az 1945-ös Országgyűlésben, valamint Rónay Györgyöt. A Fővárosi Közgyűlésben ugyancsak Eckhardt Sándor, valamint Varga László képviselte a pártot.

Egyetemi tanárok ritkán vállalnak vagy töltenek be aktív politikai szerepet; arra pedig, hogy egy párt összes – még ha csupán két – parlamenti képviselője országos, sőt nemzetközi tekintélyű, prominens professzor legyen, aligha van másik példa a parlamenti demokrácia történetében.

A párt teljes mértékben hazai eredetét szerintem nagy súllyal kell hangsúlyozni. Mindenki ismeri Adenauer, Robert Schuman és de Gasperi nevét és pártjaik szerepét a II. világháború utáni Nyugat-Európában, már 1945-től kezdve. A DNP ugyanakkor csak

1947-ben szerzett igazi országos jelentőséget, tehát később, mint nyugat-európai testvérpártjai, és ezért a részleteket nem ismerők azt feltételezhetik, hogy külföldi minta utánzása volt. A testvérpártok 1947. szeptembere előtti sikerei hozzájárulhattak ugyan a hazai sikerhez, de 1944-ben minden ilyen hazai és külföldi kezdeményezés – a kezdeményezők jól felfogott érdekében – a legnagyobb titokban folyt, és a hazai alapítóknak semmiféle tudomásuk sem volt és nem is lehetett a külföldön történekről.

Párt eredete ezért – harmadszor – a már a harmincas évek végén kialakult és nagy súlyt szerzett katolikus szociális mozgalmakra vezethető vissza. Vezető értelmiségiek egy csoportja, azonnali és közvetlen társadalmi támogatás nélkül alapíthat folyóiratot, vagy megindíthat szellemi pezsgést, de aligha hozhat létre politikai pártot. Azoknak a szociális mozgalmaknak, amelyekre ez a párt akár a vallásinál is nagyobb súllyal támaszkodhatott, voltak társadalmi, sőt alapvetően politikai céljaik. A földreform, valamint a parasztság és munkásság, és főként a paraszt- és munkásfiatalok szellemi és anyagi felemelkedése – ma úgy mondanánk, hogy részükre az esélyegyenlőség megadása – alapvetően politikai célkitűzés volt. Ezeknek a szervezeteknek a pusztá léte és működése tehát szinte szükségszerűen vont maga után az ezekből kisarjadó és velük azonos szellemű politikai mozgalom létrehozását. Köztudott, hogy közülük – a magyar társadalom akkori struktúrájának megfelelően is – a KALOT, a parasztiújáság szervezete volt a legerősebb. A KALOT alapítója és akkori páratlan sikereinek elsődleges létrehozója, Kerkai Jenő, aki, akárcsak Szekfű Gyula, nem volt, és, mint jezsuita szerzetes, nem is lehetett a párt tagja, mégis egyik, vagy akár legfontosabb alapítója volt ennek a szervezetnek is. A mai történeti ismertetésből nem lehet kihagyni a nevét, mert nélküle a DNP soha létre nem jött volna, és azt sem, hogy hosszú és nagyon kegyetlen börtönbüntetéssel kellett fizetnie munkájának sikereiért.

Végül, még az előbb ismertetett széles társadalmi bázis ellenére is, az 1947-es választások nem hozhatták volna meg ezt a sikert a vezetésében kollaboránssá váló Kisgazdapártból kilépő politikusok nélkül. Felsorolásukra csak egy külön cikkben kerülhetne sor. Itt csak Eszterhás György nevét lehet, de kell is megemlíteni. Neki fontos szerepe volt már az 1947 előtti kisgazdapártban is, 1947-ben pedig, mint kampányfőnöknek, aki a konkrét szervezé-

si munkáért volt felelős, kiemelkedő szerepe volt a választási győzelem – mert ez valóságos győzelem volt – elérésében. Ha szó volt Kerkai sorsáról, meg kell említeni az övét is. Autógyári munkásként kezdte az Egyesült Államokban, és nehéz küzdelmet kellett folytatnia családjáért és gyerekei iskoláztatásáért.

A választási győzelem leírásához nem elég az a 16%, amelyet a cikk helyesen idéz. A DNP három megyében azért nem indult, mert, nem akarta fokozni a katolikus egyház konzervatívabb vezetőivel szemben fennálló és a cikkben is jól tárgyalt ellentéteit, nem akart ellenjelöltet állítani a konzervatívabb szellemű Keresztény Női Táborral szemben. Nem állított jelöltet több tiszántúli megyében sem, átengedve ezeket az ott nagyobb történelmi hagyományokat képviselő Magyar Függetlenségi Pártnak. Még így is nagy valószínűséggel több szavazatot ért el, mint amennyit a mindenütt listát állító kommunisták kékcédulák nélkül kaptak, és abszolút többséget ért el azokban a nyugat-dunántúli megyékben, amelyek ma is a nemzeti szellemű politika legbiztosabb bázisai. Eredménye ezek nélkül a részletek nélkül nem értékelhető megfelelőképpen.

Visszatekintve 1945-47-re és egyben az elmúlt 15 évre, felmérhetetlen kárt okozott, hogy Varga László és Eszterhás György, akik az 1947. évi DNP legjobb politikai vénával és legtöbb gyakorlati érzékkel rendelkező politikusai voltak, nem 1989-ben, hanem csak az új Országgyűlés megnyitó ülésének meghívott vendégeként, 1990-ben jöttek haza, és közülük még ekkor is csak Varga László maradt itt. A történelem másként alakul, ha egy évvel korábban térnek haza, és mindketten itt maradnak.

SZAKOLCZAI GYÖRGY

csu NAGY VASÚTÉPÍTÉSEK EURÓPÁBAN ÉS ÁZSIÁBAN

Ma, amikor autópályák újabb és újabb szakaszai nyílnak meg, amikor egyre nagyobb repülőgépekkel egyszerre több száz utast szállítanak, és vonataink nagy részben elhanyagoltak, vasútvonalakat pedig bezárnak, mégis egy nagy vasútépítési korban élünk. Ezzel a fogalommal világviszonylatban a tizenkilencedik század végétől az első világháborúig terjedő évtizedeket jellemez-

U Kubinaty Mikolaj

ték. Ekkor egészítették ki a fővonalakat helyiérdekű vasutakkal, sűrűn lakott területeken immár falvakat kapcsoltak be az akkor legkorszerűbb szárazföldi közlekedésbe. Sok városban ekkor építették-alakították át a régi indóházakat reprezentatív középületté. Építettek ekkor is gazdaságtalan vonalakat, katonai célból.

A mai vasútépítés alapvetően különbözik ettől. Először is abban, hogy Európához és Ázsiához kötődik. Amerika kevésbé látszik érdekeltnek új vasutak építésében. Különbözik abban is, hogy régióként eltérő igényeket kell kielégíteni: Európában a kontinens északi és déli országait egymástól nagy hegyláncok választják el, főleg az Alpokon az eddiginél nagyobb kapacitású vasútvonalakat kell átvezetni. Ázsiában, főként Kínában fejleszteni kell a megnőtt igényektől messze elmaradt vasúthálózatot is. Európában és Japánban a személyforgalom fejlesztése elsősorú közlekedéspolitikai követelmény, a fejlesztés egyik célkitűzése új vonalak építése és fontos meglévő viszonylatok radikális korszerűsítése, a másik a nagyvárosi fejpályaudvarok lehető megszűntetésével a folyamatosabb forgalomáramlás lehetővé tétele. A sűrűn lakott Európa gyorsabb vonatokkal igyekszik a repülőgéppel és a távolsági gépjárműforgalommal versengeni. A mai nagy vasútépítés ezéért három irányban mutatkozik: a nagy hegyek hágoín átvezető vasutakat „bázislagutakkal” kiváltani, a legfontosabb nagyvárosi viszonylatokban gyorsvasúti vonalakat építeni és a nagyvárosi pályaudvarokat korszerűsíteni. Mind a háromra nézünk néhány példát.

A régi, vagyis ma még nagy hányadban fennálló hegyi vasutaknál, így főként az Alpokat átszelő vonalakon a szállított árut több száz, sőt ezer méter magasságra kell emelni. Ausztriában a Semmering, a Tauern és az Arlberg, Svájcban a Gotthard és a Lötschberg, Ausztria és Olaszország határán a Brenner, Franciaország és Itália határán a Mont Cenis vasúti átkelők az érdekelték. A problémát érzékelteti, ha meggondoljuk, hogy a második világháború idejében, amikor Olaszország iparát tengeri szénzállítmányok helyett vasúton kellett sziléziai szénrel ellátni, a Semmeringnél, amelyen a szállítmányok nagy része áthaladt, a szénzállító vonatokat három gőzmozdonnyal kellett átvontatni. Ha ma nincs is már szükség ezekre a szénzállítmányokra, s a villamos vontatással a hegyi vasutak energiagazdaságossága is javult, a más áruszállítmányokkal nagyon is megnövekedett áruforgalom ma is nyög a gazdaság-

talanság terhe alatt. Ezen most költséges új „bázisalagutak” építésével kívánnak segíteni. Elsősorban hatalmas energiameennyiséget remélnék megtakarítani. Az új alagutakkal a személyforgalom is nyer, igaz, csak néhány percet, legfeljebb egy-két órát.

Svájc lakossága 1992. szeptember 27-én népszavazáson megerősítette a régi terveket: új Gotthard és Lötschberg alagutak építését. A gondos előkészítés nyomán 1996-ban láttak hozzá a Gotthard-bázisalagút kivitelezéséhez, és 2015-re akarják befejezni. A munkák most mintegy félidőnél tartanak. Amikor 1882-ben a Gotthard vonal 14,9 km hosszú gerincalagútját 1151 m magasságban megnyitották, ennél hosszabb alagutat fúrni még alig tudtak, még kevésbé tudtak volna egy még hosszabb alagutat gőzvontatással üzemben tartani. A füstelszívás így is nehezen volt megoldható. Ehhez a magasan fekvő alagúthoz hosszú, 25 ezrelékes emelkedéseken, bonyolult vonalvezetéssel jutottak a személy- és tehervonatok. Ezzel szemben a most épülő alagúthoz vezető vonalak síkvidéki jellegűek maradnak, mindössze kis emelkedőkkel. Így a hegyet a lábánál kell átfúrni, az új alagút Erstfeld (észak) és Bodio (dél) között 57 km hosszú lesz. A két vágányt külön járatban vezetik, mindegyiket 9,3 méter átmérővel. Sok helyütt biztonsági átjárók kötik őket össze. Két helyen a vágányok forgalomváltására alkalmas föld alatti pályaudvart is építenek (Faido és Sedrun közelében illetve alatt). Mindehhez összesen 151 km alagútcsatornát kell építeni. A világnak ez lesz a leg-hosszabb vasúti alagútja. 1500 ember dolgozik rajta, napi 40 métert haladnak előre. Az Itália felé vezető vonal majd még két jelentős alagutat kíván: a Gotthard átfúrástól északra eső szakaszon Zug és Zürich között (20 km hosszúsággal), és délen Bellinzona és Lugano között (16 km hosszal). Ehhez 2006-ban hozzákezdenek (tehát a két mellékalagút mindegyike hosszabb a jelenlegi „réginél”, melyhez 120 éve kaptatnak fel a vonatok). Az új alagútrendszerben a forgalom nemcsak energiatakarékosabb, de gyorsabb is lesz. Személyszállító vonatok 250 km/h, tehervonatok 160 km/h sebességgel haladhatnak majd. Zürich–Milano viszonylatban 2 óra 40 perces utazási időt terveznek.

A Lötschberg-vasutat is korszerűsítik. Ezen a forgalom Bernből a Simplon-alagúton át ér Itáliába. 1977 és 1992 között ezt a vonalat kétvágányúra építették át, 1993–2001 között újabb átépítésekkel alkalmassá tették a nagyobb úrszelvényt kívánó nyergeskocsi-

forgalom lebonyolítására. S az 1992-es népszavazás alapján egy eredetileg 41 km-es, de végül is 34,6 km hosszúra tervezett bázis-alagúton dolgoznak. A tehervonat-forgalom részére ezt már 2007-ben remélik megnyitni.

E két korszerűsített vonallal – a Gotthard és a Lötschberg vonalakkal – Svájc kihasználja az integrálódott Európa szívében elfoglalt geográfiai helyzetét. Amit Schiller más célzattal megírt Tell Vilmos drámájában („Durch diese hohle Gasse muss er kommen”) azt az Alpok központjában elhelyezkedő ország most vasútjaival fordíthatja a maga javára.

Párizsban és Rómában már fontolgatják a Mont Cenis-alagút kiváltását is, megkönnyítendő a francia–olasz kapcsolatot Lyon–Torino viszonylatában. Jelenleg a geológiai és a jogi problémák megoldásán fáradoznak. A már meghatározott nyomvonalon a Mont Cenis alatti fő alagút 53 km hosszú lesz, olasz oldalon Bussolenónál még egy 12 km-es, francia oldalon Belledonne-nál és Chartreuse-nél, melyet eddig inkább az ottani szerzetesek által főzött nemes italról ismertünk, egy-egy 20 km-es alagút építése válik szükségessé. Az új Mont Cenis-alagút a legkedvezőbb esetben is csak 2020-ra készülhet el.

Hosszú évek óta képezi vita tárgyát az új, mintegy 30 km hosszú Semmering bázis-alagút építése Gloggnitz és Mürzzuschlag között. Ennek építését sokan azért is ellenzik, mert Európa legrégibb hegyi vasútját, mely 1999-ben vasútvonalak közül elsőként a „világörökség” rangját is elnyerte (azóta is csak a dardzsilingi vasút szegődhetett melléje) üzemben tartva akarják megmenteni. A Semmering vasút 15 alagútjával és ugyanannyi szép kőből épített viaduktjával oly tökéletesen illeszkedik a szép táji környezetbe, oly sok szállal kötődik Európa kultúrtörténetéhez, hogy a forgalomnak az új alagútba terelése a gazdasági előnyök mellett óhatatlanul kulturális veszteséget is jelentene.

A vasúti forgalom egykor annak a területnek, amelyen áthaladt, minden települését kiszolgálta: tájegységeket tárt fel. Ma a nagy városok közötti forgalom korszerűsítésén fáradoznak, ennek jegyében épülnek az új gyorsvasúti vonalak. Az alapokat Japánban, majd Franciaországban rakták le mintegy huszonöt éve, de van már gyorsforgalmú vasút Spanyolországban, Németországban és Svédországban is. Az építkezések volumene, a vasutakat a közúthálózattól szintben mindvégig elválasztó megol-

dások, a 250–320 km/h sebesség és az ütemszerű közlekedés (legtöbb viszonylatban óránként) sejteti az ehhez szükséges építési munkák költségeit. Az újabb nagy vasútépítés eredményeként ma Párizsból Marseille-be, Tours-ba (Ligne Atlantique) és Calais-ba vezet a TGV (Train a grande vitesse). Épül, sőt befejezéshez közeledik a strasbourg-i vonal is. A gyorsvasúti szerelvények, részben a hagyományos pályatesteket igénybe véve, ezen kívül Párizsból már Brüsszelbe, Kölnbe és Genfbe is eljutnak. Németországban a Hamburg–München viszonylat a meghatározó. 2002-ben elkészült a Frankfurt és Köln között épített új vonal is (Neubaustrecke).

A 2004 decemberében életbe lépett menetrenddel Németországban a vasút-korszerűsítés klasszikus változatát új dimenzióval mutatták be. Nem építettek új nyomvonalat, hanem gyökereken korszerűsítették a meglévőket. Az átépített Hamburg–Berlin vonalon (Ausbaustrecke) most 230 km/h sebességgel óránként közlekedő vonatok közbenső megállás nélkül másfél órás menetidővel kötik össze a két nagyvárost (260 km). Hogy a nagy vasútépítések korát éljük, azt ennek a korszerűsítésnek 650 millió euró költsége is bizonyítja.

A gyorsvasúti vonatok a városmag közeli pályaudvarokról indulnak, és oda érkeznek, ez egyértelmű előny a repülőgéppel szemben. Igazolja a francia TGV koncepcióját, mely szerint a repülőgép 400 km távolság alatt nem versenyképes a vasúttal. És vegyük hozzá ehhez még a környezetszennyezés csökkentése terén mutatkozó jelentőséget: a gyorsvasutak mind „tisztá” villamos vontatásúak.

Oroszország 2005-ben adott megbízást a Siemensnek a Moszkva–Szentpétervár közötti gyorsvasúti forgalom kiépítésére, és ehhez 60 szerelvényt is rendelt. Spanyolországban a Madrid–Barcelona kapcsolaton dogoznak. Íme, a nagy vasútépítés korát éljük.

A korszerűsítés harmadik változata nem kevésbé költséges és lényegbevágó, ez a városi pályaudvarok átépítése. Itt is takarítható meg energia, növelhető a járatok sebessége, de a nagy célkitűzés itt mégis inkább urbanisztikai: értékes városi területek szabadulnak fel. Vasútvonalakat terepszint alá süllyesztenek, vagy áthelyeznek. Ott, ahol a fejpályaudvarokat átmenő forgalomra tudják átépíteni – amire a vasútépítés közel kétszáz évében már eddig is számtalan példa mutatkozott – a vasútüzem is előnyök-

höz jut. A fejpályaudvarok megszüntetésének nagyszabású példáját már a két világháború között megindított munkákkal, melyek csak az 1950-es évek végén fejeződhetnek be, Brüsszel szolgáltatta: A Nord és a Sud pályaudvarok között fúrt alagúttal átmenő forgalmat sikerült megvalósítani. Sok helyütt kívánták ezt azóta követni, kevés városban sikerült ezt megoldani. Most az évek óta folyó és előreláthatólag jövőre befejeződő legnagyobb építési munka az új berlini főpályaudvar építése. A német főváros új főpályaudvara az egykori Lehrter Bahnhof helyén épül (mely diadalív-motívumú főhomlokzatával 1884-ben példaként szolgált a mi Keleti pályaudvarunk építésének). Az észak–dél és a kelet–nyugat irányú vágányok egymástól szintben elválasztva keresztezik egymást, könnyű és közvetlen átszállást is biztosítanak. Az egymást keresztező, ívben fekvő, hernyó alakú, üvegezett csarnoktetők már építés közben impozánsak. A vonatok persze itt nem járhatnak át a másik viszonylat vágányaira. Berlinben az átépítés nem vet fel műemléki kötődéseket, a berlini vasutak a háborúban rommá váltak. Sajátos vonalvezetésük egy évszázada újjászért kiált. Most bizonyára sikerül a városi gyorsvasút és a távolsági forgalom célszerű kettéválasztása.

Stuttgart félmilliót meghaladó lakosú város. Völgykatlanban fekszik, fejpályaudvarába a fő vasútvonalak kelet felől futnak be (csak egy tekerődzik le a hegyoldalból). A ma 16 vágányos együttest az első világháború idején már másodszor építették át. Épülete, Paul Bonatz építész remekműve, a vasutak építészetének egyik szimbóluma lett. A vágányzat évtizedek óta tervezett, de mindig elhalasztott gyökeres átépítése – úgy tűnik – most mégis elkezdődik. A tervek szerint a vágányokat és peronokat a föld síne alá helyezik, az eddigre merőleges irányban. Így a régi fejpályaudvartól eltérően immár átmenő lesz a távolsági forgalom, és mindössze 8 vágányra lesz szüksége. A regionális illetve elővárosi forgalom vágányait még egy szinttel lejjebb építik ki. A régi épület 200 méteres főhomlokzatával és a Königstrasse tengelyében a városkép fontos elemeként mutatkozó óratoronnyal: állva marad. Hogy műemlékként is megtartja-e középületi rangját és főleg értelmét, ezt a jövő nemzedék majd elbírálna.

Ugyancsak egy régóta tervezett nagyszabású átépítéshez fognak a mindössze 23 ezer lakosú dél-németországi Lindau pályaudvaránál. A festői szépségű, történelmi értékű kis város a Bodentó

partja mentén szigeten épült. 1854-ben, a vasútépítés hőskorában a vízben emelt töltéssel kötötték a szárazföldre. A cél akkor az volt, hogy a vonat és a tavi hajózás közvetlen kapcsolatba kerüljenek. A vasút értékes területet foglal el, látványban is kiütözik a városképből, s a vasútüzem a fejpályaudvar miatt itt is nehézkes. A lakosság nagy hányada az elmúlt évtizedekben a szigeti óvárosból kiköltözött a part mentén létesült korszerűbb lakóterületekre. Vagyis a településstruktúra átalakult. Ezért a vágányhálózatot most „visszavonják” a szigetről, a felszabadult terület árából fedezhető a part menti új pályaudvar építésének költsége.

A német vasúti pályaudvarok korszerűsítésénél a hagyományokat tiszteletben tartják, ez mutatkozik a nagy Lipcse főpályaudvar már be is fejezett építkezésénél is. A hatalmas keresztperonhoz kapcsolódva, főleg egy szinttel alatta, egész üzletváros épült. Az 1915-ben épített híres pályaudvar csarnokával együtt műemlékként látványában és lényegében változatlan maradt

Az új vasútépítések előtt úgy fogalmazhattunk: Európában az *Alpokon* vasutak vezetnek át. A hágók közelében, többnyire 1–2 km hosszú alagút segítségével. Ezzel szemben az új alagutak az *Alpok alatt* fognak új összeköttetést teremteni. Ehhez az alagútépítés új technikai és villamos vontatás biztosították a lehetőséget. A La Manche csatorna alatt épített alagút hosszúságát is meghaladó, közel 60 km-es alagutak korunk nagy vasútépítési teljesítményei. A városoktól távolabb fekvő településeket annak idején fellendítő helyi érdekű vasutak ma már nem tudják felvenni a versenyt a gépjárművel, évtizedek óta sorra szüntetik meg a félig (vagy teljesen) üresen járó vonatokat elől a vonalakat. Mindössze a városokat kiszolgáló úgynevezett elővárosi gyorsvasutaknak van jövőjük, de ezek korszerűsítése inkább vasúttechnikai munkákat kíván.

Végül felmerül az olvasóban a jogos kérdés, hogy az új vasútépítéstől hazánk miért marad le? Közlekedésépítésre fordítható keretünket nyilván kimeríti az autópálya-építés. Mégis, remélhető és talán szükségszerű, hogy a nagy vasútépítés, mely eddig nemcsak hazánkat, de egész Kelet-Közép-Európát elkerülte, beköszönt hozzánk is. Mert sok lemaradást kell behozni. A Hamburg–Berlin példát szem előtt tarthatjuk: a Bécs–Budapest viszonylat körülbelül azonos távolságú, hasonlóak a terepviszonyai, a forgalom nagyságrendje is összevethető. Itt is megtartható a nyomvonal. Románia és Bulgária közeljövőben várható európai

uniós tagságával hazánk vasúthálózatának jelentősége a növekvő tranzitforgalom miatt megnő, túlmutat az ország igényein, és kiaknázható előnyöket biztosít. Ezért is időszerű a mai nagy vasútépítésekre itthon is figyelni.

KUBINSZKY MIHÁLY

csin *U. Tóth aláírása*

NOSZTALGIA ÉS A RÉGI FÉNYEK: FILMFESZTIVÁL KRAKKÓBAN

Még az éjszakai vonatozást sem bántam volna, csak hogy eljussak a krakkói filmfesztiválra. Volt ebben egy nagy adag nosztalgia ifjúságom zarándokhelyei: Lengyelország, s mindegyik előtt Krakkó iránt. „*Lám az expressz is, / pompás hajnalban száguld, robog velünk, / Krakkó felé megyünk. / Habzó, cseh sört iszunk az étkező kocsiban, / nézz ki a hajnali tájnak hangulata van. / NDK fülbevalód szórja fényeit, / váltsunk át koronára 65 zlotyit. / Lám csak, hát voltak nekünk élményeink.*” Az igazság azonban az, hogy bár Bereményi Géza sorait fejből idéztem, amikor megtudtam, hogy már naponta rendszeres repülőjárat van Budapestről Krakkóba s az út 40 (hátszélben 30) perc – szívfájdalom nélkül döntöttem a repülőgép mellett. De ez csak elmélyítette bennem a nosztalgiát...

Ahogy a Krakkóval és a lengyelekkel való találkozás is: ugyanazt kaptam a 45. Krakkói Filmfesztivál programjától, amit fiatalon, lengyelországi csavargásainkon. Sokszínű kulturális és filmes kínálatot, egyszerű, minden rongyozást nélkülöző, természetesen módon, a régi nagyszívűséggel.

A hivatalos versenyprogram más fesztiválok (a giffoni gyerekfilmfesztivál, a jihlavai nemzetközi dokumentumfilmfesztivál, a kínai Guangzhou filmfesztivál) bemutatkozásának is teret adott. A számos tematikus válogatás között igazi különlegességeket kínált például a *Rövidfilmek mesterektől* sorozat, amelynek irigylésre méltó programját nemzeti filmarchívumuk állományából állították össze. Bunuel, Antonioni, Truffaut, Polanski, Pasolini, Wajda (és még sorolhatnám a klasszikusokat) rövidfilmjei között láthatuk többek között Moholy-Nagy László 1929-ben forgatott filmjét a marseille-i kikötőről. Ugye, ne kérdezzem, hogy megtalálható-e ez a film a mi filmarchívumunkban?

7910

Olyan retrospektív vetítések mellett, mint Jurij Norstein, Peter Liechti, Daniel Szczechura, Tarr Béla filmjeinek – Hotel Magnezit, Utazások az Alföldön, Macbeth – is szenteltek egy estét, amelyre meg is telt a mozi. Szerepelt magyar film a versenyben is, sőt, a finnek és a lettek mellett, mint új európai uniós állam kaptunk még bemutatkozási lehetőséget. Ezt egy vitatható összeállítással (Tollas, Csak egy kislány, Spilerek) háláltuk meg, amely kevésbé reprezentálta a magyar dokumentumfilm-gyártást.

Azt hiszem, az európai fesztiválok programjából válogatott összeállításban bukkantam Werner Herzog új, kilencvenperces dokumentumfilmjére: a *Fehér gyémánt* szervesen illeszkedik a monomániás herzogi életműbe. „Mit bánom én a magas kultúrát, nekem csak a civilizáció fáj” – mondta egyszer állítólag John Lukács. Herzognak valóban csak a civilizáció fáj: a pusztító, a természetet ölő civilizáció. A fehér gyémánt egy léghajó, amelyet egy angol mérnök, Graham Dorrington épít sziszifuszi küzdelemben valahol Brit-Guyanában, egy gigantikus vízesés mellett. Az Ikarosz-mítosz megejtő megidézése mellett a filmnek sikerül az itt még eredeti, vad természet és a technikai fejlődés oly sokszor bemutatott konfliktusait átélhetővé, olykor katartikussá tenni.

Az *Óvoda* című kínai film egy bentlakásos gyerekeintézmény lakóinak életét kendőzetlen őszinteséggel mutatja be. A komikus gyerekszájtörténeteken túl a fesztivál egyik legegységesebb filmje azt láttatja, hogy a jövő nemzedék kemény ideológiai képzése már hároméves korban megkezdődik.

A versenyfilmek nemzetközi mezőnyében számomra egy belorusz, egy orosz és egy cseh film jelentette a legtöbbet. Viktor Dasjuk *A nagy misztérium* című filmjében a lassan két évtizede Csernobilban törtéteknek egy asszony halálát bemutatva állít szívfájdító mementót. A halál premierplánban jól érzékelteti, hogy egy ember pusztulásának bemutatása mennyivel drámaibb és megrázóbb lehet, mint a tömegkatasztrófák inflálódo képei. A középkorú, rákos asszony búcsúja az élettől a kamera előtt végtelenül emberi, villanásokban ugyan, de pontosan láttatja, hogy a hozzátartozók, az élők idegensége-félelme az elkerülhetlentől talán erősebb, leküzdhetetlenebb, mint az érintetteké. Irina Zajtsewa orosz filmje, az *Élt egyszer egy öregember és egy öregasszony*, egy Szibériában, az Isten háta mögötti faluban élő házaspár monoton, eseménytelen mindennapjait mutatja be. Az öregekhez legfel-

jebb egy rendőr téved be, azzal, hogy nem láttak-e egy menekülő rabot. Az asszony botorkál tűzhely és veteményes között, az apóka világháborús élményeit meséli. S közben kimondatlanul, de minden percben fiukat várják látogatóba. Az öregség heroizmusa, nosztalgia és a megbékélés derűje sugárzik egyszerre és nagyon intenzíven az egyszerű, eszköztelen filmből. Cseh rendezők készítették a *Cseh álom* című, klasszikus hagyományait folytató, szatirikus filmet. Munkájuk a fogyasztói társadalom elé tart tükröt, bemutatva a végtelenségig manipulálható vásárlókat, akik még arra is képesek, hogy egy nem létező supermarket megnyitóján asszisztáljanak. A Cseh álom nagy átverése persze máshol, akár nálunk is, épp így megtörténhetett volna, miképpen *Hercules* – a kilencéves kisfiú története is ismerősnek tűnik hazai dokumentumfilmekből. Az alkoholista szüleihez családfenntartóként viszonyuló, guberálásból pénzt kereső, gondoskodó, csupa szív gyermekről készült portré tömören és hatásosan szól a perifériára szorult életéről. (Sikere bizonyosra vehető volt, meg is kapta a fődíjak egyikét.)

A legtöbb díjat egy varsói antikvárius portréja kapta. A bolt nem csak régi könyvek zsúfolt eladótere: egy tér, egy hely, ahová azért mennek az emberek, amit máshol egyre kevésbé találnak. Értékek, emberi szavak otthona, s alkalmi agora, ahova nemcsak könyvekért érdemes vissza-visszatérni.

A rövid játékfilmek között a lengyel filmfőiskolás Leszek David mindössze 28 percben ad teljes képet egy tétova, érzékeny fiatalember útkereséséről. Csodálkoznék, ha rövid időn belül nem hallanánk újra *Az én helyem* rendezőjéről. Egy német vizsgafilm, Stephan Rick alkotása nagyon finom iróniával egy német férfi és egy thaiföldi lány kapcsolatát, már-már kétségbeesett társkeresési kísérletét mutatja be, amely azonban zátonyra fut, látszólag a férfi anyjának merev ellenállásán.

Erős, színvonalas, a társadalmi lelkiismeretet megszólaltató volt a mezőny Krakkóban, ahol a magyar versenyfilm – Zsigmond Dezső *Csigavára* – lehetőleg, groteszk líraisága ezúttal nem talált visszhangra. Igaz, méltatlanul hátrányos helyzetből is indították, hiszen egyetlen plakát, de még egyetlen szórólapp sem adott hírt róla. Krakkóban is éreztem, amit itthon is folyamatosan, hogy a dokumentumfilm bizony mostohagyerek a filmforgalmazásban. S amit nagyon fájón, szinte irigykedve néztem:

a Lengyel Televízió emblémáját a filmekben. Igen, a lengyel dokumentumfilm fő támogatója a televízió s nemcsak a gyártásban, de a forgalmazásban is. A dokumentumfilm, az animációs film és a kisjátékfilm szerves része a nemzeti filmgyártásnak és filmkultúrának. Jelen van, s nemcsak az ünnepeken, a fesztiválokon, de a hétköznapokban is, a mozik, a filmklubok, a közszolgálati televíziók műsorán.

Hogy csinálják? Jó lenne megtanulni tőlük.

TÓTH KLÁRA

ARCCAL A VOKSOK FELÉ

Ez még nem a célegyenes, de a versenyzők már jócskán benne vannak az utolsó körben. A feszültség fokozódik, a gyorsuló tempó közepette egyre élesebb a pozícióharc. A túl korán megnyitott hajrá éppen úgy megbosszulhatja magát, mint a késlekedés. Aki hibázik, lemondhat a győzelemtől, de ha nem, akkor is lehet jobb az ellenfele.

Természetesen a politikáról és a közeledő választási harcról van szó. 1990 óta megszokhattuk volna, hogy a demokráciában a pártpolitika formálja meg és kínálja fel a politikai alternatívákat, s ebben az erőterben a társadalmi elvárásoknak, az értelmiségi útkeresésnek a valaha remélnél jóval kisebb a szerepe. Ezt természetesen „csak” a társadalom (illetve annak közéleti elkötelezettségét, de a pártpolitikától való elhatárolódását a *civil* jelzővel meghatározó része), illetve a pártpolitikában is szerepet játszó, de autonómiájukra – elkötelezettségük ellenére is – kényes értelmiségiek nehezményezik. A közélet formálásában részt venni kívánó, de ettől a lehetőségtől a rendszerváltás kegyelmi pillanatait követő másfél évtizedben távolodó csoportok sértettsége azonban aligha fogja eldönteni a választásokat. Ebből következően nem várható, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is puhuljon a politika „diktatúrája” (amit még véletlenül sem szabad összetéveszteni a politikai diktatúrával), amely a közélet formálásából, az ország életének alakításából lehetőleg kizárja a maga világán kívülről érkezett kezdeményezéseket.

Pedig ezekre egyre nagyobb szükség lenne, noha a változás útjában áll egy olyan paradoxon, ami a közeljövőben aligha oldható

Handwritten notes in blue ink: "Gaspary", "Klor", and "1324".

fel. Az ugyanis, hogy a politikát nem lehet politikamentesen befolyásolni, hiszen e szándék megjelenése önmagában és automatikusan politikai jelentést kap.

A probléma talán nem is ez, hanem a *politikának kizárólagosan a pártpolitika körére szűkülése*, általános távlatvesztése. Mára talán már az is közhely, hogy ez idő tájt a kormányzás legfőbb célja igen gyakran nem az ország működtetése, nem a közelebbi és távlati problémák megoldása, nem közös célok kijelölése és a többi, hanem a hatalom megtartása. Egyébként még ez sem lenne feltétlenül bűnös vagy elítélendő magatartás. Az ugyanis aligha vitatható, hogy bármely szervezetnek természet adta joga, hogy életben akarjon maradni, és természetes igény az is, hogy egy-egy kormány a megkezdett, négy évnél hosszabb idő alatt végigvihető programjait be szeretné fejezni. Azt már többször is láthattuk, hogy új kormányok első lépéseit kifejezetten áthatja az a törekvés, hogy elődjük még folyamatban lévő programjait leállítsák. Ami ugyancsak nem gonoszság, hanem nagyon határozott politikai racionalitás: a kormányzás lehetővé teszi a nagy pénzmozgások áramlási iránya fölötti rendelkezést, s egy választási győzelem egyúttal azt is jelzi, hogy maga a társadalom is azt kívánja, hogy más prioritások szerint folyjanak a továbbiakban a dolgok – ide értve az anyagi erőik elosztását is. A baj az, ha az ilyen változások nem a társadalmi szükségletek, hanem szűkebb, elkülönült csoportérdekek határozzák meg.

Az elmúlt másfél évtizedben a magasabb szempontok szerinti elvárásokat a leginkább a politikai idealizmusa, a tisztességes és részérdekeken túlmutató magatartást feltételező, s utóbb emiatt elsősorban hívei által elmarasztalt Antall-kormány teljesítette. Antall József és vezetőtársainak széles köre hitt abban, hogy a rendszerváltás és a rendszerváltozás jelentős erkölcsi energiákat, a közeleli morál megújulási készségét is képes mozgósítani. Ez a gyakorlatban sajnálatos tévedésnek bizonyult. A panaszok oka máig az, hogy túlságosan is magasra tekintve, és kevésbé a politikai racionalitás vagy pragmatizmus jegyében alakult például a privatizáció vagy a médiapolitika, s az akkori nemes idealizmusnak súlyos következményei azóta is deformálják a magyar társadalom változásait.

Hiba lenne azonban azt mondanunk, hogy másként kellett volna cselekedniük. Az őket követő kormányok működése arra irányította a figyelmet, hogy az 1990 és 1994 közötti kormányzás értelmisé-

gi attitűdje, esetenként az akkori kormányokkal szemben bevetett hatalom-és pozíciószerezési technikák veszélyeit nem érzékelő naivitása mégiscsak fölmutatott valami, azóta már nosztalgikusan emlegetett közéleti normát. Nos, ha van még valami tőkéje a mai magyar politikai életnek, azt ennek az időszaknak köszönheti.

Antall József talán 1991 karácsonya körül mondta egy televíziós beszélgetés során, hogy ő nem azért lett az ország miniszterelnöke, hogy a „közvéleménynek hercigekedjen”. A helyzet nagyot változott. A mai képlet szerint az Antall József által „hercigekedésnek” nevezett, egyébként sajnos megkerülhetetlen feladatra való alkalmasság a miniszterelnöki poszt betöltésében döntő szempont. A politika mindennapi hadgyakorlatai közepette úgy tűnik, hogy a permanens kampány (*ad notam* „permanens forradalom”) mellett maga a kormányzás már csak szükséges rossz. Maga a *hercigekedés* szó stílárís értéke is kifejezte azt az elutasítást, amely a médiának és a közvéleménynek való udvarlásra, a közönség olcsó eszközökkel való manipulálására, a kampánypolitizálásra irányulhatott volna olyankor, amikor minden pátosz nélkül is tisztában kellett lenni azal, hogy a kormány előtt „egy nemzet sorsa áll”. Másfél évtized azonban nagy változásokat hozott, a politikai kultúra sokat hanyatlott, a demokrácia a gyakorlatban nem elmélyült, hanem felszínesé vált és sok vonásában hitelét veszítette. Erre gondolva állapíthatjuk meg, hogy ha a rendszerváltás egészében nem is bukott meg, a hozzá fűzött és kibontakoztatásához nélkülözhetetlen illúziók és megalapozott reménységek sajnos elvesztek.

A mára kialakult helyzetre a közvélemény nem tud érvényes és gyakorlati eredményeket ígérő válaszokat adni. Elsősorban azért, mert az évek során elveszítette közérzete artikulációjának lehetőségét. Nagyon sokan érzik úgy, hogy a *pártok parlamentje* nem alkalmas arra, hogy ott megfogalmazódjanak a társadalom elvárásai, a legégetőbb kérdésekre adható válaszok.

Ezt a körülményt szükségképpen inkább az ellenzék érzékeli. A Fidesz stratégiái számára evidencia, hogy pártjuk politikai tevékenységének centruma nem lehet a parlament, ahol a kisebbségi helyzetből adódóan az érdek- és akaratnyilvánításnál többre nem lehetnek képesek. Ezzel szemben azok a szerveződések, amelyek az elveszített 2002-es választások óta ellenzékbe szorult párt körül kibontakoztak, azt a megerősítést kínálták és kínálják, amelynek révén a párt struktúrája a veszteség periódusában is fejlődhe-

tett. (Más, és amúgy roppant súlyos kérdés, hogy ezért mekkora árat kellett fizetnie.) 2002-es tapasztalataik közé tartozik az is, hogy a sikerhez a támogatottság önmagában nem elegendő, a választási győzelem elengedhetetlen feltétele a szimpatizánsok mozgósítására való készség. A Fidesz rendkívüli tudatossággal dolgozik azon, hogy a civil szerveződéseknel céltudatosabb és feszelebb, de a párt-szerű szervezeteknél lazább organizációkat működtessen, s ezeken keresztül holdudvarát bővítse, beágyazottságát javítsa. Az így létrejött szatellit-szervezetek a párthoz való kötődést erősítik, de működésük nem oldja meg a párt előtt álló összes feladatot.

A politizálásnak a parlamenten kívüli dinamikája korántsem, de legalábbis nem feltétlenül a parlamentarizmus tagadása. Sokkal inkább válasz a közvélemény kiábrándulására, a rendszerváltozás folyamatának elakadására, a torzult parlamentarizmusra. Hiányzik azonban belőle az a törekvés, amelynek jegyében a legkézenfekvőbb módon kellene megkísérelnie a parlament becsületének visszaállítását: vagyis a parlamenti munka eszközeivel. Amit eddig láttunk, az azt mutatja, hogy a pártpolitikával való általános elégedetlenség ugyan beépíthető magába a pártpolitikai játszmaiba, de ettől a túlságosan pártosodott közélet még nem fog megújulni! És ennek a problémának a kezelésére a Fidesz eddig nem tett lépéseket – pedig ahhoz, hogy valóban biztosra menjen, hogy a közvélemény-kutatási adatokban megmutatkozó előnyt a választásokon realizálhassa, ezt is meg kellene tennie. Ez a manőver egyébként természetesen illeszkedhetne a közérpről való szavazatszerzés technikái közé, ami a párt jól érzékelhető célja is.

A választás közeledtével tapasztalható: *2002-ből a győztesek is tanultak*, s nem akarják az akkori vesztes kormányoldal hibáját elkövetni. Azt ugyanis, hogy a Fidesz annak idején elhanyagolta a kampányt.

Az MSZP a múlt év őszén kifejezetten a kampányra gondolva cserélte le Medgyessy Pétert, s tette fel jövőjét a hasonlíthatatlanul jobban kommunikáló Gyurcsány Ferenc szerepeltetésére, aki a kezdeti szárnyalás után elődjéhez hasonló szintre esett vissza, pedig szereplése gyakoriságára, tematizációs készségére nem lehet panasz. Az új vezetés kommunikációs buzózkodása mögött

azonban nem áll teljesítmény, s az a pl. Gyurcsány által is kedvelt-ve ismételtgetett tétel, mely szerint az ország sikerei mögött az ezeket kivívó emberek, s nem a kormány áll – kivételesen igaz. Az MSZP kárára sokan érzékelik azt a szakadékot, amely a társadalom és a kormány teljesítménye között tátong. Ezért a *Száz lépés* programok, SMS kampányok eredménytelenek, sőt sokakat kifejezetten irritálnak. De nemcsak a kétféle teljesítmény közti különbség okoz gondot a baloldálnak.

A nyári holszezont követően megnyitott hosszú hajrá során az MSZP-nek arra kell választ keresnie, amire valójában nem nagyon találhat. A magát baloldaliként azonosító párt másfél évtized során alapjában egyetlen politikailag kreatív cselekedete a Bokros-csomag volt: brutális tagadása bármiféle baloldaliságnak. Az MSZP azóta sem tud (láthatóan nem is akar) mit kezdeni azzal a helyzettel, amelynek lényege, hogy a késő Kádár-kor apparátusában helyet kapott (akkor) fiatal technokratáiból szerveződött újjazdagok vezényelte liberális gazdaságpolitikát a modern baloldaliság társadalompolitikájával kellene összebékítenie. A tüzet a vízzel.

Ezt a skizoid állapotot jól mutatja, hogy évadnyitó kampányuk programja szerint ők a biztonság és a bátorság politikájával, költésgetésével fognak kirukkolni. A szavak persze szépek, de nem kell ahhoz különösebben gyanakvó természet, hogy észrevegyük: bizony, ellentmondanak egymásnak. A biztonság ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy nincs kockázat. S ha valóban így van, akkor mihez kell a bátorság? Ezzel szemben a bátorság éppen a kockázatok vállalását jelenti, s ha valóban van kockázat, akkor mit jelent a biztonság?

Hogy ilyen nyilvánvaló ellentmondás felett az MSZP programformálói a jelek szerint könnyedén átsiklanak, nem jelent mást, mint hogy üres szavakkal van dolgunk, amelyeknek semmi más szerepük nincs, mint hogy a választók szimpátiáját elnyerjék. Eközben ürességük azt is jelzi, hogy akik e jelszavakat kiadják, mérhetetlenül lebecsülik azokat, akiknek támogatását meg akarják nyerni. Mármost: mit jelent ez tágabb és mélyebb értelemben? Sajnos azt, hogy az *így politizáló párt gondolkodásában a parlamentarizmusnak nincs valós helye*. A parlament e szempontból csak annyit jelent, hogy a választásokon ott elérhető számszerű többség jegyében a hatalmat megszerző csoport megszerezheti döntéseihez a legitimitás formális kellékeit.

Hogy ez a szisztéma miként működik, azt láthattuk a Bokros-somag elfogadásakor, s láthattuk a magyar költségvetést tartósan szétverő Medgyessy-féle pénzügyi ámokfutás idején is. Talán nem kell mondani, hogy a pénzügyi oldalát tekintve sarkosan szemben álló két kabinet-alakításban az MSZP ugyanannak a politikai gondolkodásmódnak, viselkedésnek, reflexeknek megfelelően működött. Mindkét esetben egy-egy célcsoportot kegyélt keresve akarta hatalmi pozícióját stabilizálni, miközben figyelmen kívül hagyta, hogy higgadtabb és felelősebb döntésekkel, a parlamentarizmus szellemét kifejező konszenzusteremtéssel a közjó szempontjából eredményesebben kormányozhatna. Meg kell jegyezni, hogy a konszenzusteremtés igazából nem azt jelenti, hogy a kormány és az ellenzék álláspontja találkozik. Egy jól működő parlamentnek először azt kell lehetővé tennie, hogy a döntések mögött álló pártokon belül legyen meg a kívánatos konszenzus... Így nem fordulhatna elő, hogy a meghatározó kormánypárt legnagyobb hatású döntéseiben a kisebbik koalíciós partner zártkörű elitjének szava dönt, s ezzel a társadalom (kormánypárti és ellenzéki szimpatizánsok, közömbösök és szkeptikusok) túlnyomó többsége ellenére, de legalábbis egységesen nélkülük születnek döntések. Ha van merénylet a parlamentarizmus ellen, akkor ez az.

GÁSPÁR G. JÁNOS

U Bod Péter A'kor

csim: HURRIKÁN, OLAJHIÁNY, POLITIKA ÉS MÁS
TERMÉSZETI CSAPÁSOK

Már a nyár sem az igazi. Az idén sem volt például nyári politikai szünet. Persze a politikai uborkaszézon olyan országokban köszönthet be, ahol a parlament az elsődleges színtere a közéletnek, és így a nyári parlamenti szünetben megáll a politikai élet. Nálunk azonban az Országgyűlés szerepének csökkenésével és a permanens kampány miatt valójában már egy ideje nincs nyári leállás, noha a vezető politikusok ugyanúgy igyekeznek kivenni szabadságukat a forró hetekben, mintha még mindig civilek lennének, átadva a teret a kisebb rangú, fiatalabb, és ezért még zajosabb politikusi garnitúrának.

De azért sem volt az igazi a nyár, mert magával a nyárral volt gond: áradást hozó esők, szélsőséges időjárás sokfelé. És ez már a politikai uborkaszegzen elmaradásánál sokkal komolyabb kérdéseket vet fel: trend nélküli véletlenek sorával van dolgunk, vagy valóban a klímaváltozás mindennapi megnyilvánulását tapasztaljuk most? És ez utóbbi esetben vajon képes lesz-e az új körülményekhez igazodni a gazdasági élet? Vagy éppen ellenkezőleg: a gazdaság az oka és elmélyítője annak, ami mindinkább válságként tűnik fel a világban: hol az Elba mellett, hol Ázsia partjainál, most Romániában, majd legutóbb New Orleansban?

Ebből a súlyos problematikából egy elemet érdemes kiemelni, mert eminens világgazdasági jelentőségén túl közvetlen magyar vonatkozása is van, s ez az olaj ára. Amikor a hurrikán és a védintézkedések elhanyagolásának közös következményeként víz alá kerültek fontos amerikai olajlétesítmények, 2005 szeptemberére a nyersolaj hordónkénti ára a 60 dolláros szint fölé szökött, egy újabb olajválsággal fenyegetve a világot. A tét bizony nagy: amikor 1973-ban, majd 1979/80-ban a korábbi szint többszörösére ugrott a nyersolaj világgpiaci ára, a világgazdaságban gyors szétfejlődés és számos piacgazdaságban súlyos válság lépett fel. Máshol – nevezetesen a tervgazdaságokban – a politikai rendszer merev, zárt rendszere és ideologikus természetűe miatt az áremelkedés nem nyilvánulhatott meg azonnali gazdasági krízisben, ám éppen a nem-változás, a folyamatok és struktúrák tehetetlensége vezetett el később a gazdasági és társadalmi rendszer kríziséhez.

Az olaj ügye (de felhozhatnánk egyéb természeti kincseket, a termőföldet, az ivóvizet, a teljes természeti környezetet) alkalmas arra, hogy általános érvénnyel kérdőjelezzük meg a gazdasági rend, a természeti környezet és a társadalom kölcsönkapcsolatainak fenntarthatóságát. Ez a kifejezés a tudomány és a közbeszéd divatos fordulatává vált: ha beütjük a Google keresőjében a fenntartható növekedés kifejezést, akkor 21 ezer említést kapunk, a fenntartható fejlődés 51 ezerszer található. A sustainable growth már csaknem 14 millió, a sustainable development 37 millió találatot kap. Ha divat lett is a fenntarthatóság, nem üres divat, hiszen a kor egyik legnagyobb ügye, hogy a gazdasági élet miként, milyen ütemben és milyen következményekkel használja fel a természeti erőforrásokat, és mit tehet a társadalom a bajok és káros következmények elkerülésére vagy mérséklésére.

Láthattuk: nagyon is sokféle módon reagálnak a társadalmak az olyan jelenségre, mint amilyen a nyersolaj hirtelen szűkössé válása volt a múlt század hetvenes éveiben. A piacgazdaságokban az olaj, az olajtermékek és (kisebb mértékben) a helyettesítő javak ára felment; ami egyfelől gazdasági romlást hozott a sok energiát használó piaci szereplőkre és rajtuk keresztül az érintett nemzetgazdaságokra, ám másfelől felgyorsította és kikényszerítette az energiatakarékosabb termelési eljárások és életformák terjedését. Amikor 1980-ban még a korábbinál is magasabbra tört az olaj világpiacon, a nyugati világ vezető gazdaságai már egy fokkal rezisztensebbnek bizonyultak, és amikor egyedi okok miatt 1990-ben hasonló magasságokba szökött fel egy időre az olajár, a fejlett piacgazdaságok már nem szenvedtek tartós károkat. Nem úgy, mint a szocialista tervgazdaságok és a romjaikon létrejövő „átalakuló” gazdaságok, amelyek éppen 1990-ben és azt követően szembesültek az eltagadott, elfojtott, de később mégis felszínre törő energiaválság következményeivel.

A gazdag országokat azért mondjuk gazdagnak, mert az egy főre jutó nemzeti jövedelem vagy össztermék (a sokat emlegetett GDP) náluk sokkalta nagyobb, mint a szemérmesen fejlődőnek nevezett országcsoportban. A nagyobb össztermék előállításához és elfogyasztásához pedig sok anyag és energia kell. Igaz, a gazdagabb országokban megvannak a technikai és szervezési eszközök az anyagok hatékony felhasználásához, így mondjuk tízszer akkora GDP-hez nem tízszer annyi energiát, vizet, termőföldet használnak fel, mint egy fejlődő országban. De nem kell nekünk a fejlődő világgal példálózni: a szocialista iparosítással létrehozott társadalmi szerkezet hatalmas mennyiségű erőforrást emésztett fel – így rengeteg energiát és más természeti kincset –, miközben a létrehozott nemzeti termék töredéke volt a fejlett világ szintjének. Ez a szerkezet maradt ránk a politikai rendszer megváltozásakor, és ennek keserves átalakításaként is leírható a rendszerváltozás.

Ha nem lehet is egyetlen mutatóba sűríteni a probléma lényegét, mégis sokat mond az európai statisztikai szolgálat adatai, amely a különféle országok és országcsoportok fajlagos energiaigényességét és annak alakulását mutatja (EUROSTAT: Energy intensity of the economy, 2004).

Gazdaságok energiaigényessége
1000 euró termelésre jutó olajérték, kilogrammban

Országok	1991	1995	1999	2003
EU-15	216	207	198	191
Japán	115	122	122	119
USA	388	369	338	331
Csehország	1160	1020	922	890
Magyarország	801	739	642	582
Lengyelország	1075	962	726	663
Szlovákia	–	1123	946	939

Az adatok szerint a magyar energia-fajlagos sokat javult az évek során, noha mai energiaigényességünk csak cseh vagy szlovák összehasonlításban tekinthető dicséretesnek, ám még az energiafalonak ismert Egyesült Államokhoz képest is komoly a lemaradásunk, és egyenesen szakadék választ el a fejlett nyugat-európai s különösen a japán színvonalától. Minden ilyen mutató értékelésénél egyaránt figyelemmel kell lenni a számláló és a hányados alakulására; esetünkben arra, hogy a nemzetgazdaságok jövedelemtermelő képessége (amelyet a nevező mutat) az energiafelhasználáson messze túlmenő társadalmi és gazdasági tényezőktől függ. Számítanak a statisztikai mérés eljárásai is; ha hazánk valutaárfolyama erősödik, akkor a nevező növekedése miatt azonnal mérséklődne az energiaigény fajlagosan, minden reáljavulástól függetlenül; de ugyanúgy javulna a mutató, ha a szokásos GDP-számítás helyett a vásárlóerőt beszámító jövedelmi mutatót (PPP) alkalmazzuk. A még mindig jóval alacsonyabb magyar árszint miatt a nyugat-európaihoz mért vásárlóerő-arányok alapján csaknem kétszer akkorára tehető tényleges nemzeti jövedelmünk, ám ekkor a táblázatban már nem két-háromszoros fajlagos energiaigényünk mutatkozik, csupán másfél-kétszeres a Nyugathoz képest.

De a statisztikai finomságoktól függetlenül nyilvánvaló, hogy hazánkban ma a rendszerváltozás előttiéhez mérve azonos gazdasági eredményhez sokkal kevesebb energia szükséges, és így kisebb a természet igénybevétele. Főleg az ipar határfoka és szerkezete ja-

vult nagyot 1990-et követően, nem utolsósorban az energiaárak növekedése miatt, míg a háztartások életében kisebb volt a javulás (de volt, hiszen vízből is – a vízdíj radikális emeléseinek hatására – egyharmaddal kevesebbet használunk fel, mint egy évtizede).

A valóságos viszonyoktól elrugaszkodott lakossági és ipari, kommunális energiaárak korrigálása nélkül remélni sem lehetett a piacgazdaság rendszerén belül az energiával, nyersanyaggal való takarékosabb bánásmódot. Az árak korrekciója – vagyis a rendszerváltozás kontextusában: nagyméretű emelése – azonban széles körű azonnali érdeksérelemmel jár. Az Antall-kormány már 1990-ben kétszer is emelt energiaárat, de hamarosan felszínre kerültek a hazai viszonyokból fakadó gyengeségek: erőteljes és versenyképes középosztály hiányában nem teremthető társadalmi támogatás a természeti környezet felhasználását valóban tükröző és közgazdaságilag is racionális árak érvényesítéséhez, ha az a közvetlen anyagi életszínvonal érezhető csökkenéséhez vezet.

Az 1990-es őszi taxisblokádnak nyomán a magyar politikában mint ha axiómaként rögzült volna, hogy az energiaárakkal csínján kell bánni, legalábbis a lakosságot közvetlenül érintő tarifák esetén. A benzinár, az áramdíj és később különösen a gázár *politikai cikké* vált, átvéve a Kádár-korszak kenyér- és sörárának politikai jelentőségét. Hogy mi válik politikai cikké, az csak részben függ a lakossági fogyasztói kosárban elfoglalt súlytól: telefonálásra többet költünk, mint földgázra, a telefonszámítás mégsem számít rázósnak. A benzin esetében az 1990 őszi konfliktust feloldó gyors piacosítás mérsékelte e cikkcsoport közvetlen politikai jellegét; igaz, az is kellett, hogy emellett a magyar autópark korszerűbb lett, kezdtek eltűnni a rossz fogyasztású masinák, és mindezek következtében a fajlagos benzinfogyasztás mérséklődött. Ugyanakkor az áram- és gáztarifa vagy a távfűtési díj emelése a lakossági körben a kereslet ár-rugalmatlansága miatt sokkal inkább egyszerű adóemelésként hat. A magyar kormányzatok mindenesetre könnyebben nyúlnak az üzleti felhasználók megterhelésének eszközeihez, mint a lakossági energiaárakhoz. Holott – és ez az elmondottak alapján nem is meglepő – a hazai energia-felhasználáson belül a lakosság aránya nagy és növekvő: az országos felhasználásból a háztartásokra jut a földgáz-és a villamosenergia-felhasználás harmada.

A magyar energiaárak az érvényes árfolyamokon számítva az elmúlt időszakban a nyugat-európai szint alatt maradtak, de nagy el-

téréssel. A nagyfogyasztói árak már az átmenet első éveit követően hozzámérhetőek lettek a nyugatiakhoz: az áramtarifák 1994 elején a viszonyításnak tekintett „régii Európa” átlagának felét, az ipari gázárak 86%-át tették ki, és innen nőttek fel máig az európai szintre (vagy afölé). A lakossági energiaárak azonban kezdettől fogva sokkal lejjebb álltak: az 1990-es évek elején a lakossági áramár csupán harmada az akkori nyugati áraknak, bár máig annak 80 százaléka nőtt fel; a lakossági gázár szintén az akkori nyugati szint 30%-a volt, és ma is csak az európai átlag 60 százalékán áll.

Az 1990-es évek elejének komoly árkorrekciói ellenére tehát energiaáraink még mindig jelentősen elmaradnak a nyugat-európai szinttől, de kormányaink a nagykereskedelmi árak esetében sokkal könnyebben érvényesítik az európai trendeket, mint a lakosságnál. Ez egyébként valamilyen fokig más kelet-közép-európai országokban is így van, jó okból. Az alacsonyabb általános árszint és a nyugatinál jóval kisebb jövedelmek mellett az osztrák vagy német háztartási tarifa vásárlóerő-paritáson számolva akkor is jóval nagyobb a magyar vagy a cseh fogyasztó számára, ha eurócentben megadva a keleti tarifák elmaradnak az uniós átlagtól.

A hosszú idő óta követett magyar kormányzati politika éppen a lakossági jövedelemszintre tekintettel az energiaárakat – és különösen a lakossági gáz- és áramtarifákat – legalább annyira szociálpolitikai kérdésnek tekintette, mint gazdasági ügynek. Emellett azonban a környezetvédelem, a véges mértékben rendelkezésre álló természeti erőforrások kérdése szükségszerűen csak harmadlagos jelentőségű lett.

Hogy jól van-e ez, és lehetne-e valamit tenni a fenntarthatóság érdekében a jövőben, önmagában is izgalmas kérdés, ám most csupán azt érdemes exponálni, hogy a mostani olajár-megugrás miatt a közepesen fejlett országok csoportjával együtt hazánk is ki van téve egy kellemetlen azonnali sokknak: tartósan drága olaj mellett romlanak külkereskedelmi cserearányaink, többletinfláció lép fel. A cserearányokkal utoljára az 1980-as években riogatták a magyar nagyközönséget, annak előnytelen alakulására fogva rá a gazdasági helyzet romlását: de azért a fogalom létezik és jelentőséggel bír. Ha a behozott olaj, gázolaj és vegyi termékek árszintje nő, a kivitt áruink árszintje pedig nem, akkor romlanak a cserearányok. Ilyenkor egyéb következmények mellett az is igaz, hogy a bruttó hazai termék (GDP) és a bruttó nemzeti jövedelem (GNI) nem azonos mértékben nő. Gyurcsány Ferenc és a mé-

diát szintén igen aktívan használó gazdasági minisztere az előző adat alakulásával szokott dicsekedni, de az utóbbi (GNI) méri jobban a hazai gazdasági szereplők elkölthető jövedelmét; e mutatóval mérve 2005 sem lesz kiemelkedő év, és 2006 is gyengébb évek bizonyulhat, mint amilyen képet a kormánypropaganda fest.

Az energiaárak mostani hirtelen emelkedését jelenleg egyedi tényezők okozták, de több fundamentális tényező az olaj, a földgáz és más nyersanyag drágulási trendjét indokolja. Minden energiahatásfok-javulás ellenére a fejlett világ rengeteg olajat és földgázt fogyaszt, a gyorsan növekvő szegényebb országok (India, Kína) pedig ráadásul nagy ütemben másolják azt a fogyasztási szerkezetet, amely náluk, az ő fejlettségi szintjükön fajlagosan még energiaigényesebb, mint Európában. 2005 őszéig különös módon nem dobta meg a jóval magasabb olajár a fejlett világban az inflációt, és a gazdasági növekedést sem fékezte, de ami nem hat 50 dolláros barrelenkénti árszint mellett, az nagyon is hathat tartósan efeletti árnál. Az árdrágulást tekinthetjük a piactudomány alkalmazkodási módszerének (még ha részleges, gyakran megkésett és manipulálható is ez a módszer).

Am ugyanez lefordítható úgy is, hogy a drágább üzemanyag az európai konjunktúra gyengülését okozhatja, és a mi viszonyaink között elég nagy arányú növekedési veszteséggel járhat. Elkerülhetetlen lesz ezért nálunk annak nyilvános társadalmi megvitatása, hogy mit kell mást tennie a kormánynak, az iparnek, a kommunális felhasználóknak és a lakosságnak a mainál sokkal takarékosabb, természetkímélőbb és egyben hatékonyabb működési módért. Ilyen érdemi vitára ma nem állnak készen a politika meghatározó szereplői, és a jelek szerint a mostani zavaros, felszínes és elég közönségesen materialista választási harc lezajlásáig már nem is számíthatunk figyelmükre. De talán a harcok után az informált vita ideje is eljöhethet; egy kínos gazdasági válság kitörése persze előbbre hozhatja a fenntarthatóság nagy ügyeinek megvitatását. Nem kívánhatjuk a krízist, de láthattuk: a növekedés határain és a gazdasági folyamatok fenntarthatóságán a piactudományokban akkor kezdtek töprengeni, amikor a gazdasági nehézségek kikényszerítették az árak és nyereségráták újrakalkulálását (a tervgazdaságokban még akkor sem...).

Bod Péter Ákos

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Bi-monthly, Vol. XIV., Nos. 9–10., October 2005, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyulka Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GÁSPÁR GRÓH. *The Soiled Miracle.* Editor's Note on the Hungarian Revolution of October 1956.

GYÖRGY SÜMEGI, art historian, Budapest. *Lights and Images.* Interview with Richárd Rapaich, a Hungarian painter living in France, who as an art student made unique sketches and photographs of street scenes in Budapest during the Revolution of 1956. The present issue of Magyar Szemle uses some of his images as illustrations.

ISTVÁN MIKOLA, epidemiologist, Former Minister of Health, Budapest. *Public Health and Political Responsibility.* The modernization of the Hungarian health system must face the challenges of an aging population and the rapidly increasing prices for healing and medicines. Basic health services must remain publicly funded, and only extra services should be allowed to be privatized and paid for by patients. The first requirement is the spreading of health conscious attitudes and the elimination of a mentality and life-style of self-destruction, inherited from the Kádár era.

TAMÁS MELLÁR, economist, Former President of the National Bureau of Statistics, Budapest. *The Market System: Goal or Means?* Part II. Economics must serve society – and the successful models of market economy are much more varied in the world than current neo-liberal textbooks suggest.

KATALIN BOTOS, economist, Former State Secretary for Finance, Budapest. *Christian Teachings About Society – Economic Reality.* An analysis of the pertinent passages from papal encyclicals shows a keen social and ethical awareness in the sphere of economics,

which is modern and compatible with the efficient working of the economy.

LÍVIA MOHÁS, psychologist and novelist, Budapest. *The Fulfillment of Woman and the Androgyn*. A Jungian analysis – in theory and practice – of women's psychological transformation after menopause, through the adoption and integration of *animus* roles and inspiration, leading to a new fulfillment in life.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, writer, Cluj (Romania) and Budapest. „*It hurts verily.*” Using the famous phrase by the poet Attila József in his centennial year, the essay compares the plight of the word and the poet in the Thirties and the present, and finds no improvement.

ANTAL CZETTLER, historian, Brugg (Switzerland). *The Fall of Mussolini*. As the first part of a series on the Italian events in the second half of 1943, so decisive for the post-war fate of East Central Europe, the events leading to Mussolini's demotion are recounted, and the subsequent developments of misfortune and miscalculation, causing serious delay for the Allied powers.

BÁLINT TÖRÖK, historian and journalist, Budapest. *Three Elections in Hungary*. The failures of the Communist Party in the local and national elections of 1945 (winning 17% of the votes), a new strategy and tactics of slander, false promises and intimidation (through the infiltrated police forces and the Soviet army) followed. Hungarian democracy was crushed by March 1947, contributing to America's turning against the Soviet Union and the outbreak of the Cold War.

JOEL KOTEK-PIERRE RIGOULOT, Paris. *A Century of Camps* Chapter of the book to be published in the Fall of 2005 in Hungarian translation by Nagyvilág, on the gulags of Stalinist Romania.

BIANKA SPEIDL, Arab scholar, Károli Gáspár University, Budapest. *Radical Islam – Foe or Ally?* Part I. An essay examining the roots of Islam radicalism and its relationship to the Koran and to Islam culture, and its conditioning by Western attitudes.

1% METAPHYSICS. *The Doctrine of the Holy Crown*. In Hungary for more than nine centuries the Crown of Saint Stephen and not the king was the representative of the political nation. The ensuing balance of powers and the nation's right to resist the sovereign is expounded in the short passage written by István Kocsis and selected for Magyar Szemle by György Szabados.

Books and Events

GÉZA SZŐCS. *The Orwell Experience During the Dictatorship.* Orwell's books, read clandestinely in the original or in translation, gave a description of communist totalitarianism that opposition intellectuals of every hue and description could share. A recent Hungarian book, *Homage to George Orwell*, examines the lessons for our day (Zsuzsa Körmendy, *Hódolat George Orwellnek*, XX. Század Intézet, Budapest, 2003)

BÁLINT BALLA. *On Áron Márton.* A rejoinder to Bálint Török's essay in our August issue on the great Roman Catholic bishop of Transylvania tells of a conspiratorial visit under the eyes of Ceausescu's secret police.

GYÖRGY SZAKOLCZAY. *On Hungarian Christian Democracy.* Personal reminiscences of some cardinal events of the Hungarian People's Party, by one of the surviving actors, from the short period of post-war democracy, 1945–47.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Grand Railway Projects in Europe and Asia.* In our column on architecture the present revival of railway building projects around the world is surveyed.

KLÁRA TÓTH. *Nostalgia and the Old Lights: Film Festival in Cracow.* Our latest film column brings a critical review of the event.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Face Toward Votes.* Our domestic policy observer reports about the early and hectic start of the campaign for the general elections of Spring 2006.

PÉTER ÁKOS BOD. *Hurricane, Oil Shortage, Politics and Other Natural Catastrophies.* The global oil shortage, dramatically increased by the ravages of Katrina, will force governments to reconsider energy policies and energy taxes, orienting consumers toward an economical behaviour.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated by images of the Hungarian Revolution of October 1956, made by Richárd Rapach.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALLA BÁLINT (1928, Budapest): szociológus. 1965-től Németországban él. 1968– a Berlieni Műszaki Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa, majd professzora. 1990–95 a Német Szociológiai Társaság kelet-közép-európai munkabiztosa, 1995–99 szekcióvezetője, 1999– tiszteletbeli elnöke. F. m.: *Soziale Konflikte und die Soziologie* (1972), *Társadalom, megújulás, kereszténység* (1993), *Zu einer Soziologie des Postkommunismus* (szerk., 1994), *Ethnicity, Nation, Culture* (szerk., 1998), *Szűkösszociológiai tanulmányok* (2001).

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

BOTOS KATALIN (1941, Nagyvárad): közgazdász. Egyetemi tanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

CZETTLER ANTAL (1925, Budapest): jogász és történész. Részt vesz az ellenállásban, orosz fogságba kerül. 1968-ban Svájcba emigrál, ahol 1989-ben történt nyugdíjazásáig a Svájci Parasztszövetség jogi munkatársa. Cikkeket és tanulmányokat ír a közelmúlt magyar történelméről. Magyarul megjelent: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–41.* (1997), valamint *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadbalépéstől a német megszállásig* (2000).

GÁSPÁR G. JÁNOS könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. *A Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.). *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Magyar Néző, válogatás és szerkesztés), 2004.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000), *Átkopogások* (vál. versek, 2002), *Gyarló és kalapács* (esszék, 2004).

MELLÁR TAMÁS (1954, Alsónyék): közgazdász. A közgazdaságtudományok kandidátusa (1991), 1992–98 a BKE docense, 1998– egyetemi tanára. 1998–2004-ig a KSH elnöke. 77 szakcikk, 5 tankönyv szerzője. F. m.: *Rendszerváltás és stabilizáció* (1995), *Alkalmazott makróökonómia* (1997), *Az ígéret földje még messzebb került* (1998).

MIKOLA ISTVÁN (1947, Veszprém): orvosi tanulmányait a SOTE-n (1972), valamint az Egyesült Államokban és Kanadában végezte. Szakterülete az egészségügy szervezése, a kórházmenedzsment. 1972–90-ig belgyógyász az Ajkai Kórházban. 1990–1995-ben a Szt. László Kórház főigazgatója, 1991–93-ban a társadalombiztosítás miniszteri biztosa, 1997–99-ben a Nemzetközi Gyógyszergyártók Egyesületének igazgatója, 1999–2000-ben az Országos Vérellátó Szolgálat főigazgatója, 2001–2002-ben egészségügyi miniszter. Az MTA Környezet és Egészségügyi Bizottságának tagja.

MOHÁS LÍVIA (1928, Bogács): pszichológus, író. F. m.: *Az oroszlanos kert* (regény, 1981), *Zuhog, zuhog a hó* (regény, 1983), *Rókavadászat* (regény, 1985), *Ki tudja mi a siker?* (1986), *Imre és Irén* (regény, 1987), *Kölyök a júdásfa alatt* (regény, 1988), *Álmodj, krokodil!* (regény, 1990), *Író olvasónapló* (1995), *Theodora* (regény, 1995), *Iustitianus* (regény, 2000), *A váltakozó idő* (2001), *Jessze fája* (2003).

PELLE JÁNOS (1950, Budapest): író, történész. Az irodalomtudomány kandidátusa (1984). F. m.: *Bilincs és ragasztó* (1982), *Rousseau világa* (1981), *Ész és szenvedély* (1984), *A diplomák inflációja* (1968), *Casanova* (1987), *A utolsó vérvádak* (1997).

RAPAICH RICHÁRD (1937, Budapest): gobelinművész, grafikus. A lillei Ecole des Beaux Arts-on díszítőművészetet tanult, több művészeti társaság tagja és művészeti díj, elismerés tulajdonosa. Fali-kárpitjait nemzetközi és magyarországi kiállításokon mutatja be. Az 1956-os forradalom idején készült rajzai és fotográfiái a forradalom vizuális emlékgagájának fontos művei.

SPEIDL BIANKA (1974, Budapest): tanár. PPKE BTK angol-arab-történelem szak. A PPKE Orientalisztikai Intézetének PhD hallgatója. Kutatási területe: a síizmus és a racionális teológia kapcsolata; a síita és szunnita politikai retorika sajátosságai és különbségei, politikai síizmus. Újságírói tevékenység: 2002 – *Heti Válasz*; 2003 – *Magyar Nemzet*; 2005. január – PPKE BTK óraadó, valamint a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet munkatársa.

SÜMEGI GYÖRGY (1947, Budapest): művészettörténész, a 19–20. századi magyar képző- és fotóművészet kutatója. A Történeti Levéltár Dokumentációs Osztályának vezetője. F. m.: *A kecskeméti városháza* (1987), *Lipták Pál világa* (1989), Tóth Piroskával: *Idekint és odabent. Beszélgetések képzőművészetről* (1994), *A kecskeméti művésztelep és alkotóház* (1996), *Kiskunsági madonnák* (2000), *Miklóssy Gábor* (2001), *Kép–Szó–Képzőművészek 1956-ról* (2004).

SAKOLCZAI GYÖRGY (1928, Budapest) közgazdász, habilitált doktor, a BMKE ny. egyetemi tanára, professzor emeritus, az ÁVF tanára. Mintegy 120 szakkikk szerzője. Szakterülete a gazdasági-politikai döntések tudományos megalapozása.

SZÓCS GÉZA (1953, Marosvásárhely): költő, drámaíró, politikus.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquixote köpenyében* pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

TÖRÖK BALINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

Összefogtunk, hogy élmény legyen a kommunikáció

Az élet csupa élmény, amelyet meg akarunk osztani a világgal.
Miért ne lehetne már maga a kommunikáció is élmény?
Ezért a nemzetközi „T” márka keretében összefogtuk
szolgáltatásainkat, hogy így biztosítsuk Önnek
a kommunikáció élményét.

T · Com · T · Online · T · Mobile · T · Systems ·

Magyar
Telekom **T** · · ·
Összhangban a világgal

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel

1728 Ft; Európában 30 €, az USA-ban 75 \$

fél évre postaköltséggel

864 Ft; Európában 15 €, az USA-ban 38 \$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:

Dátum:

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

A **MAGYARSZEMLE** és a Magyar Szemle-könyvek a
Líra és Lant Rt. könyvesboltjaiban

**Rózsavölgyi és Társa
Zeneműbolt**

1052 Budapest, Szervita tér 5.
Tel.: 318-3312, Tel./fax: 318-3500
E-mail: rozsavolgyi@lira.hu

Fókusz Könyvruházak

1072 Budapest, Rákóczi út 14.
Tel.: 268-1103, fax: 267-9769
E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

4026 Debrecen, Hunyadi u. 8–10.
Tel.: 52-322-237, fax: 52-416-091
E-mail: fokusz.debrecen@lira.hu

3530 Miskolc, Széchenyi u. 7.
Tel./fax: 46-509-084, 46-348-496
E-mail: fokusz.miskolc@lira.hu

7621 Pécs, Jókai u. 25.
Tel.: 72-312-835, fax: 72-314-988
E-mail: fokusz.pecs@lira.hu

6720 Szeged, Tisza L. krt. 34.
Tel.: 62-424-789, fax: 62-420-624
E-mail: fokusz.szeged@lira.hu

LÍRA KÖNYVESBOLT
1056 Budapest, Váci u. 63.
Tel.: 266-6549
e-mail: lira.vaciu@lira.hu

GELLÉRT KÖNYVESBOLT
1114 Budapest, Bartók B. út 15
Tel./fax: 466-7008
e-mail: technika@lira.hu

**MIKE ÉS TÁRSA KÖNYVESBOLT ÉS
ANTIKVÁRIUM**
1053 Budapest, Múzeum krt. 13.
Tel./fax: 317-3559

3300 Eger, Bajcsy-Zs. u. 2.
Tel./fax: 36-517-758, tel.:
36-517-757
E-mail: eger@lira.hu

ADY ENDRE KÖNYVESBOLT
3200 Gyöngyös, Fő tér 8.
Tel.: 37-500-640, 37-500-641
e-mail: gyongyos@lira.hu

MUSICDOME
9021 Győr,
Bajcsy-Zsilinszky u. 42.
Tel./fax.: 96-518-467, 96-324-611
E-mail: kenex@axelero.hu

ARÉNA KÖNYV- ÉS ZENESZALON
6000 Kecskemét, Petőfi u. 3.
Tel.: 76-507-163.
E-mail:
konyveshaz@arenaholding.hu

2000 Szentendre, Fő tér 5.
Tel./fax: 26-311-245
E-mail: szentendre@lira.hu

BABILON KÖNYVESHÁZ
6600 Szentes, Kossuth u. 11.
Tel./fax: 63-318-673
E-mail: havasi@wnet.hu

KO KÖNYVESBOLT
9700 Szombathely,
Kossuth L. u. 8/3.
Tel.: 94-505-855, fax.: 94-505-854
E-mail: info@ko.hu

DUNA

Egy biztos

mi változunk...

DUNA

Hagyomány
és minőség

4
TITOLÓSÓ NAGY HULLÁMA
BRON

HetiVá

és

Látókör kérdése

Heti Válasz

HetiVálasz

A civilek
elnöke

Létezik-e
Magyarországon
a civil társadalom?

JOGI

KÖZGAZDÁSZ

VENDÉGLÁTÓ-IPARI

HetiVálasz www.hetivalasz.hu

Felsőoktatási
rangsor 2005

MELLÉKLET

FELSŐOKTATÁSI RANGSOR 2005

Megjelenés:
október
13.

Melyik diploma ér többet?

Mit mondanak a fejevadászok és munkaadók?

Hova érdemes jelentkezni?

A **HetiVálasz** mellékleteként, 2005 október 13-án megjelenő **rangsor** a hazánkban legnépszerűbb felsőoktatási területeket, a közgazdász, jogi és szálloda-/vendéglátó-ipari képzéseket nyújtó egyetemeket és főiskolákat állítja sorrendbe

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
1008 Budapest, Orczy Tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

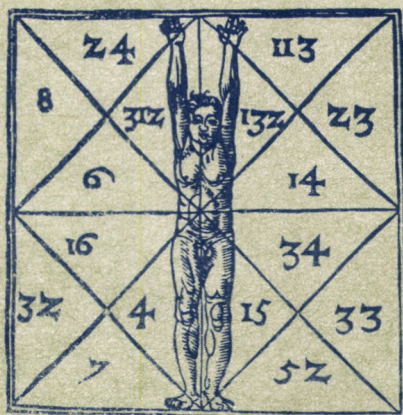
MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., könyvbolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Őrs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISTER KÖNYVESBOLT (V., Városház u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

BALLA BÁLINT
SZOCIOLÓGIA
ÉS KULTÚRA

MAGYAR SZÉPLET KÖNYVEK

Ára 2500 forint

A könyv megjelenését a

 BUDAPEST BANK

A GE Money Bank tagja

támogatta

A piacgazdaságok tanulmányozása során elég szembeötlő jelenség, hogy az egyes országokban mennyire másképpen működik a rendszer. A liberalizmus hívei szerint a különbözőség vagy nem lényeges, csupán a nemzeti karaktereket adja vissza, de a lényeg mindenhol ugyanaz, vagy pedig a piaci működést mesterségesen korlátozó szabályozás miatt alakulnak ki sajátos viselkedések. Véleményünk szerint azonban nem ez a helyzet: lényegében azonos működési szabályok mellett *egészen eltérő jellegű és tartalmú működések* valósulnak meg az egyes országokban. Nehezen hozható közös nevezőre például a dél-amerikai országok piacgazdasága a skandináv országok jóléti modelljével, vagy az angolszász liberális piaci modell a német szociális piacgazdasággal. Hogy olyan extrémításokról ne is essék szó, mint Oroszország vagy India, esetleg Japán gazdasága.

MELLÁR TAMÁS

9 771216 623000